

EIDSKOG
KOMMUNE

Kulturminneplan

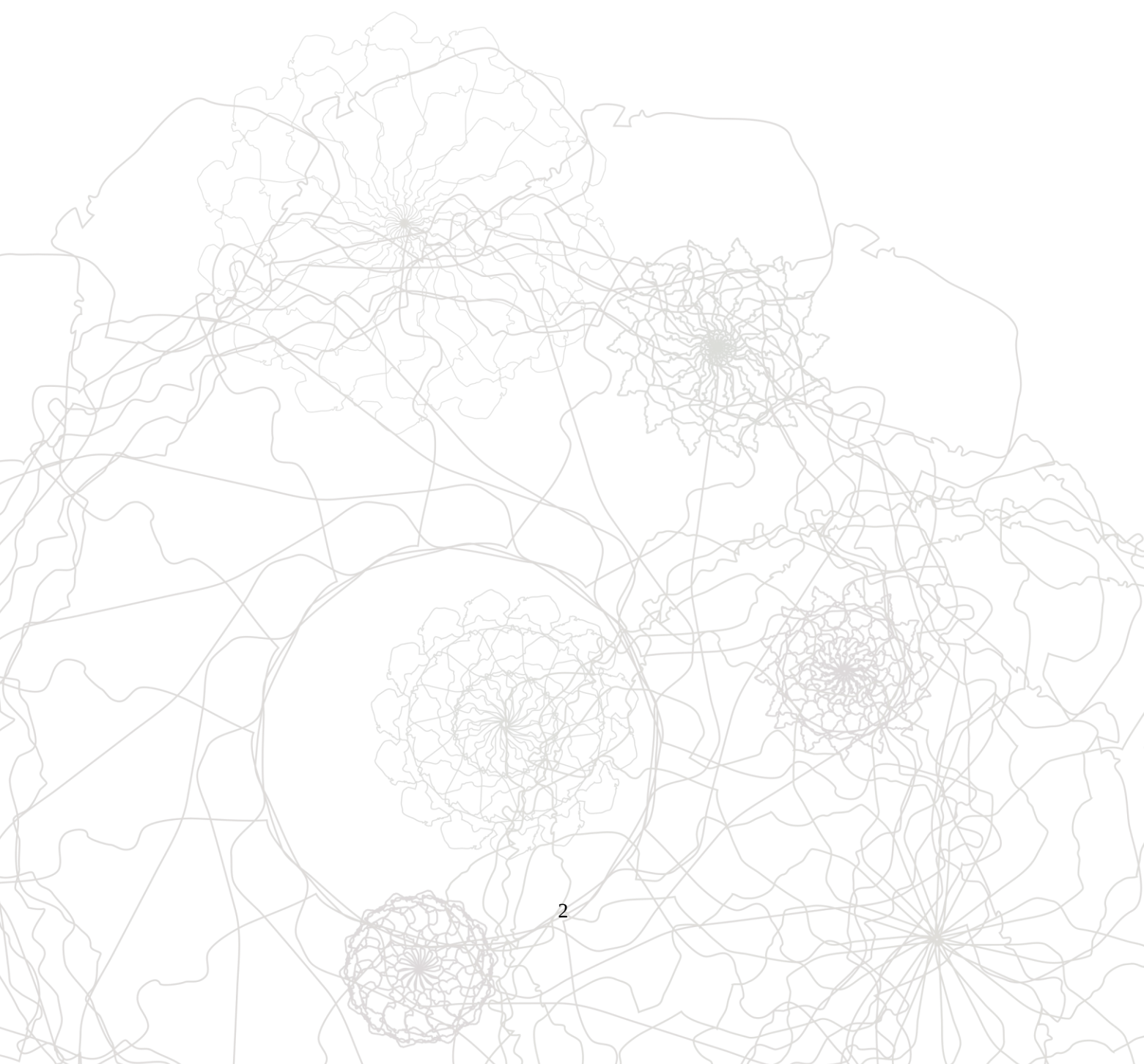
Kommunedelplan
Kulturminner og kulturmiljøer

Eidskog kommune 2018–2025

EIDSKOG
KOMMUNE

INNHold

1. «Hva er greia med Eidskog liksom?	5
2. Hva er kulturminner?	7
2.1. Formål med planen	7
2.2. Organisering og medvirkning	8
2.3. Kulturminneplanens forankring	8
3. Viktige føringer for planen	10
3.1. Hvorfor ta vare på kulturminner?	10
3.2. Overordnede lovverk og avtaler	10
3.2.1. Kulturminneloven	10
3.2.2. Plan- og bygningsloven	11
3.2.3. Andre føringer	11
4. Forvaltning og virkemidler	13
4.1. Kulturminnemyndighetens rolle og ansvar	13
4.2. Kommunens rolle i kulturminnevernarbeidet	13
4.3. Kommunen som eiendomsbesitter	13
4.4. Eiers rolle i kulturminnevernet	14
4.5. Planer med betydning for kulturminnearbeidet	14
4.6. Forvaltning og håndtering av kulturminner	14
4.7. Verdien av kunnskap	15
5. Utvalgte temaer og kulturminner	16
5.1. Vekting og verdisetting	16
5.2. Begreper	18
5.3. Vårt daglige brød	18
5.3.1. Fangstgropanlegget på Gaustadmoen	21
5.3.2. Boplassene ved Sjølåbråten	23
5.3.3. Ullspinneriet på Magnor	24
5.3.4. Sootkanalen	26
5.3.5. Slettmoen	28
5.3.6. Gaustadsjøsaga	30
5.3.7. Fløtingsanlegg i Børjåa	33
5.3.8. Tjæregrav ved Åkroken	35
5.3.9. Jernvinneanlegg på Grasmo	37
5.3.10. Kabbefjøset i Langsrud	39
5.3.11. Almenninga	40
5.3.12. Bygningsmiljøet på Malmer	42
5.3.13. Kverna i Søgardsvangen	44
5.3.14. Kulturmiljøet i Skotterud sentrum	45

5.3.15. Iversmia	47
5.4. Fra Vårherre til Lasse Stefanz	49
5.4.1. Gisti	50
5.4.2. Oppistun Børli	51
5.4.3. Børheim	54
5.4.4. Tobøl bad	55
5.4.5. Kulturmiljøet ved Vestmarka kirke	56
5.4.6. Kulturmiljøet på Matrand	59
5.4.7. Finnsrud bedehus	60
5.4.8. Finnsrud samfunnshus	62
5.4.9. Eidskog framhaldsskole	64
5.4.10. Paviljongen på Skotterud	65
5.5. Att og fram	67
5.5.1. Wingerske Kongeveg	68
5.5.2. Grensebanen	70
5.5.3. Paradisbanen	72
5.5.4. Hornkjøltårnet	74
5.5.5. Kjerkeveger til Eidskog kirke på Matrand	76
5.5.6. Pilegrimsleden og Olavskilden ved Eidsmoen	77
5.6. Svenskene og vi	80
5.6.1. Bautaene på Matrand, Skotterud og Jerpset	81
5.6.2. Kulturmiljøet Morokulien	83
5.6.3. Løkenbygningen i Magnor sentrum	85
5.6.4. Leirsjøen kapell	87
5.6.5. Skjølåa skole – Norsk Grenselosmuseum	88
6. Bestemmelser	91
6.1. Innledning	91
6.2. Forslag som skal tas inn i kommuneplanens arealdel	92
6.2.1. Generelle bestemmelser	92
6.2.2. Hensynssoner	93
6.3. Oversikt over de utvalgte kulturminnenes status i planverket	94
7. Forslag til tiltak i hele planperioden 2018–2025	96
8. Kilder	101
9. Handlingsdelen	102
10. Vedlegg	111
Vedlegg 1: Lovverk, reguleringer og registre	111
Vedlegg 2: Økonomiske støtteordninger	115

1. «Hva er greia med Eidskog liksom?»

Hva er det som særmerker Eidskog, der kommunen ligger ved svenskegrensen lengst sør i Hedmark? Hvorfor har kommunen utviklet seg slik den har; hvilke forhold har spilt avgjørende rolle? Hva er det som har formet eidskogingene, og hvordan har eidskogingene formet bygda og satt spor etter seg?

Eidskog kommune har et areal på 640 km² – det vil si at hver eneste eidskoging har omtrent en tiendels kvadratkilometer å utfolde seg på. Rundt tre fjerdedeler av dette arealet er skog, og skogen har i det hele tatt hatt mye å si for næringsgrunnlaget til innbyggerne. De fleste av dagens eidskoginger har forfedre og -mødre som livnærte seg av skogen på ulikt vis. Den har gitt tømmerhogst, fløting, sagbruk, industri og håndverk. Skogen har til og med gitt oss ski og stor poesi.

Vrangselsva går gjennom kommunen fra nord til sør, og vegen langs elva er en svært gammel ferdselsveg. Eidskog er et område folk har vandret eller reist igjennom i alle tider, noe som har gjort at eidskogingene aldri har vært upåvirket av impulser utenfra. Sjøl om innbyggerne i dag ofte har en sterk identitetsfølelse, og det er en hedersbetegnelse å kunne kalle seg «ekte eidskoging», har mange aner utafor bygda. En bestefar var kanskje på dans i Odalen, ei bestemor hadde huspost i hovedstaden, en oldefar kom fra Sverige som glassarbeider, en hestekosmed kom fra Østfold, en skogfinne kom en gang fra de djupe finske skogene via Sverige. Det var mange måter å finne seg en livspartner på, og eidskogingene har sjelden vært vanskelige å bli kjent med.

Alle disse eidskogingene bosatte seg rundt omkring i heile bygda. Kommunen utmerker seg fortsatt med spredt bosetning, sjøl om en god del sentralisering har skjedd. Det forteller sitt at det rundt forrige århundreskifte (1900) var 19 skolekretser i Eidskog. Folk i grendene var glade i å samles i organiserte former, noe et utall forsamlingshus vitner om. Disse husene har vært viktige i lokalsamfunnet gjennom flere generasjoner, enten man gikk på skole der, sang salmer, spilte bingo eller danset og drakk.

Grensen til Sverige har hatt stor betydning. I dansketida førte dette til «grensefeider» og perioder med krigshandlinger, noe som gikk hardt utover sivilbefolkningen. Tollbestemmelser på slutten av unionstida med Sverige førte til industrietableringer, og svenskehandelen har gitt både fordeler og ulemper. Vi skal heller ikke glemme den kulturpåvirkningen vi er utsatt for – å få ta del i den svenske kulturarven må sies å være et gode, sjøl om ikke alle er like begeistret for alle kulturuttrykk. Kontakten med svenskene har opp gjennom årene resultert i mange ekteskap på tvers av grensen. Verken eidskogingene eller våre svenske naboer har vært påfallende "svårflirtade".

En plassering på aksen mellom Oslo og Stockholm var særlig betydningsfullt i jernbanens barndom. Grensebanen, som bandt de to landene sammen, sto ferdig i 1865, og i Eidskog fikk vi små «stasjonsbyer» som trakk til seg handel og annen virksomhet. Jernbanen har generelt vært viktig for mye av næringsvirksomheten i bygda – ikke bare med å frakte råstoff og varer hit, men også for å transportere tømmer, planker og andre produkter ut.

Når kulturminneplanen nå skal bidra til at viktige minner om Eidskog kulturhistorie skal bevares, er det nettopp disse forholdene vi må ta hensyn til. Gjennom kulturminnene blir eidskogingenes historie, liv og virke synliggjort.

2. Hva er kulturminner?

Kulturminner er spor etter menneskers liv og virke. De kan være arkeologiske funn, historiske bygninger, krigsminnesmerker, rester etter gammel industri eller legendariske festplasser. Det typiske med et kulturminne er at det ligger i en kommune. Dermed er det også i hovedsak kommunens ansvar å ta vare på kulturminnene. Derfor er det lurt å ha en plan for dette!

I Eidskog kommune finnes det mange kulturminner og kulturmiljøer som utgjør en stor ressurs for samfunnet. De er viktige identitetsbærere og utgjør kilder til kunnskap, opplevelse og verdiskaping. Mange av kulturminnene har også betydelige bruksverdier.

Kulturminneplanen gjelder først og fremst de fysiske kulturminnene etter eidskogingenes liv og virke – den materielle kulturarven. Mange kulturminner er imidlertid knyttet til den immaterielle kulturarven – tradisjonsoverføringen, handlingsbåren kunnskap, sang, musikk, fortellerkunst m.m. Handlingsdelen av planen gjenspeiler på flere punkt denne sammenhengen. Et fysisk kulturminne får større verdi når man kjenner historien rundt det.

I planen behandles flere viktige satsningsområder med konkrete tiltak som direkte og indirekte forutsetter samarbeid med ulike deler av kommunen, organisasjoner, fylkeskommunen, statlige etater og privatpersoner som på ulike måter arbeider med kulturminnevern.

2.1. Formål med planen

Kulturminneplanen er først og fremst et verktøy for kommunens politikere og administrasjon i arbeidet med forvaltningen av kulturminnene og de verdier disse representerer. Kulturminneplanen for Eidskog skal synliggjøre de ulike kulturminnene som finnes i kommunen, samt danne grunnlag for en kommunal kulturminnepolitikk som også skal gjenspeile de nasjonale målene for bevaring og bruk av kulturminner. Dette innebærer at mangfoldet av kulturminner og kulturmiljøer skal forvaltes og ivaretas som bruksressurser, og som grunnlag for kunnskap, opplevelser og verdiskaping. Et representativt utvalg av kulturminner og kulturmiljøer skal derfor sikres og bevares i et langsiktig perspektiv.

Planen er tenkt å være en inspirasjonskilde til å ta vare på de unike kulturminnene som finnes i kommunen. Det er også et håp om at den vil gi nyttig kunnskap til tiltakshavere og være av interesse for publikum for øvrig. Økt kunnskap om kulturminnene i kommunen vil gi innbyggerne større innsikt i lokalhistorien og styrke den lokale identiteten.

I planprogrammet for kulturminner og kulturmiljøer Eidskog kommune 2018–2025 er formålet med kulturminneplan for Eidskog definert:

- Lage en oversikt over prioriterte kulturminner og kulturmiljøer med kartfesting og beskrivelse.
- Kategorisere ulike typer av kulturminner

- Sikre at kommunedelplanen blir et godt verktøy for kommunal saksgang som tar hensyn til kulturminnene
- Utforme en handlingsdel med prioriterte og konkrete tiltak for å forvalte og bruke kulturminnene framover.

Planen skal også bidra til større forutsigbarhet i saker der kulturminner og kulturmiljøer blir berørt. Bevaring av de tradisjonelt anerkjente kulturminnene står sentralt, men også nye typer kulturminner er trukket fram som viktige for framtida.

2.2. Organisering og medvirkning

Eidskog kommune inngikk i 2016 avtale med Anno museum Kongsvingerregionen om utarbeiding av kulturminneplanen. Her har konservatorene Ingun Aastebøl og Knut Ola Storbråten stått for arbeidet sammen med innleid konsulent Hans Johnsson. Anne Grete Melbye har vært kommunens saksbehandler, og hun har sammen med rådgiver innen GIS og geodata, Anne Rørholt og arealplanlegger Torfinn Smines og Anno museums fagpersoner utgjort arbeidsgruppa for planarbeidet. Utvalg for plan og samfunn har vært styringsgruppe. Hedmark fylkeskommune har bidratt med råd og veiledning undervegs i arbeidet.

I løpet av planprosessen har det vært holdt temamøter i grendene, der både enkeltpersoner og lag og foreninger har vært invitert. Det er også innhentet bistand fra nøkkelpersoner med stor kunnskap om enkelte kulturminner i kommunen. Eierne av utvalgte kulturminner har vært invitert til et eget møte.

I arbeidet har Eidskog bygdebok vært til god hjelp som kilde. Det samme har tidsskriftet Solør-Odal og noe annen lokallitteratur. Det er også benyttet diverse rapporter og brosjyremateriell. Noe informasjon er også funnet på nettet.

2.3. Kulturminneplanens forankring

Arbeidet med kulturminneplanen er forankret i Eidskogs kommuneplan. I planprogram for arealdelen 2016–2025 er kulturminneplan omtalt i punkt 3.1.10: Kulturminner: "Kommunestyret har fattet en beslutning om at kommunedelplan for kulturminner skal settes i gang." Kulturminneplanen følger opp flere punkter i Kommunedelplan for kultur 2010–2014, og den er også nevnt i kommunens planstrategi 2017–2019, under punkt 7. Kommunens planoppgaver.

Fokuset på kulturminner finner også forankring i den vedtatte kommuneplanens samfunnsdel for Eidskog 2014–2027, der satsingsområdene er levekår, barn og unge og folkehelse. Det er enkelt å se kulturminnenes betydning for disse tre satsingsområdene. Levekår er definert som tilgang til ulike ressurser, og ut fra dette er det viktig å sikre alle grupper tilgang til kulturminnene, både fysisk og i mer overført betydning, slik som kjennskap til og kunnskap om kulturminnene. Kulturminnene er

sentrale i vår lokalhistorie. Å kjenne sin egen historie har betydning for utvikling av identitet og selvfølelse. Det har også betydning for vår forståelse av samtida.

Å gi barn og unge tilgang og kjennskap til kulturminnene er viktig. Her har både foreldre og skolen en sentral rolle. Mye av denne formidlingen skjer i dag gjennom Den kulturelle skolesekken. Lag og foreninger er også viktige i denne sammenhengen. Å forvalte kulturminnene i Eidskog på en god måte harmonerer godt med kommunens visjon: *Vi skal ta ansvar for et sterkt og levedyktig samfunn – også for framtidens generasjoner.*

3. Viktige føringer for planen

3.1. Hvorfor ta vare på kulturminner?

Kulturminnene våre er viktige for identiteten vår. Kulturminner og historiske miljøer er faktorer som gjør et sted eller en by interessant. Å ta vare på særpreget og utvikle det videre i respekt for verdiene kulturminnene representerer, er viktig for å kunne bevare og styrke den lokale identiteten. De utgjør også en viktig ressurs for turismen og reiselivet. Eidskog har gjennom sin beliggenhet inntil svenskegrensen vært preget av ferdsel og kulturpåvirkning fra storsamfunnet siden uminnelige tider. Det rolige landskapet, preget av skogkledde åser, sjøer, vassdrag og grender inneholder derfor viktige historiefortellinger knyttet til dette, helt fra vikingkongenes ferd gjennom Eidskog, pilegrimsvandringene, militære trefninger, jernbanens framvekst og til dagens svensketrafikk. Kulturminnene knyttet til dette gjør historien levende og gir eidskokingen identitet og tilhørighet.

Historiske verdier er viktige elementer i en miljømessig helhet, og slike verdier må vektlegges som en premiss for utviklingen. De nasjonale føringene eller lokale bestemmelser på ulike nivåer skal sikre at vesentlige verdier ikke går tapt i våre lokalsamfunn.

Den eldre bygningsmassen representerer, ved siden av å være miljøskapende, store bruksverdier. Dette har både en økonomisk og en klimamessig side. De gamle bygningene er allerede oppført og utgjør derfor ikke noen belastning med tanke på klimagassutslipp.

For å kunne beholde tidsdybde, mangfold og miljøkvaliteter, må vi ikke bare bevare enkelte objekter. Anlegg med flere bygninger og landskap har store verdier som miljøer. Kulturhistoriske miljøer kan ha en viktig bruksfunksjon for dagens og framtidas befolkning, blant annet som kilder til rekreasjon og økt livskvalitet.

3.2. Overordnede lovverk og avtaler

Det finnes en rekke nasjonale og internasjonale avtaleverk som forplikter oss til å ta vare på kulturminner av betydning. I dette avsnitt presenteres de to viktigste lovene i denne sammenhengen, med en kort beskrivelse av hva de omfatter. Kulturminneloven er en særlov og dermed overordnet plan- og bygningsloven. I tillegg til nasjonale lovverk finnes internasjonale konvensjoner og avtaler som Norge har forpliktet seg til å følge.

3.2.1. Kulturminneloven

Kulturminnelovens formål (§1):

Kulturminner og kulturmiljøer skal vernes som del av vår kulturarv og identitet, og som ledd i en helhetlig ressursforvaltning. Det er et nasjonalt ansvar å ivareta disse ressurser som vitenskapelig

kildemateriale og som varig grunnlag for nålevende og framtidige generasjoners opplevelse, selvforståelse, trivsel og virksomhet. Når det etter annen lov treffes vedtak som påvirker kulturminneressursene, skal det legges vekt på denne lovs formål.

Loven forvaltes av Miljøverndepartementet som overordnet myndighet, med Riksantikvaren som overordnet direktorat for den utøvende virksomheten. Fylkeskommunen, Sametinget og de marinarkeologiske museene utgjør det regionale forvaltningsleddet. Kulturminneloven forvaltes ikke av kommunene, men kan påvirke saker som kommunene skal behandle, blant annet etter Plan- og bygningsloven. Kommunene har plikt til å forholde seg til kulturminneloven i alle saker der fredete bygninger, anlegg eller miljøer er berørt. Kommunene har også plikt til å melde fra til kulturminnevernmyndighetene dersom ikke-fredet bebyggelse fra før 1850 planlegges revet eller vesentlig endret, dette i henhold til Kulturminnelovens §25.

3.2.2. Plan og bygningsloven (Lov om planlegging og byggesaksbehandling, PBL)

Plan- og bygningsloven er det den viktigste loven for beskyttelse av ikke-fredete kulturminner, den har en samordnende funksjon. Plan- og bygningsloven inneholder flere paragrafer som omfatter vern av kulturminner, miljøer og landskap. I plandelen er §3-1, 11-8, 11-9, 12-6 og 12-7 aktuelle i det de omfatter regulering til bevaring gjennom hensynsoner. Bygningsdelen har i tillegg følgende aktuelle bestemmelser: §29-2 og §31-2, 3, 4 og 8.

3.2.3. Andre føringer

Det finnes flere andre lover, meldinger og konvensjoner som har betydning for arbeidet med bevaring av kulturminner.

- *Framtid med fotfeste*, Stortingsmelding 2012–2013
- *Kulturminner for Hedmarks framtid*, Fylkesdelplan for vern og bruk av kulturminner og kulturmiljøer, 2005–
- *Nasjonale forventninger til kommunal og regional planlegging*, KMD 2015
- *Regional planstrategi for Hedmark 2016–2020*
- Kulturminnemeldinga *Leve med kulturminner*, (St.meld.nr 16, 2004–2005) inneholder formuleringer, vurderinger og strategier for en fornyet kulturminnepolitikk.
- Venezia-chartret (1964) beskriver prinsipper for konservering og restaurering av kulturminner.
- UNESCO-konvensjonen om vern av immateriell kulturarv (2003) har som mål å beskytte den rikdommen immateriell kulturarv innebærer, og å være en kilde til utvikling og dermed ressurs for mange folkegrupper.

- Lov om forvaltning av naturens mangfold (Naturmangfoldsloven 2009) skal sikre at biologisk, landskapsmessig og geologisk mangfold og økologisk prosesser blir tatt vare på.
- Den europeiske landskapskonvensjonen (2004) har som formål å verne, forvalte og planlegge landskap og organisere europeisk samarbeid på disse områdene.
- Malta-konvensjonen (1992) forutsetter at den arkeologiske kulturarven skal bevares som kilde til den europeiske hukommelsen og være et utgangspunkt for historiske og vitenskapelige studier.

4. Forvaltning og virkemidler

Kommunens befatning med saker som berører kulturminneverdier er mangeartet, men til daglig først og fremst knyttet til plan- og byggesaksbehandling i medhold av Plan- og bygningsloven. Hedmark fylkeskommune er høringspart i alle plansaker og uttalepart i alle byggesaker som berører kulturminner. Det gjelder både bygninger der reguleringsbestemmelsene forutsetter dette, men også saker som berører bygninger som har en antikvarisk verdi eller som er oppført før 1850.

4.1. Kulturminnemyndighetens roller og ansvar

I Hedmark er fylkeskommunen adressat for de fleste henvendelser til kulturminnevernmyndigheten. I de tilfeller der reguleringsplanbestemmelsene for et område forutsetter vurdering eller godkjenning av kulturminnemyndighetene, skal Hedmark fylkeskommune gis anledning til å uttale seg. For fredete bygninger og miljøer i statlig eie går saken videre til Riksantikvaren for uttalelse. For fredete bygninger og anlegg som ikke er i statlig eie, er kulturminnemyndigheten delegert til fylkeskommunen.

4.2. Kommunens rolle i kulturminnevernarbeidet

Kommunens rolle i kulturminnevernet er i hovedsak forvaltningsmessig. Ved plan- og byggesaksbehandling vurderes det om kulturminneverdiene er tilstrekkelig ivarettatt innenfor Plan- og bygningsloven rammer. Disse vurderingene kan legges til grunn som premisser i vedtakene som fattes. Kommunen bør rettlede søkerne eller videreformidle kontakt med kulturminnemyndighetene dersom faglig kompetanse ikke finnes lokalt.

4.3. Kommunen som eiendomsbesitter

Eidskog kommune er en betydelig eiendomsforvalter med ansvar for mange bygninger. Noen av disse har kulturhistorisk verdi. Som huseier og forvaltningsinstans har kommunen et særlig ansvar for å «gå foran med et godt eksempel». Dette medfører at kommunen skal ivareta de kulturhistoriske verdiene i sin egen forvaltningsportefølje. Dette gjelder ikke bare bygninger oppført før 1850, men samtlige bygninger som har en kulturhistorisk verdi og som bidrar til å fortelle om samfunnsutviklingen, byggetradisjonen og arkitekturhistorien. Et godt eksempel er Eidskog rådhus, som er tidstypisk 1970-tallsarkitektur. Få eidskoginger vil i dag kalle dette et verneverdig bygg. Det er imidlertid verdt å huske på at verken sveitserstil eller funksjonalisme ble ansett som verneverdig

for noen få tiår siden. Bygningen har en kulturhistorisk verdi, og det er svært viktig at kommunen i sitt vedlikehold tar vare på de identitetsbærende elementene i rådhusbygningen.

4.4. Eiers rolle i kulturminnevernet

Den viktigste innsatsen for kulturminnevernet blir gjort av den enkelte eieren. Alle huseiere har et ansvar for at den bygningsmessige tilstanden er i samsvar med kravene i lover og forskrifter. Dette gjelder også kulturminneverdiene, selv om dette ansvaret ikke er klart uttrykt i lovverket.

Huseiernes planer fanges ofte opp av bygningsmyndighetene når det er aktuelt å iverksette byggemeldingspliktige arbeider. Mange eiere av kulturminner har god kunnskap om hvilke verdier som finnes, andre har det i mindre grad. Derfor er det viktig å oppsøke faglig råd og veiledning.

For kulturminnevernet er god kontakt med eierne viktig. Vedrørende kulturminner som er automatisk fredet, påligger det alle en klar aktsomhetsplikt. Ved funn av slike kulturminner er det viktig å varsle kulturminnemyndighetene (Hedmark fylkeskommune).

4.5. Planer med betydning for kulturminnearbeidet

Hedmark fylkeskommune har utarbeidet en regional plan for forvaltning av kulturminnene i fylket *Handlingsplan Kulturminner for Hedmarks framtid, 2005*. Hovedmålet med den regionale planen er å synliggjøre viktige kulturminner i Hedmark, men også utvikle strategier for forvaltning, formidling og bruk av kulturarven. Planen synliggjør også ulike aktørers og interessenters roller og ansvar.

I det Regionale bygdeutviklingsprogrammet for perioden 2013–2016 og Regionalt miljøprogram for landbruket utarbeidet av Fylkesmannen i Hedmark, er det en del føringer for kulturlandskap. Her vises også de generelle juridiske og økonomiske virkemidlene for å ivareta kulturlandskapet, samt tiltak i Regionalt miljøprogram for å ivareta særlige miljøhensyn i kulturlandskapet. Statens egne Stortingsmeldinger vil også legge føringer for kommunens arbeid med kulturminnene (Se vedlegg 2).

4.6. Forvaltning og håndtering av kulturminner

Kulturminner er en type ressurser som ikke er fornybare. Mange kulturminner utsettes for trusler og blir ødelagt. Utfordringene handler om å finne måter å opprettholde kulturminneverdier i ei tid med rask utvikling og stort endringspress. Både avfolkning og tettstedsutvikling påvirker kulturminnene gjennom endring av arealbruk, byggevirksomhet eller opphør av den tradisjonelle bruken av landskapet. Kulturminnene går tapt, men i ulikt tempo, avhengig av plassering og type.

Landbruket er en slik sektor der forandringene skjer raskt. Fraflytting og endring av drifta gjør at mange gårdsbygninger blir overtallige. Gårder som blir kjøpt og lagt til eksisterende landbruk som tilleggsjord innebærer også forandringer. Der blir samtlige bygninger overtallige. En konsekvens av dette er at mange bygninger kan forfalle. Dette ser vi særlig på de store driftsbygningene, som har preget landskapet i en rekke år, men som nå har mistet en stor del av de funksjonene de ble oppført for.

I Stortingsmelding nummer 16 Leve med kulturminner er følgende nasjonale mål definert:

Mangfoldet av kulturminner og kulturmiljøer skal forvaltes og tas vare på som bruksressurser og som grunnlag for kunnskap, opplevelser og verdiskaping. Et representativt utvalg av kulturminner og kulturmiljøer skal tas vare på i et langsiktig perspektiv. Det årlige tapet av verneverdige kulturminner og kulturmiljøer som følge av at de fjernes, ødelegges eller forfaller, skal minimeres. Innen 2020 skal tapet ikke overstige 0,5 % årlig.

4.7. Verdien av kunnskap

Ved restaurering av den eldre bygningsmassen med kulturhistorisk verdi kreves god kjennskap til både materialbruk og håndverksteknikker. Vi ser at handlingsbåren kunnskap er noe som bør styrkes. Sjøl om Eidskog i dag har flere håndverkere med spesialkompetanse er det likevel mangel på slik kunnskap for å kunne ivareta kommunens verneverdige bygningsmasse. Det lokale håndverksmiljøet bør styrkes, og kommunen bør ha en oversikt over kompetansen som finnes lokalt. Bevisstheten blant eiere må styrkes. Det er de som sitter nærmest problemstillingene og det er de som må se mulighetene med å sette den eldre bygningsmassen i stand. Her kan kommunen sammen med museene bidra med faglig støtte og virke positivt for bygningsvernet.

De siste tiårene har kulturminnevernet arbeidet utfra begrepet «vern gjennom bruk». Med dette menes at det beste vernet for en bygning er at den brukes. Mange av de bygninger som forfaller, gjør det nettopp fordi de ikke brukes. Å finne en ny bruk for overtallige bygninger er en stor utfordring. Det kan også være problemstillinger knyttet til forholdet mellom vern og bruk. Kravet om tilpasning til den nye bruken kan gå ut over kulturminneverdiene hvis prosjektene ikke er godt planlagt.

5. Utvalgte temaer og kulturminner

I Eidskog finner vi mange forskjellige kulturminner og kulturmiljøer. Samlet sett forteller disse kulturminnene og kulturmiljøene om en rik tettsteds- og bygningshistorie og representerer et vidt spenn av utfordringer når det gjelder kulturminnevern. Det er et mål å ta vare på kulturminner som bidrar til å fortelle om Eidskogs historie. Disse prioriterte satsningsområdene og kulturminnene skal representere et tverrsnitt av Eidskogs historie. Det er ikke lett å gruppere kulturminner etter tema fordi verken dagens virkelighet eller historien lar seg gruppere på denne måten. Alt henger sammen med alt når det kommer til stykket. Vi har likevel kommet fram til en inndeling med fire ulike temaer:

- Vårt daglige brød
- Fra Vårherre til Lasse Stefnanz
- Att og fram
- Svenskene og vi

Hvert enkelt tema har en innledning med en redegjørelse for hva det omfatter. Under hvert tema er det valgt ut en antall kulturminner. Det vil være delte meninger om hvor "riktig" dette utvalget er. Mange eidskoginger har et sterkt forhold til enkelte kulturminner og vil sikkert reagere hvis disse ikke er valgt ut. Utvelgelsen er imidlertid ikke "tatt ut av lause lufta". Kulturminneplanen skal vurderes på nytt i 2025. Handlingsdelen blir tema under den årlige budsjettprosessen.

5.1. Vekting og verdisetting

I arbeidet med å velge ut kulturminner er det lagt til grunn flere kriterier. Kulturvernmyndighetene skiller mellom *verdisetting* og *verdivekting*. I verdisettingen kartlegges kulturminnernes verdier etter kategoriene kunnskapsverdi, opplevelsesverdi og bruksverdi. I den påfølgende verdivektingen vurderes det hvor viktige kulturminnene er. Kriteriene for vektingen av kulturminnene er alder, arkitektonisk verdi, lokal utvikling/verdiskaping. Dette favner også kulturminnets betydning for spesielle personer, begivenheter eller virksomheter i historien.

I arbeidet med utvelgelsen er det også tatt hensyn til kommuneplanens samfunnsdel og dens satsingsområder levekår, barn og unge og folkehelse. Derfor har for eksempel tilgjengelighet vært en faktor av betydning. Noen kulturminner er valgt ut som en representant for en større gruppe, mens andre er med i planen fordi de er unike. Enkelte kulturminner er av nasjonal betydning, andre av regional eller helt lokal. Mange kulturminner er enkeltminner, det vil si at de består av et enkeltstående objekt. Andre består av to eller flere objekter; dette kalles en lokalitet. En tredje gruppe er kulturmiljøer, der flere kulturminner innenfor et område til sammen utgjør et miljø. Innenfor et slikt kulturmiljø kan det også finnes seg objekter som ikke defineres som kulturminner. Dette gjelder for eksempel for Skotterud sentrum.

I tabellen på neste side er de utvalgte kulturminnene listet opp med en avkryssing på de kriteriene som har veid tyngst.

Kulturminne	Verdisetting			Vekting		
	Kunnskaps-verdi	Opplevelses-verdi	Bruks-verdi	Alder	Arkitektonisk verdi	Lokal utvikling
Fangstgropanlegget på Gaustadmoen	*			*		
Boplassene ved Skjølåbråten	*			*		
Ullspinneriet på Magnor	*		*			*
Sootkanalen	*	*		*	*	*
Slettmoen		*	*		*	*
Gaustadsjøsaga	*	*	*			*
Fløtningsanlegg i Børjåa	*	*			*	*
Tjæregrav ved Åkroken	*					
Jernvinneanlegg på Grasmo	*			*		
Kabbefjøset i Langsrud	*		*		*	
Almenninga	*	*			*	*
Bygningsmiljøet på Malmer	*		*		*	*
Kverna i Søgardsvangen	*				*	
Skotterud sentrum	*	*	*		*	*
Iversmia	*				*	
Gisti	*				*	
Oppistun Børli	*	*	*			*
Børheim	*	*			*	
Tobøl bad			*			*
Kulturmiljøet ved Vestmarka kirke		*	*		*	
Kulturmiljøet på Matrand	*	*	*	*	*	*
Finnsrud bedehus			*			*
Finnsrud samfunnshus			*		*	*
Eidskog framhaldsskole		*	*		*	*
Paviljongen på Skotterud		*	*			*
Wingerske Kongeveg	*			*		*
Grensebanen	*	*	*		*	*
Telegrafistgården på Skotterud	*		*		*	
Vanntårnet	*				*	
Paradisbanen		*	*			*
Hornkjøltårnet	*	*	*			*
Kjerkevegene til Eidskog kirke	*		*	*		
Pilegrimsleden og Olavskilden	*		*	*		*
Bautaene ved Skotterud, Matrand og Jerpset	*			*		*
Kulturmiljøet Morokulien	*	*	*		*	*
Løkenbygningen i Magnor sentrum	*		*		*	*
Leirsjøen kapell		*			*	
Skjølåa skole – Norsk Grenselosmuseum	*	*				*

5.2. Begreper

I omtalen av hvert enkelt kulturminne blir det brukt en del begreper, og det blir trukket fram hvilken status det har i planen. Begrepene blir forklart nedenfor:

I en del av tilfellene finner vi de ulike kulturminnene i et *kulturmiljø*. Et kulturmiljø er en samling kulturminner som hører sammen. Det kan f.eks. være bygninger som står i et sentrum. Et eksempel på et kulturmiljø er Matrand. Kirka, kirkestua, skolen og stasjonen er ulike deler av dette kulturmiljøet. Et *enkeltminne* derimot, er et frittstående kulturminne.

Statusen til en del av kulturminnene blir definert som ei *hensynssone*. Dette betyr at områdene det er snakk om, løftes over i arealdelen og knyttes til plan- og bygningslovens bestemmelser.

Reguleringsplan eksisterer betyr at det aktuelle kulturminnet allerede er hensyntatt i kommunens reguleringsplaner. *Automatisk fredet* betyr at kulturminnet er fredet etter kulturminnelovens § 4.

En *lokalitet* angir et avgrenset område med ett eller flere enkeltminner, mens ei *linje* betyr at kulturminnet utgjør en strekning, f.eks. en veg eller sti.

Alle kulturminnene er registrert i Askeladden (Riksantikvarens kulturminnedatabase) og kan søkes opp på <https://kulturminnesok.no/> ved å taste inn det oppgitte navnet i tittelen. På <https://askeladden.ra.no> kan man også finne informasjon (krever innlogging). Kulturminnesøk er åpen for alle. Her finner man i utgangspunktet den samme informasjonen for hvert kulturminne som i planen. I tillegg kan man studere geografisk beliggenhet, nærhet til andre kulturminner og lignende kulturminner andre steder i landet.

5.3. Vårt daglige brød

Kulturminnene i denne gruppa er knyttet til næringsvirksomhet innen jord- og skogbruk, industri, handel og byggeskikk. Temaet omfatter også kulturminner i utmark, innmark, tettsted og grender i kommunen. Kategorien omfatter så vel arkeologiske som nyere tids kulturminner.

Kulturlandskapet er uløselig knyttet til kulturminnene i denne gruppa. Kulturlandskapet er resultatet av menneskers påvirkning av landskapet. Dette står altså i kontrast til naturlandskapet der menneskene ikke har hatt noen innvirkning. I Eidskog er det særlig jordbrukets kulturlandskap som kommer til uttrykk i form av store arealer som har vært eller fortsatt er i drift. Fram til 1960-tallet var det variert drift på nær sagt alle gardsbruk. Det ble drevet et vekselbruk med eng og åpen åker. Areal der man kunne slå gras til vinterfôr, ble ryddet for stein som ble samlet i steinrøyser og steingarder. Arealer som verken egnet seg for dyrking eller slått, ble holdt åpne av beitedyra. Disse

beitet ofte langs sjøer, åer og bekker eller i steinete lende mot skogkanten. I Eidskog kalles et slikt beiteområde for et "hag". Beitedyra kunne også hamne i skogen på dagtid og etterlot seg beitepåvirket skog. En del av setrene ble bebodd allerede på 1700-tallet. Stedsnavn som ender på "seter", er et vitne om dette. Til jordbrukets kulturlandskap hører også en stor mengde gardstun og bygninger med spesialiserte bruksområder: stabbur, låver, kverner (møller), smier, kjoner, og våningshus – for å nevne noe. Disse bygningene preger landskapet den dag i dag.

Fra 1960-tallet forsvant mye av husdyrproduksjonen fra distriktet, og produksjonene ble mer ensartet: korn og poteter. Som et resultat av dette grodde mange av beiteområdene igjen. En annen utfordring er at bruken av de gamle bygningene på gardene har opphørt og at det i en del tilfeller er vanskelig å holde dem ved like. Dette er bakgrunnen for satsingen på åpning og vedlikehold av beiteområder samt restaureringstiltak på gamle bygninger i Eidskog kommunes SMIL-strategi (se vedlegg 2).

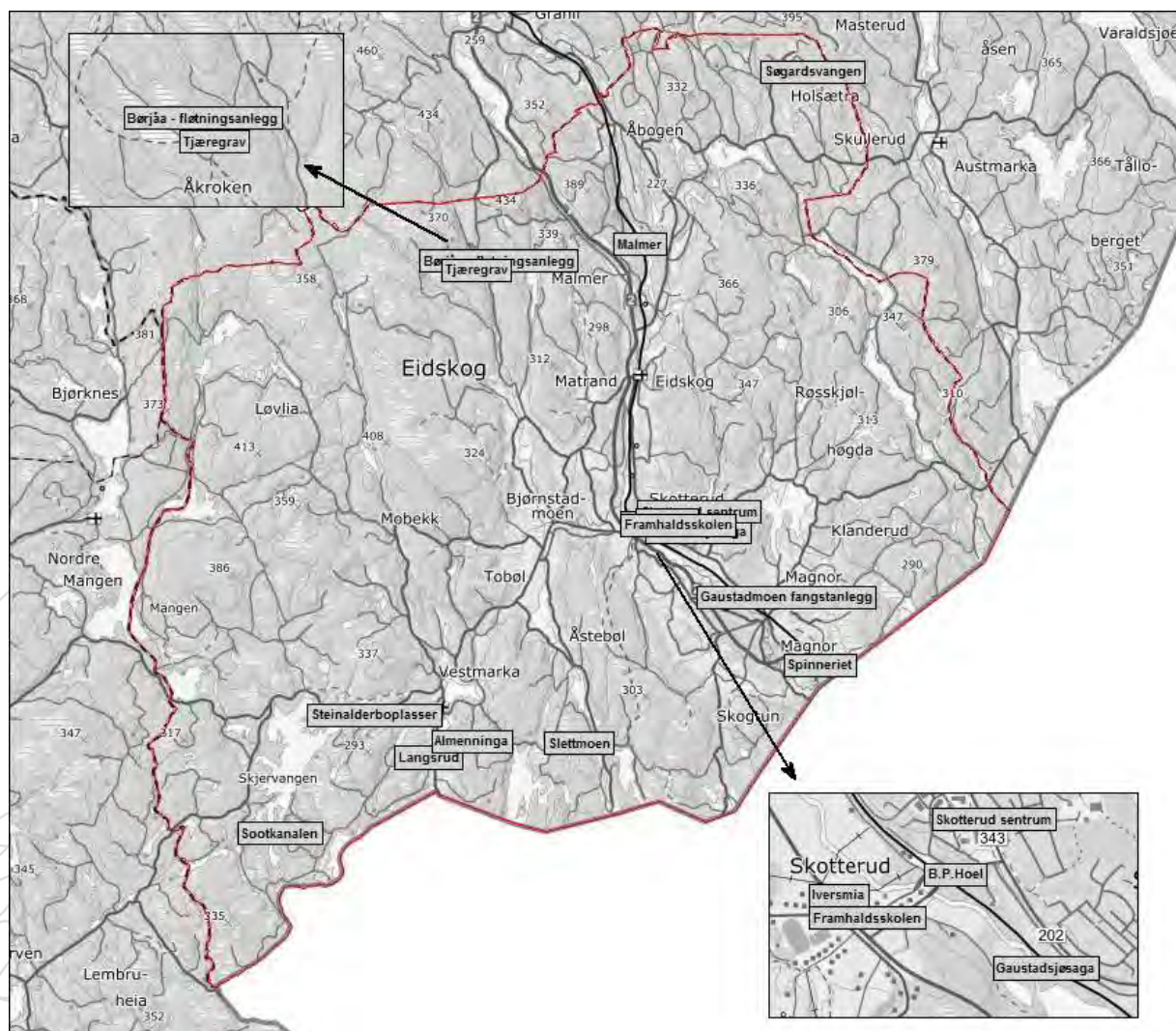
Også annen type virksomhet enn det tradisjonelle jordbruket har gitt synlige merker i landskapet: industri, handel, håndverk og ikke minst skogbruket, som var den viktigste levevegen for noen årtier tilbake. Skogen har i alle tider vært så viktig i distriktet at det til og med har materialisert seg i kommunenavnet. Skogbrukets kulturminner finnes i rikt monn i form av et stort antall registrerte sagbruk, tjære- og kølmiler, fløtningsvassdrag og skogshusvær. Skogen har også gitt grunnlag for matauk i form av jakt og fiske. Særlig jaktkulturen er høgst levende den dag i dag, og er i dag en viktig fritidssysssel for mange.

Eidskog kjennetegnes, som nevnt innledningsvis, av spredt bosetting. Blant disse finnes enkelte kjente boplasser fra så langt tilbake som eldre steinalder. Disse er av de eldste kulturminnene i kommunen. I tillegg finnes det en rekke fraflyttede boplasser fra langt nærmere vår egen tid. Hustuffer og rydningsrøyser etter disse er viktige deler av kulturlandskapet. Ei egen gruppe i Eidskog slektshistorielag jobber i dag med registrering og merking av disse boplassene.

De følgende kulturminnene representerer ulike næringsveger, fra eldre steinalder og fram til i dag. De er kun et utvalg, og i flere av tilfellene blir det synliggjort et behov for en mer omfattende dokumentasjon og registrering i handlingsplanen.

EIDSKOG
KOMMUNE

Temakart «Vårt daglige brød»

5.3.1. Fangstgropanlegget på Gaustadmoen ID: 5837-1 m fl.

Kart: Gaustadmoen fangstgropanlegg

Det er viktig med god skilting ved fangstgropanlegget på Gaustadmoen. De enkelte fangstgropene er ikke umiddelbart enkle å oppdage.

I Eidskog fins det et sammenhengende fangstgropanlegg ved Gaustadmoen, et av de automatisk fredete kulturminnene i kommunen. Et fangstanlegg består av flere fangstgroper som er satt sammen i et system. Ofte har anleggene en utstrekning på flere kilometer, men i skogbygdene tenderer disse til å være mindre enn de i fjellregionene. Anleggene er strategisk beliggende ved plasser der det er stor gjennomtrekk av dyr. De relaterer seg ofte til større landskapselement, noe som gir disse et kulturhistorisk innhold. Det ble ofte lagt sperregjerder mellom gropene for å tvinge viltet til å gå i gropene. Sperregjerder besto nok ofte av felling av trær og kratt som ble lagt mellom gropene. Ei fangstgrop kan være lett å forveksle med ei kullgrop, men de kullgropene inngår ikke i noen system av andre, dog kan man ha benyttet eldre tiders fangstgrop til å lage ei kullgrop. Bruken av fangstgroper som en fangstteknikk er svært gammel. De eldste dateringer av fangstgroper går helt tilbake til yngre steinalder. Fangstgropanlegget ved Gaustadmoen er imidlertid datert til 230–400, yngre romertid.

Verneverdier

Fangstanlegget ved Gaustadmoen er som fornminne automatisk fredet. Det er et relativt stort anlegg, 900 meter langt og 19 groper på rad. Fangstanlegg er viktige for forståelsen av eldre tiders nomadiserende jakt- og fiskebefolkning. Fangstanleggene er også viktige da de påviser at området har hatt bosetting i lang tid.

Muligheter og utfordringer

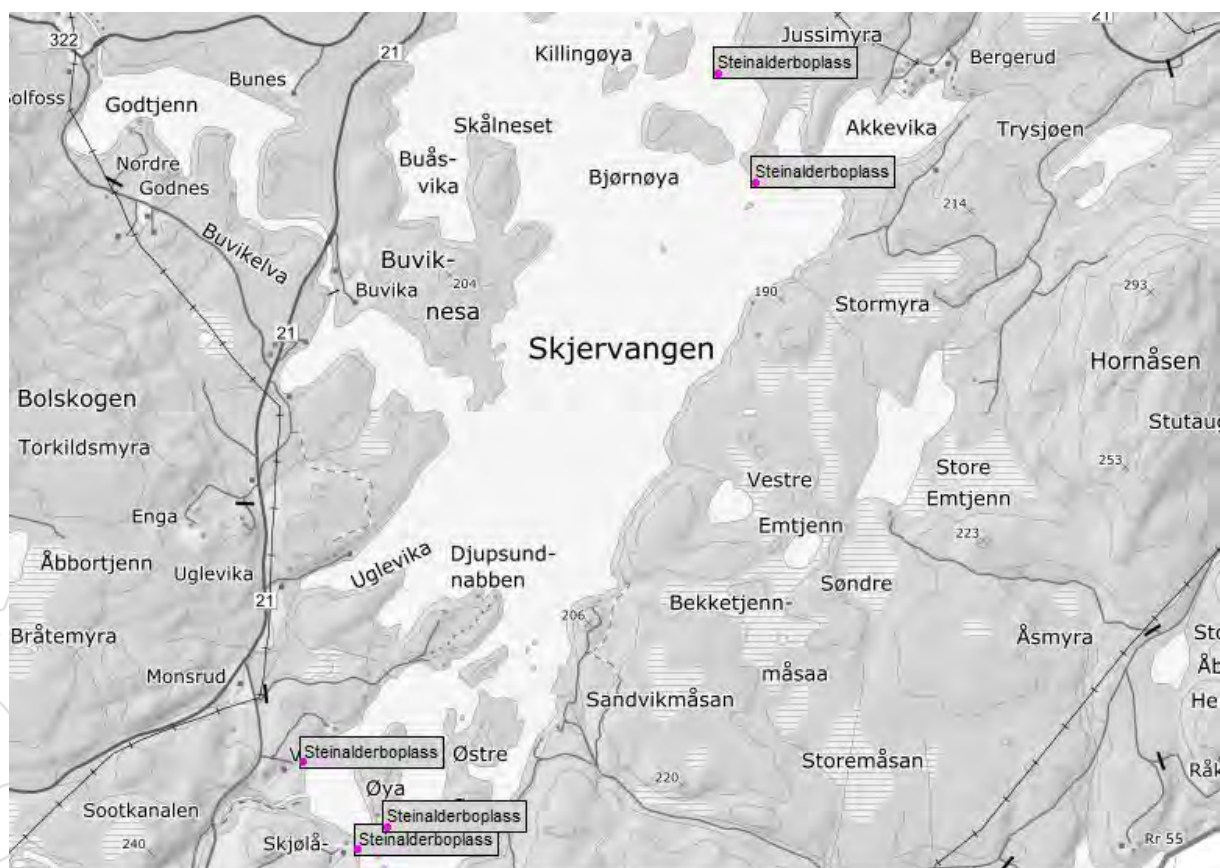
Det er viktig at fangstanlegget bevares i sin helhet og at forringelse forhindres. Området bør også gjøres bedre tilgjengelig for publikum gjennom fornyet skilting. Gaustadmoen ligger tett til RV 2 til Sverige og kan utvikles til en større attraksjon for turister med interesse for fornminner. For å gjøre dette mulig må man bl.a. ha avkjøringsmuligheter og P-plass.

Status i planen

Fangstanlegget ved Gaustadmoen er definert som ei hensynssone i planen. Dette har sammenheng med at kulturminnet består av flere elementer i et større område.

5.3.2. Boplassene ved Skjølåbråten, ID: 29090-1 m. fl.

Kart: Steinalderboplassene ved Skjervangen

Det har vært folk i Eidskog i lang tid, helt siden eldre steinalder. De første menneskene kom sannsynligvis til området etter det at innlandsisen trakk seg tilbake for ca. 10–11 000 år siden. De første sporene etter disse menneskene finner vi langs de forskjellige vassdragene. Vassdragene var viktige ikke bare for bosettingen, men også for ferdsel i området.

Steinalderboplasser utgjør spor etter en nomadiserende jakt- og fiskebefolkning. Disse boplassene påtreffes vanligvis langs sjøer og vassdrag og kan være vanskelig å oppdage. Steinalderboplasser avsatte nemlig få synlige spor, men under mosen eller vasket fram langs stranda kan man finne rester etter framstilling av steinredskap, såkalte avslag, samt skjørbrønt stein som ble brukt i forbindelse med matlaging. I Eidskog finnes det bl.a. velbevarte steinalderboplasser i strandsona langs Skjervangen. Funnene her består av bl.a. kvartsitt fra eldre steinalder. To boplasser ligger innafor regulert område i nordenden av sjøen. Tre ligger i sørenden ved Velta, ved Skjølåbråten og på Øya.

Verneverdier

Fornminnene er automatisk fredet. Boplassene er viktige for forståelsen av eldre tiders nomadiserende jakt- og fiskebefolkning og viser at området har hatt bosetting i lang tid.

Muligheter og utfordringer

Området som kulturminnene ligger på, er ikke tilrettelagt for publikum. Det bør derfor opprettes en dialog med grunneier for å tilrettelegge deler av området samt utforme informasjonstiltak. Boplassene utenfor regulert område må sikres.

Status i planen

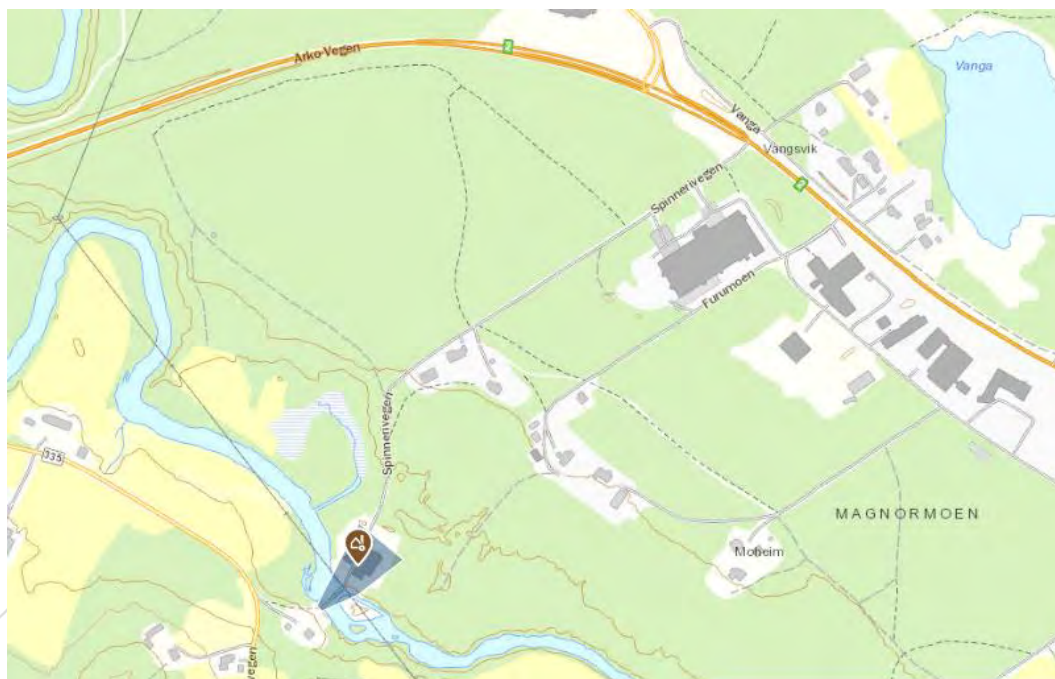
Ved boplassene lengst nord finnes det allerede en reguleringsplan for området. Boplassene lenger sør er et automatisk fredet kulturminne, men ikke omfattet av en egen reguleringsplan.

5.3.3. Ullspinneriet på Magnor, ID: 238471

Ullspinneriet ved Kustefossen var en viktig arbeidsplass i mange år. En periode var dette det eneste ullspinneriet i distriktet.

Høsten 1885 stod ullspinneriet ved Kustefossen på Magnorsida av Vrangselva ferdig. Bygningen som er oppført i murstein i en og en halv etasje, var en del av et større anlegg med flere bygninger som var koblet til drifta. Spinneriet var i drift fram til 1961 da det ble solgt til Rosenvinge Trio A/S. I dag er selve spinneribygningen, et uthus og en bygning på den andre siden av elva bevart. Videre er også brukar og hengebrua bevart.

Kart: Ullspinneriet på Magnor

Verneverdier

Spinneriet med tilhørende bygninger og dam er viktige innretninger for forståelsen av den omfattende industrielle virksomheten i Eidskog.

Muligheter og utfordringer

Det er viktig at sjølve spinneribygningen ikke mister preget av å være et gammelt industrilokale ved ny bruk og eventuelle ombygginger. Spinneribygningen, uthuset og ikke minst beliggenheten ved elva med brukarene og hengebrua, er til sammen et helhetlig bygningsmiljø som forteller et lite stykke industrihistorie i Eidskog.

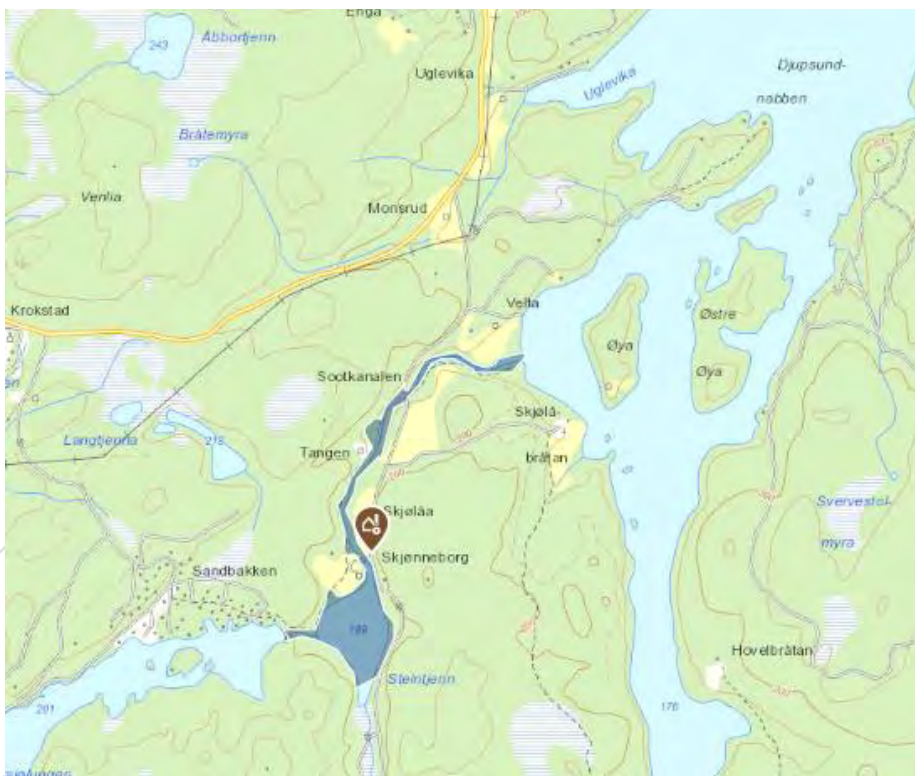
Ullspinneriet er bare ett eksempel blant mange kulturminner knyttet til industri i Eidskog. Temaet er stort og egner seg godt som et eget dokumentasjons- og registreringsprosjekt. Langs Vrangselva ved Magnor ble det etablert blant annet spikerverk, teglverk, mølle, sagbruk og krittpepefabrikk.

Status i planen

Ullspinneriet på Magnor er definert som en lokalitet i planen. Lokaliteten omfatter sjølve spinneriet, fossen og brua.

5.3.4. Sootkanalen, ID: 238442

Kart: Sootkanalen

Sootkanalen er Norges eldste sluseanlegg, åpnet i 1849. Husmannssønnen Engebret Soot (1786–1859) satte i gang byggingen av kanalanlegget for å kunne frakte tømmer til Halden-vassdraget. Alle elver i Eidskog renner nemlig inn i Sverige. Sootkanalen går fra Skjervangen i Eidskog til Setten i Aurskog-Høland. Det er sluseanlegget i Skjølåa mellom Skjervangen og Mortsjølungen som omfattes av kulturminneplanen. Høgdeforskjellen mellom disse sjøene er på 25 meter, og denne høgdeforskjellen ble opphevet ved hjelp av 16 sluser. Tømmeret ble buntet sammen i «sopper» og ført gjennom slusene, en tur som tok 9 timer. Hver av de 16 slusene fikk sitt eget navn: *Andreas Wiel* (også kalt «Dronningen»), *Norge*, *Kongen*, *Sverige*, *Constitusjonen*, *Fredrikshald*, *Statsråd Stang*, *Professor Schweigaard*, *General Birch*, *Peder Anker*, *Andreas Faye*, *Truls Wiel*, *Lendsmand Haneborg*, *Dines Soot*, *Caroline Soot* og *Halvor H. Jensen*.

Sootkanalen er Norges eldste sluseanlegg og et kulturminne av nasjonal betydning.

Anlegget var i drift fram til 1932. Etter dette forfalt anlegget. Noen av slusene er imidlertid restaurert slik at man kan se hvordan anlegget fungerte. Det er dessuten et flott turterreng langs sluseanlegget og godt tilrettelagt med både bål plass og sanitæranlegg. Treskilt er satt opp langs elva og gir informasjon om anlegget. Sootkanalmarsjen har vært arrangert hvert år siden 1989 og samler mange turgåere. Skoleelever besøker dessuten anlegget hvert år gjennom «Den kulturelle skolesekken».

Verneverdier

Sootkanalen er Norges eldste sluseanlegg og vitner om hvor viktig vannkraft var for transport før motoriserte kjøretøy overtok transporten. Sootkanalen er dessuten et godt stykke ingeniørarbeid. Anlegget er et kulturminne av nasjonal betydning. Det er utarbeidet en egen reguleringsplan for området (1999) og en handlingsplan for Sootkanalen 2005-2010, samt en utredning ved Teknisk Museum (1979).

Muligheter og utfordringer

Det er en utfordring å holde rett vannstand ved dammen ved Mortsjølungen på grunn av hyttebebyggelsen i området. Treskiltene er værslitt og ikke universelt utformet. Det er dessuten nødvendig med oppgradering av klopper og bruer, da disse råtner. Dessuten ville anlegget ha enda større verdi om det ble restaurert ytterligere en sluse.

Status i planen

Det finnes allerede en reguleringsplan for Sootkanalen.

5.3.5. Slettmoen, ID: 238443

Koia ved Slettmoen er en god representant for skogshusværene i Eidskog. I koia bodde tømmerhoggerne og tømmerkjøerne hele uka. Her spiste og sov de og tørket både blaute klær og seletøy. Koiene var opprinnelig helt enkle med ett rom og sengebrisker rundt et ildsted. På begynnelsen av 1900- tallet kom det bestemmelser som førte til at koiene ble bygd større med eget tørkerom og dermed langt bedre forhold for skogsarbeiderne. Koia på Slettmoen er ei slik koie med flere rom, oppført på 1930-tallet mens skogsarbeiderne fortsatt bodde i skogen i uka. Bygningstilgjøet er intakt med både koie og stall og arealet rundt koia er åpent og velskjøttet. Koia og stallene eies av Eidskog kommuneskoger, men brukes fra høsten 2018 som DNT-hytte. I stallen er det spilttauene intakte og merker etter hestesko synes fortsatt på golvet. Fra stallen er det merket turstier i området. Slettmoen var boplass til ca. 1890. Det var ikke uvanlig at tømmerhoggerne tok inn som losjerende på de mange skogshjæmmene rundt om i kommunen som et alternativ til å bo i koier.

Arealene ved Slettmoen er en kjent lokalitet for rødlistearten **Heroringvinge** (*Coenonympha hero*). Det finnes dessuten flere slåttearter rundt koia, blant dem Solblom, i tillegg til flere tyngdepunktarter. Til sammen er disse faktorene så viktige at arealet er klassifisert som slåttemark, type "svært viktig" (A, nasjonal verdi). Det er utarbeidet en skjøtselsplan som deler arealer i to deler. I sone A, nærmest husa, er det foreslått årlig slått, mens det i sone B foreslås å opprettholde en halvåpen kant med en variert busk og tresetting.

Slettmoen er en husmannsplass som ble nedlagt for over hundre år siden. Den har seinere vært skogshusvære for tømmerhoggerne.

Kart: Slettmoen

Verneverdier

Bygningsmiljøet på Slettmoen, med både koia og stallen, er en god representant for skogshusværene i Eidskog. Bygningsmiljøet er komplett og bygningsmiljøet har derfor høy verneverdi. Miljøet har også stor verdi som rekreasjonssted. Naturverdien i slåttemarka er også stor, først og fremst ved at den huser rødlistearten Heroringvinge og forekomsten av solblom.

Muligheter og utfordringer

Bygningsmiljøet har stort potensiale for å utvikles videre. Det er imidlertid en risiko for at miljøets kulturhistoriske verdier ikke blir ivaretatt i forbindelse med en evt. ombygging og tilrettelegging for dagens bruk. Det er derfor viktig at man tar hensyn til dette. Særlig er det viktig at spiltauene i stallen og merkene etter hestene ikke blir fjernet ved en evt. ombygging av stallen.

Sjøl om mange av tømmerhoggerne i Eidskog leide seg inn i de mange skogshjemmene rundt om i kommunen, var det også mange koier i folkeløse strøk. En registrering av disse er et godt egnet prosjekt.

Videre skjøtsel av arealet er dessuten svært viktig av hensyn til Heroringvingen og Solblom. Slåtten må utføres etter blomstring slik at larvene, som lever på grasstrå, rekker å utvikle seg, og de ferdige sommerfuglene finner næring i blomstene. Det samme hensynet må tas til solblom som forsvinner dersom skjøtselen foregår på feil måte.

Status i planen

Slettmoen er definert som lokalitet i planen. Dette innebærer koia, stallen og det artsrike arealet rundt.

5.3.6. Gaustadsjøsaga, ID: 238448

Eidskog har lange tradisjoner som skogbrukskommune, og det har eksistert et utall faste og mobile sagbruk rundt om i bygda. Det er registrert om lag 100 tomter bare etter de flyttbare sagene. Rett etter krigen gikk det 45 sager samtidig i Eidskog. Mange eidskoginger har som guttunger startet sitt yrkesliv på et sagbruk. Ved saga var det som regel ei brakke, satt opp av bakhon og isolert med spon. Dette var et dårlig husvære med damp fra materialer gjorde det fuktig og kaldt å bo der.

Gaustadsjøsaga er bevart som museumsanlegg og eies av Eidskog Museums- og historielag. Saga er viktig for formidling av den viktige sagbruksvirksomheten i Eidskog.

I Verpervisa, skrevet av Anders Aastebøl, får vi høre om de ulike gjøremålene ved ei sag. Personene som er omtalt har alle levd og enkelte vil sikkert skjønne hvem de er.

Verpervisa

På Østre Almingsskogen hr. Nilsson har en sag.
Dit drar den tredje januar et livat arbeidslag.
Jon Lia han var fører, og 'n Nils han er med «sjøl».
Vi innom var hos «gubben», fikk drammer og litt øl.

Så stevner vi mot vester. Han Jon tar ikke feil.
Hr. Taugbøls gamle «reo» den går «for fulle seil».
Men ved det lange vatnet må vi ta skogen fatt.
Han Jon fekk dra tilbake. Vi sa'a han «God natt».

I skumringen om kvelden vi kom til Verpet frem.
Der står en ussel koie, som skulle bli vårt hjem.
Vi får oss litt i livet, og reder så vår seng.
Så sover vi og drømmer om saging og om peng'.

Det hengår noen dager før vi er fullt i sving,
for der må repareres nær sagt på alle ting.
Men når som alt er ordnet på Nilssons gamle sag,
vi skjær' tju'fem, ja, tretti alt på en enda dag.

Han Klaus er maskinisten. Han Anton triller spon.
Han Arvid tuller tømmer. Han Syver kapper hon.
Han Karl han sjauer planker. Han Konrad hjelper te'.
I blant så bær' han planker, i blant så drar han ved.

Han Albert han drar bakhon, sjauing vil han ikke ha.
Han sier at i ryggen han er ei riktig bra.
Han Einar han noterer hver stokk som kommer fram,
og dersom det er påkrevd, han henter Nils en dram.

Han Lars og 'n Olaf kanter. Dom skrapar børken «tå».
«Den der var rett så dårlig, men skitt, vi lar den gå - »
Han Kåre og 'n Anders kløyvde den stokken ut i to.
Da Nilsson fikk se planken, så «smusle» han og lo.

Ja, snakk nå ei om kvinner, det ser så sjelden vi.
Det er jo bare hver gang ho Tolgine drar forbi.
Ho søker ned mot bygden, hen til sin lille venn.
Men når ho har blitt «hjelpin», da kommer a igjen.

Ho Edla oss besøker vel òg en sjelden gang.
Ho vasker an'hver lørdag, men visitten blir ei lang.
Da alltid blidt hun smiler og nynner på en sang.
Så spanner a på seg skien' og rask mot Sverige sprang.

Når aprilsola skinner, og saginga er klar,
da pakker vi vår ryggsekk og bort vi herfra drar.
Vi har det med å streife slik om fra sted til sted.
Og hvis du er en «sagar», så veit du nok beskjed.

Når avskjedsskålen drikkes, en «Hr. Moskva» treder inn.
Han alle oss utskjeller og drar så kniven sin.
Men blott en liten «knock out», og han bak ovnen lå.
Han takke kan sin Gud at han alt fikk heimatt gå.

Nei, kom ei i vår koie og bruk for stor ord.
Det er så risikabelt, fast om man syns seg stor.
For det fins «varmegrader» i de norske «gåssars» blod.
Her fattes ikke krefter og dog als intet mot.

Gaustadsjøsaga på Skotterud er bevart som representant for alle disse sagbrukene. Saga hørte til «Søgarn» på Trandem, og var i gang til utpå 1950-tallet. Miljøet ved Gaustadsjøsaga består av tre bygninger; det gamle saghuset, et nytt uthus og ei sagbrakke. Gaustadsjøsaga eies av Eidskog Museums- og Historielag. Saga kan oppleves i drift. Den drives av en dampmaskin som varmes opp av en sponovn, patentert i Eidskog.

Verneverdier

Saga og bygningsmiljøet er et viktig kulturminne fra den tidlige industrielle epoken i Eidskog og er en god representant for hvordan sagene så ut og hvordan de lå inntil vassdragene.

Muligheter og utfordringer

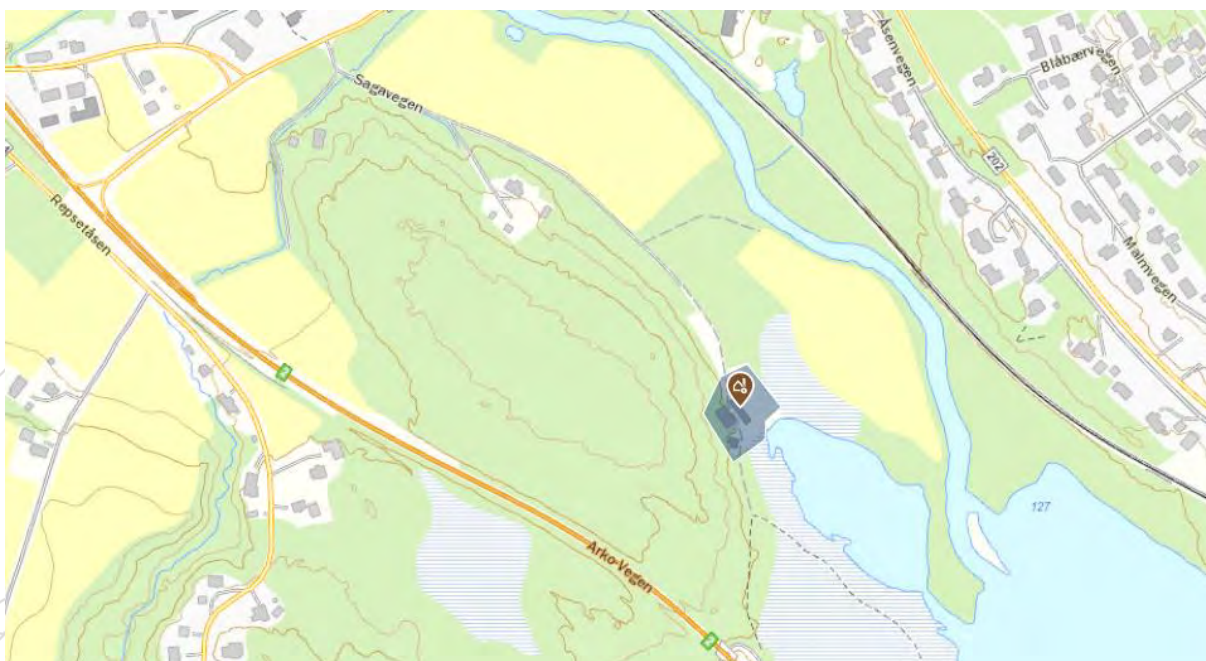
Det har blitt gjennomført omfattende tiltak i miljøet ved saga. Selve saghuset har blitt renoveret og en ny lagerbygning har blitt oppført ved siden av den gamle. Oppføringen av den nye bygningen har medført et stort inngrep i miljøet. Dette må utbedres for å gi området tilbake sitt særpreg. Den sentrale beliggenheten og nærheten til skolen gjør anlegget svært godt egnet for formidling til barn og unge, som får et innblikk i den viktigste arbeidsplassen i kommunen i oldeforeldrenes ungdomstid.

Det ble utført en omfattende registrering av sagbruk og sagtomter i hele kommunen for flere år tilbake. Registreringen er synliggjort i kartform og formidles til besøkende i sagbrakka på Gaustadsjøsaga. Det er imidlertid et behov for å gå gjennom denne registreringen på nytt.

Status i planen

Gaustadsjøsaga er definert som lokalitet i planen. Dette innebærer saga, sagbrakka og området rundt.

Kart: Gaustadsjøsaga

5.3.7. Fløtningsanlegg i Børjåa, ID: 238542

I Børjåa finnes det flere fløtningsdammer og andre innretninger etter tømmerfløtinga som foregikk i vassdraget fra lang tid tilbake og fram til rundt 1950. Da ble fløtinga lagt ned og tømmertransporten overtatt av lastebiler som kjørte på de nybygde skogsbilvegene. På et utvalgt stykke av Børjåa finner vi flere kulturminner som forteller om fløtningshistorien: *Helledammen* fra 1700-tallet (utbedret og modernisert i 1919) og *koia og stallen* ved Helledammen som er bygd etter forskrifter for skogsarbeiderne med bl.a. tørkerom for våte klær. Litt lengre ned i vassdraget ligger en *skådam*, en *steinkistedam* og *Grimtjernsdammen* og *Åkrokdammen*. Ved Grimtjernsdammen er det bygd ei ny ljorkoie på tuftene etter ei gammel koie. Denne er åpen for turgåere. Skolelever har i flere år blitt tatt med på tur langs Børjåa i regi av Den kulturelle skolesekken. Det er skiltet veg fra skogsbilvegen ned til og langs åa. Informasjonstavler gir god innføring i fløtinga. Det ble utført en stor registrering av fløtningsinnretninger på slutten av 1980-tallet. *Fløtningsinnretninger i Hedmark, Prosjektrapport 1991* gir oversikt over 45 registrerte fløtningsinnretninger i Eidskog.

Verneverdier

Fløtningsinnretningene i Børjåa er godt vedlikeholdt og ganske uendret siden de var i bruk. De er gode representanter for denne typen anlegg som det var tilsvarende av i flere av vassdragene i kommunen.

I Børjåa er flere fløtningsanlegg bevart. De vitner om hvordan tømmeret ble fløtt fra de store skogområdene og til sagbrukene som lå mer sentralt i bygda.

Muligheter og utfordringer

Det er et løpende behov for vedlikehold av slike anlegg som fløtningsinnretningene i Børjåa. Dette gjelder særlig sikring av bruene over dammene. Treverket som bruene er laget av, må etterses og skiftes ut med jevne mellomrom. Når disse hensynene er tatt, er Børjåa et flott turmål for både gamle og unge og kan benyttes i markedsføring av naturverdiene i kommunen.

Status i planen

Fløtningsanlegget i Børjåa er definert som ei hensynssone i planen. Dette omfatter de mange fløterinnretningene som befinner seg langs en strekning i åa.

5.3.8. Tjæregrav ved Åkroken, ID: 242012

Langs turstien som fører fra fløtningsanleggene i Børjåa og fram mot skogsbilvegen, passeres et søkk markert som ei renne i terrenget, tett inn til stien. Formasjonen er ikke naturlig, men ei såkalt tjæregrav. Her ble tjæra framstilt ved at man kløyvde opp feit furu/tyri i småved som ble stablet oppå hverandre i mange lag på et lag av never i botnen av grava. Stabelen med furuved ble så dekket med torv før man tente på i enden av grava. Varmen gjorde at tjæra ble utvunnet av treverket og rant langs neverbotnen ut i enden og ble samlet opp i et kar.

Tjæregrava kan ses som en forsenkning i terrenget. God merking av kulturminnet er nødvendig for at det skal oppdages av forbigående og ikke bli ødelagt ved moderne skogsdrift.

Verneverdier

Tjæregrava viser en form for ressursutnytting fra skogen som er så å si ukjent for de fleste i dag. Den er et kulturminne som lett kan forsvinne ved moderne hogstmetoder i skogen og bør derfor tas vare på for ettertida.

Muligheter og utfordringer

Dersom ikke tjæregrava hadde vært merket opp i terrenget, ville den lett kunnet forsvinne som en følge av moderne hogst i området, uten at noen bevisst ville ødelegge den. Det er derfor viktig å opprettholde og vedlikeholde oppmerkinga i terrenget og gjerne suppleres med et informasjonsskilt.

Status i planen

Tjæregrava ved Åkroken er definert som et enkeltminne i planen.

Kart: Fløtningsanlegg ved Børjå og tjæregrav ved Åkroken

5.3.9. Jernvinneanlegg på Grasmo, ID: 19986 m.fl.

Som for mange andre kommuner er mesteparten av Eidskogs kulturminner knyttet til utmarksutnyttelse. Kullgroper finnes det mye av. Disse kullgropene er rester etter utvinning av kull som ble brukt i forbindelse med jernproduksjon fra myrmalm. Jernproduksjonen i disse områdene kan ha pågått i flere perioder siden jernalderens begynnelse, men dateringer gjennom arkeologiske utgravinger viser at jernproduksjonen i disse områdene i all hovedsak må ha foregått innenfor perioden ca. 900–1350 med en topp på 1100 til 1200-tallet. Under svartedauden nærmest opphørte produksjonen. De mange levningene etter jernproduksjonen viser en omfattende virksomhet som går langt ut over lokalt behov. Jern må derfor ha blitt eksportert til andre områder.

Jernvinneanlegget på Grasmo består av flere kullgroper, jernvinner og slagghauger. Det er datert til yngre jernalder/middelalder. Det er flere slike anlegg i dette området, noe som viser at det var tilgang på malm, ved og kompetanse. Jernvinne er betegnelsen både på den industrielle prosessen med å vinne ut jern og på ovnene som ble brukt til å skille slagget fra selve jernmalmen, såkalt blestring. Ovnene ble fyrt med ved og kull, kullet ble brent i kullgroper, seinere i miler.

Verneverdier

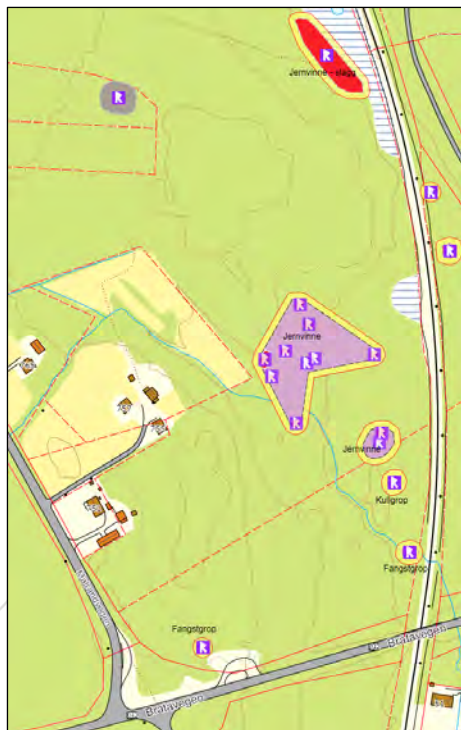
Kulturminner fra jernalder og middelalder er automatisk fredet. Jernvinneanlegget er spor etter noe av den eldste håndverks- og industrivirksomheten i bygda. Omfanget viser at dette har vært en viktig virksomhet i området.

Muligheter og utfordringer

Anlegget er godt bevart og er vurdert som egnet for formidling, både for turisme og pedagogisk opplegg. Det har alle funksjonene samlet og er forholdsvis lett tilgjengelig rett ved RV 2. Formidling krever skilting av anlegget med forklaring av jernvinna. Fra en liten parkeringsplass ved Bråtavegen går det sti inn til anlegget. Utbedring av parkering og sti rundt i anlegget vil øke formidlingspotensialet.

Status i planen

Jernvinneanlegget på Grasmo har status som lokalitet i planen. Dette har sammenheng med at jernvinneanlegget består av flere elementer.

Kart: Jernvinneanlegg på Grasmo

Slike forsenkinger i terrenget er ofte spor etter tidlige tiders virksomhet, slik som her på Grasmo.

5.3.10. Kabbefjøset i Langsrud, ID: 238477

Tunet i Langsrud, som består av et laftet våningshus med sveitserstilveranda og et sammenbygd fjøs og låve, er et godt eksempel på et småbruk fra begynnelsen av 1900-tallet. Det spesielle med dette tilfellet er imidlertid fjøset som er bygd av vedkabber, noe som har gitt det navnet «kabbefjøs». Kabbefjøs var en byggemåte som nyttiggjorde seg vedkabber, ofte i ca. 30 cm lengde, som ble murt sammen med leire og evt. kumøkk på samme måte som stein. Endene stakk ut og inn og laget et karakteristisk utseende.

Langsrud ligger idyllisk til ved Langvatnet. Kabbefjøset er et godt eksempel på den spesielle byggeskikken med å bygge hus av ved.

Kabbefjøsene kunne stå ubehandlet, som i Langsrud, eller bli bygd inn bak panel eller seinere skjult med mørtel. Bygningsmaterialet ga et godt inneklima for husdyra, tørrere enn steinfjøs. I Langsrud bodde de to brødrene Rolf Konrad og Karl Johan Langsrud som ble kjent for sine naivistiske trefigurer. Flere av dem er bevart på Eidskog Museum. Hele tunet er privat eid, men Eidskog Museums- og Historielag bidro til istandsettinga av fjøset. Det er utført et større dokumentasjonsarbeid av bygningstypen i Eidskog (jf. artikkel i Solør-Odal nr. 1/1999).

Verneverdi

Bygninger oppført med vedkabber er en truet bygningstype. Bygningsteknikken forteller om nøysomhet og oppfinnelsesrikdom. Bygningstypen finnes representert på flere steder i kommunen, men kabbefjøset på Langsrud inngår i et bygningsmiljø med høye kulturhistoriske verdier.

Muligheter og utfordringer

Bygningsmiljøet og spesielt fjøset er interessant. Det er viktig at bygningsmiljøet sikres for framtida. Byggemetoden er et godt eksempel på god ressursutnytting i en kommune med stor tilgang til virke fra skogen. Eierne må få faglig bistand ved restaureringstiltak.

Status i planen

Kabbefjøset i Langsrud er definert som lokalitet i planen. Dette omfatter kabbefjøset, låven (som kabbefjøset er en del av) og hovedbygningen.

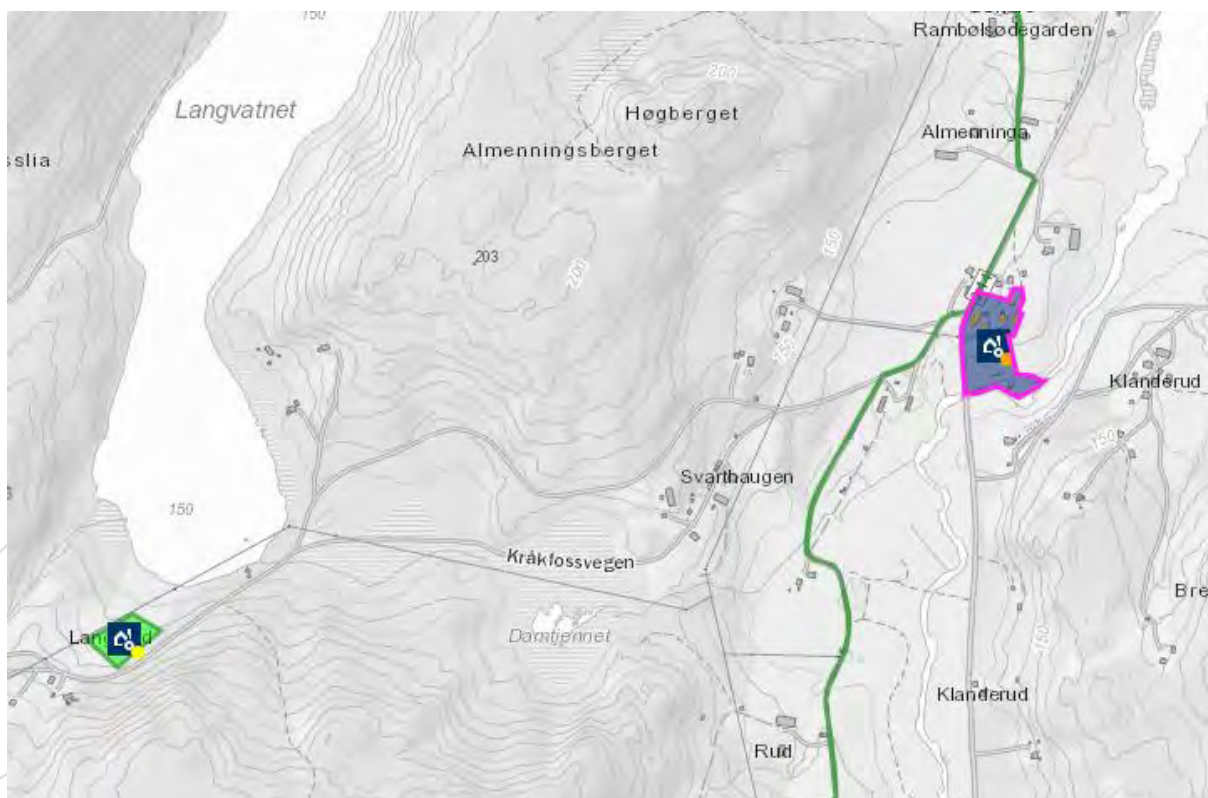
5.3.11. Almenninga, ID: 238447

Eidskog bygdetun, Almenninga på Vestmarka, ble åpnet som museum i år 2000. Navnet Almenninga forteller oss at eiendommen har vært allmenning for omkringliggende gardar. Den er ryddet en gang mellom vikingtid og svartedauden. Mest trolig ble den ikke lagt øde under svartedauden. Mellom 1700 og 1820 ble garden delt i fire bruk, Austun, Veststun, Nordstun og Nystun. Til sammen utgjorde disse et klyngetun, en vanlig tunutforming før jordskiftet førte til at gardene ble skilt fra hverandre og jordteigene ble samlet.

To av eiendommene, Austun og Vestun, har bevart sin klyngetunform og utgjør i dag museet. Bygningene på Almenninga er gamle og ligger langs den gamle ferdselsvegen som går gjennom tunet. Til Austun hører det gule våningshuset, låve med fjøs, stalllåve, bu, kjellerbu og veslestue. Dette utgjorde museet de første åra. Seinere har det røde våningshuset og låven i Vestun også blitt en del av museet. Eidskog Museums- og Historielag har lagt ned et stort arbeid i istandsetting av bygninger, hage og skjøtsel av kulturlandskapet som omgir tunet.

Almenninga består av to tun og er i dag museum og en viktig møteplass i bygda

Kart: Kabbefjøset på Langsrud og Almenninga

Verneverdi

Bygningsmiljøet har høy verneverdi. Klyngetun er sjeldne, og det er få bevarte i vårt område. Det rekonstruerte hageanlegget er med på å gi et inntrykk av et gardsbruk der eieren «bare er ute en tur».

Muligheter og utfordringer

At Almenninga i dag er museum gjør det tilgjengelig for publikum gjennom deler av året. Her kan publikum få en god innføring i byggeskikk og stilhistorie på et småbruk/gardsbruk og samtidig oppleve museets formidlingstilbud innen ulike tema. De kulturhistoriske verdiene må sikres for ettertida gjennom aktivt vedlikehold. For å kunne drive formidling ved Almenninga er det imidlertid behov for å forenkle driftsforholdene, gjerne ved å oppføre et driftsbygg, samt etablere informasjonstiltak utenfor åpningstidene.

Status i planen

Almenninga er allerede omfattet av en reguleringsplan.

5.3.12. Bygningsmiljøet på Malmer, ID: 238450

Kart: Bygningsmiljøet på Malmer

Gården Malmer er kjent fra middelalderen. Den ble lagt øde etter svartedauden. Stor-Malmer, som er den største av Malmer-gårdene, er en av de største gårdene i Eidskog. Bebyggelsen på gården er variert, men stammer hovedsakelig fra siste del av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet. Her finner vi gode eksempler på bygninger oppført i sveitserstil. På gården finner vi også ei kjone, som i den seinere tid har blitt restaurert. Den store låven, som også inneholder en innebygd kabbeffjøs, er dessuten satt i stand med utbedring av taket og stabilisering av grunnen de siste åra.

Verneverdier

Gården med sin bebyggelse er en god eksponent for sveitserperiodens stiluttrykk. Bygningsmassen gjenspeiler også viktige utviklingstrekk for byggeteknikk og utvikling av landbruket. Kjona som finnes på gården er en av de bygningstyper som er truet og som det er særlig viktig å ta vare på.

Muligheter og utfordringer

Bygningsmassen på Malmer er omfattende og tiltakene tilsvarende. Det er også svært kostbart å utføre restaureringstiltak på bygninger som er store og komplekse. Eierne av Malmer har utført restaureringstiltak på ulike bygninger på gården, som nevnt over. Dette bør kunne vises fram som

gode eksempler på restaurering etter antikvariske prinsipper og gi inspirasjon til andre eiere av verneverdige bygninger.

Status i planen

Bygningstiljøet på Malmer er definert som ei hensynssone i planen. Dette har sammenheng med at bygningene på garden ligger på et stort tun og kjona i litt avstand fra tunet.

Malmer er et fint eksempel på et stort gårdsanlegg der flere typer bygninger er bevart.

5.3.13. Kverna i Søgardsvangen, ID: 24007

I Søgardsvangen i Holsætra ligger det ei kvern (ei lita mølle). Bygningen er nevnt i matrikkelen i 1863, men er ganske sikkert eldre. Den ligger ved Vangkulpen som er en del av vassdraget forbi garden. Da kulpen ble utvidet og demmet opp, ga det grunnlag for et lite fossefall og drift av kverna.

Verneverdier

Ikke alle gardar hadde sin egen kvern. Man var avhengig av beliggenhet ved et vassdrag for å kunne drive både kverner og andre typer industri før man fikk hjelp av elektrisk kraft. Langs åene er det derfor ikke uvanlig å finne rester av denne typen virksomhet, men desto mer sjelden å finne anlegg som fortsatt er intakte. Kverna på Søgardsvangen representerer derfor en sjelden bygningstype og er viktig å få tatt vare på for ettertida.

Muligheter og utfordringer

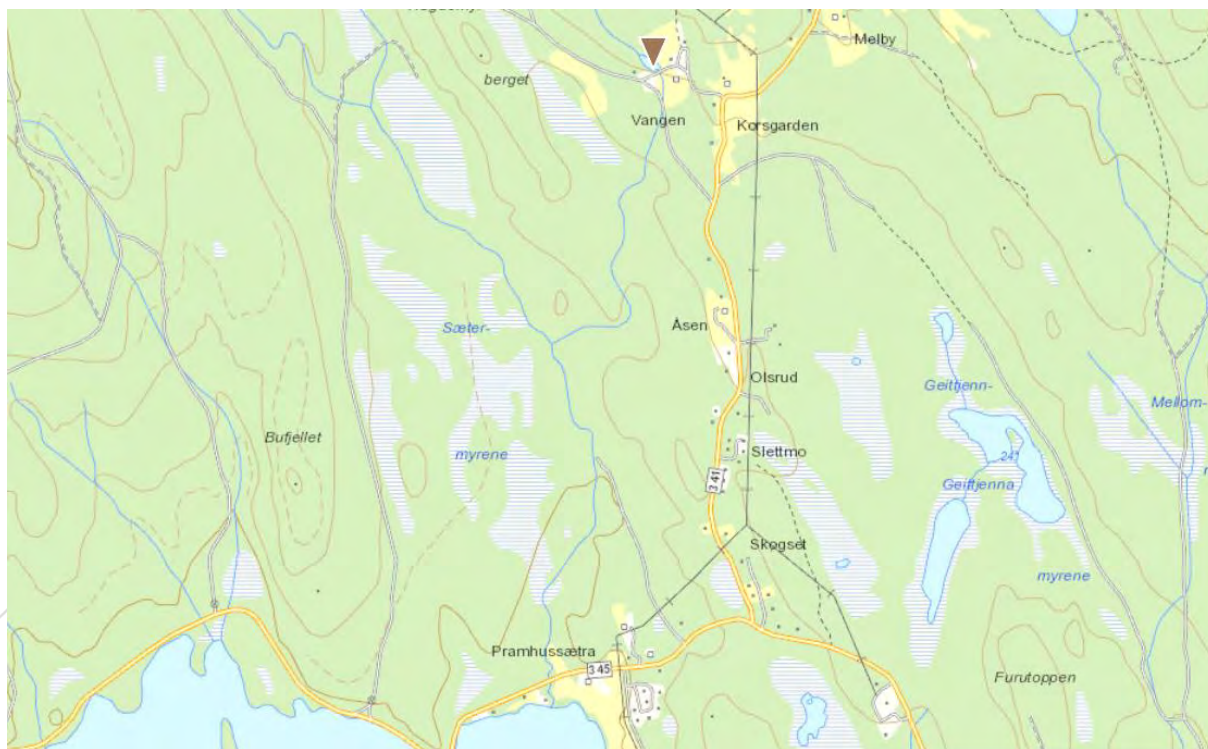
Kverna er i dag i såpass dårlig forfatning at det haster med å få satt i gang restaureringstiltak. Likevel er det fullt mulig å få gjort den i stand med dyktig håndverkerkompetanse og økonomiske støtteordninger.

Status i planen

Kverna på Søgardsvangen er definert som et enkeltminne i planen.

Kverna i Søgardsvangen er en av de ytterst få gardsmøllene som er bevart, men tiltak kreves for at ikke også denne skal gå tapt.

Kart: Kverna i Søgardsvengen

5.3.14. Kulturmiljøet i Skotterud sentrum, ID: 238451

I bygdas kommunesentrum er det en del interessant bebyggelse som gjenspeiler næringslivet og dagliglivet i den vesle stasjonsbyen. Til sammen utgjør dette et kulturmiljø. Sjølv sentrum av Skotterud er delt i en nedre og en øvre del. Den nedre delen er eldst og knyttet til stasjonen (som blir omtalt i et seinere avsnitt). Foruten sjølv stasjonsmiljøet på «Ner-Skøttru» finner vi fortsatt **B.P. Hoel**, som var landhandelen på Skotterud, en viktig møteplass i bygda. Forretningen ble etablert i 1890, og sveitserstilvillaen sto ferdig i 1901. Her har det vært både kolonial, manufaktur og bokhandel. En del av miljøet gikk tapt da gjestgiveriet og Hylland-gården brant ned i 1983.

På «Øver-Skøttru» ligger **Skotterud bedehus**, oppført på 1890-tallet, påbygd i nyere tid, godt bevart og fortsatt i bruk som bedehus. Litt lenger ned i Syversbakken ligger **det gamle apoteket**, bygd i 1924 i byggmesterstil. Like bakenfor ligger **gamle Skotterud skole** med en godt bevart funksarkitektur, bygd under andre verdenskrig. I sentrum finner vi også den vesle **telegrafbygningen** i tilsvarende funks og tett opp til denne et lite, rødt beboelseshus, etter sigende Skotteruds eldste bygning fra tidlig 1700-tall og bygd som **husmannsstue**. Mest særpreget og imponerende er **Magelsenhuset**, det rosa tømmerhuset i jugend/dragestil. Bygningen er oppført ca. 1910 og var tidligere rødt med hvite detaljer. Det opprinnelige navnet var «Lysvang». Navnet «Magelsenhuset»

kom etter legen Christian Magelsen som kjøpte eiendommen 1935. Huset fikk tilbygg i begge ender i hans tid. På Skotterud finnes også et minnesmerke etter napoleonskrigene som blir omtalt seinere.

Magelsenhuset med sin spesielle arkitektur er et viktig innslag i den gamle bebyggelsen i Skotterud sentrum. Bygningen og hagen trenger sårt vedlikehold. Eiendommen har potensiale til å bli en perle slik den en gang var.

Verneverdier

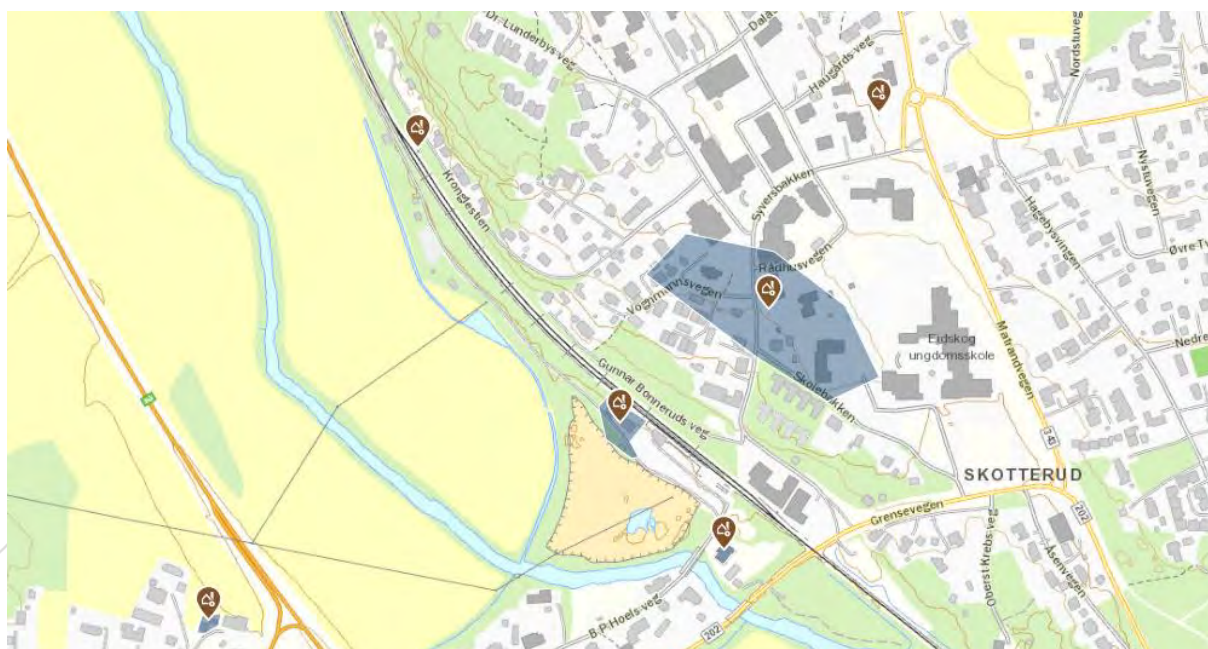
De omtalte ulike bygningene og bygningsmiljøene i Skotterud utgjør viktig dokumentasjon på byggeskikk og stilhistorie i området. Det sier dessuten noe om organisasjonsliv og religionsutøvelse, og hvordan utviklingen av næringslivet og infrastruktur har endret og faktisk også flyttet bygdesenteret. De omtalte bygningene i Skotterud har høy verneverdi, særlig Magelsenhuset med sin særpregede stil.

Muligheter og utfordringer

I utviklingen av Skotterud sentrum må kulturminnene og –miljøet være en viktig premissleverandør. Ved å ta vare på de gamle bygningsmiljøene i Skotterud sentrum vil kommunesenteret framstå som innbydende og interessant, både for innenbygds folk og tilreisende og velegnet for etablering av næringsvirksomhet. Et konkret tiltak kan være at kommunen tar initiativ for å etablere publikumstilbud i Magelsenhuset. Videre må man bevisstgjøre og skolere eiere av gamle bygningene og gi dem faglig bistand til søknad om midler til restaureringsprosjekter. Det finnes en estetisk veileder for Skotterud sentrum, men denne bør revideres.

Status i planen

Skotterud sentrum defineres som ei hensynssone i planen. Denne omfatter hele kulturmiljøet som omfatter flere bygninger i bygdesenteret.

Kart: Kulturminner ved Skotterud. Fra venstre Iversmia, vanntårnet, telegrafistgården, B.P. Hoel, kulturmiljøet i Skotterud sentrum og Oberst Krebs bauta.

5.3.15. Iversmia ID: 238452

Iversmia er en representant for de mange bygdesmiene i Eidskog. Smedens alle redskaper er bevart.

Bygdesmia til Iver smed, ofte kalt Iversmia, eies av Eidskog Museums- og Historielag. Den ble etablert på dette stedet på slutten av 1800-tallet og var i drift til begynnelsen av 1970-tallet. Smia og skostallen ble overdratt til Eidskog Museums- og Historielag i 1998. De har utført istandsettingsarbeid og dokumentasjonsarbeid av bygningen og smieredskapen. Smier er en type bygninger som det er få igjen av.

Verneverdier

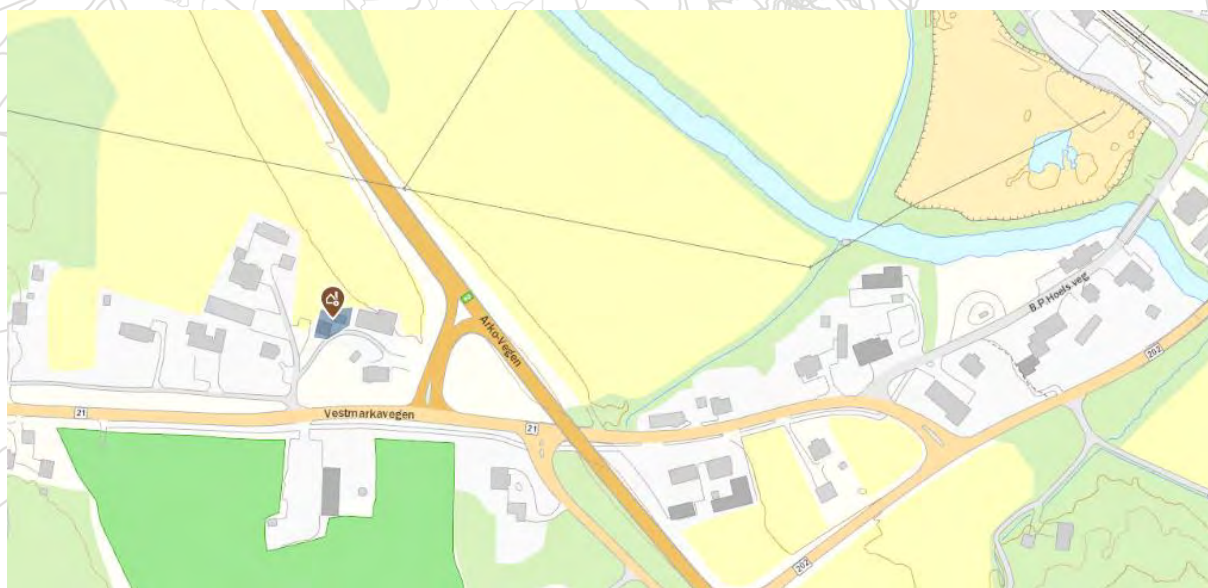
Smier er en bygningstype som bidrar til å fortelle om eldre driftsforhold. Smiene er derfor viktige elementer i kulturlandskapet og som enkeltminner. På Magnor foregikk en periode landets største produksjon av hestesko. Iversmia på Skotterud var ikke ei slik typisk hesteskosmie, men er likevel et viktig kulturminne for det gamle smedyrket.

Muligheter og utfordringer

Iversmia ligger tett inntil annen privat bebyggelse og RV 2 slik at det er vanskelig for museet på drive formidling på stedet. Det bør derfor undersøkes mulighetene for å flytte smia til Almenninga og integreres som en del av formidlingen der.

Status i planen

Iversmia har status som lokalitet i planen. Lokaliteten omfatter smia og skostallen.

Kart: Iversmia

5.4. Fra Vårherre til Lasse Stefanz

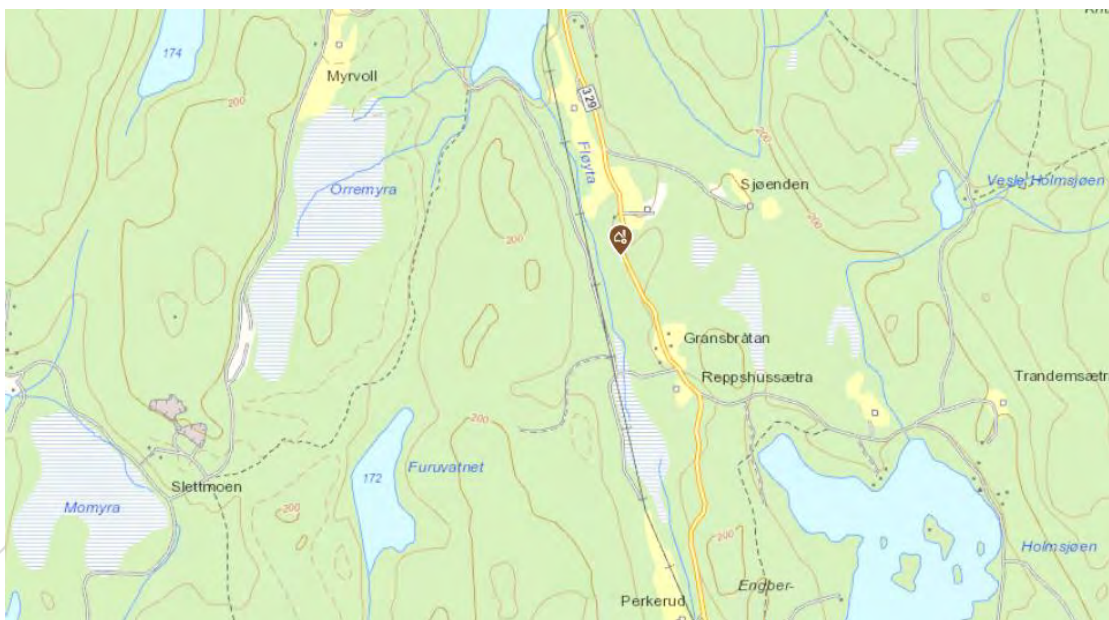
Eidskotingene har vært glade i å samles i både organiserte og mer uorganiserte former. Denne gruppa kulturminner omfatter bygninger og plasser knyttet til eidskotingens organisasjonsliv, religionsutøvelse, skolegang og fest. Dette omfatter bedehus, kirker, skoler, kinoer, danselokaler og andre forsamlingslokaler. De fysiske kulturminnene knyttet til Hans Børlis diktning kommer også innunder denne gruppa. Foruten de kulturminnene som er nevnt i dette avsnittet, er det langt flere festplasser, skoler og bedehus i kommunen. Noen er for langt borte, f.eks festlokalet "Kusa" på Åbogen, andre har fått en annen bruk og framstår som sterkt forandret. Til slutt er det noen kulturminner som har akkurat den samme bruken i dag som opprinnelig. Et godt eksempel på dette er bedehusene. Noen få av disse er fortsatt i bruk som bedehus. Forsamlingslokaler er viktig "lim i samfunnet". Når disse mister sin opprinnelige funksjon og går over fra å være eid av en organisasjon til å bli en privat bolig, er det lett at særpreget ved disse bygningene forsvinner, ikke bare bruken. Det er derfor viktig å bevare et knippe gode eksempler for ettertida og dessuten skaffe oversikt over resten. Idrettsanlegg er ikke representert i de framhevede kulturminnene, men er også en del av temaet og er godt egnet for et eget registreringsprosjekt.

Temakart: "Fra Vårherre til Lasse Stefanz"

5.4.1. Gisti, ID: 238209

Kart: Gisti

Gisti er et lite prangende lokale, men er en god representant for alle små forsamlingshus som lå rundt omkring i grendene. Det vitner om en helt annet bosettingsmønster enn vi har i dag.

Festlokalet «Gisti» er et av de mange forsamlingslokalene i Eidskog – og kanskje det minst prangende. Bygningen ligger i grenda Gransbråten og framstår i dag som et uthus i vegkanten. Det er i en etasje og med slitt rødmaling og dertil hørende hvite detaljer. Ved nærmere ettersyn ser man at det er et forsamlingslokale som har gjennomgått en bruksendring. Lokalet er uisolert, noe navnet «Gisti» gjenspeiler. Et tilbygg i bakkant røper at det har ei scene i sjølv forsamlingsrommet. I enden er det dessuten et kjøkken med egen inngang. Det fortelles om variert virksomhet her i tidligere tider – juletreffester, dans med trekkspillmusikk og slåsskamper mellom nordmenn og svensker.

Verneverdier

Gisti er et eksempel på et enkelt lokale i ei lita grend som i dag er fraflyttet. Bygningskroppen sier noe om tidligere tiders nøkterne behov og krav til et forsamlingshus i grenda. At den faktisk også inneholder ei scene, sier noe om at verken beliggenheten eller standarden var til hinder for kulturutfoldelse hos grendefolket.

Muligheter og utfordringer

Omkringingende vegetasjon er i ferd med å vokse over bygningen, særlig granskogen på baksida. Dette hindrer nødvendig opptørring av materialene og gir utvikling av råte på sikt. Skogen inntil veggene må derfor hogges. På framsida er dessuten terrenget for høgt og må senkes. Sjølv bygningen har setningsskader og må tas hånd om snart for å hindre at forfallet går for langt. Det er imidlertid fullt mulig å sikre bygningen for ettertida.

Status i planen

Gisti har status som enkeltminne i planen.

5.4.2. Oppistun Børli, ID: 238454

Oppistun i Børli er lyrikeren Hans Børli (1918–1989) sitt barndomshjem. Våningshuset brant ned i 1969, men den gamle kjøkkentrammen, murt i betong står igjen. Den er udødeliggjort gjennom diktet «Junikveld». De gamle uthusene er dessuten bevart, både stabbur, kjellerbu og låve med stall og fjøs. På tunet står det en byste av Hans Børli. Oppistun Børli ligger idyllisk til med utsikt over sjøen Store Børen.

Stedet er den fremste minneplassen for Hans Børli og hans forfatterskap, samt arena for formidling av lyrikken med ulike arrangementer hvert år. Mest kjent er det store Junikveld-arrangementet som arrangeres hvert år første søndagen i juni. Da valfarter hundrevis fra fjern og nær hit. Oppistun Børli eies av Stangeskovene og leies av Hans Børli-selskapet, som eier bygningene. Både bygninger og kulturlandskap forvaltes av Anno museum Kongsvingerregionen.

Plassen Børli ble opprinnelig ryddet av finner på begynnelsen av 1700-tallet. I 1865 ble eiendommen delt i to bruk – Oppistun og Nestun. Morsfamilien til Hans Børli flyttet hit i 1860-åra.

Hans Børli's barndomshjem blir hvert år besøkt av mange av dikterens tilhengere. Det hersker en helt spesiell stemning her, og et besøk i Børli gjør godt for både kropp og sjel.

Verneverdier

Bygningene i Oppstun er så godt som uendret fra den tida Hans Børli vokste opp her. Det er dessuten et spesielt artsrikt kulturlandskap i Børli; i Oppistun og Nestun er det til sammen registrert 128 arter. Store deler av arealet er definert av Miljødirektoratets naturbasekartlegging som slåttemark av type A (nasjonal verdi) av hensyn til artsmangfoldet. Den sjeldne arten solblom er registrert på Nestun Børli. Denne har mest trolig også vokst i Oppistun. Derfor ble det i 2017 plantet solblom i Oppistun som en del av en redningsaksjon for en solblomlokalitet i Stange som holdt på å bli ødelagt pga. infrastrukturbygging. Det er utarbeidet en egen forvaltningsplan for slåttemarka,

Muligheter og utfordringer

Det bør utarbeides en forvaltningsplan for bygningene og retningslinjer for bruken av plassen. Det kulturhistoriske miljøet må være premissleverandør ved utviklingen av Oppistun Børli som minneplass for Hans Børli's diktning. Man må vise stor varsomhet før eventuelle inngrep i det sårbare kulturmiljøet. Videre er det av stor viktighet at slåttene videreføres hvert år etter blomstring for å opprettholde den sjeldne slåttemarka.

Status i planen

Oppistun Børli har status som hensynssone i planen. Denne omfatter hele kulturlandskapet i Oppistun, både bygninger og slåttemark.

Kart: Oppistun Børli

5.4.3. Børheim, ID: 238455

Hjemmet til Magnhild og Hans Børli er egentlig et ganske alminnelig husbankhus. Det spesielle er alle bokhyllene og at det ble skapt stor dikterkunst her.

Børheim er lyrikeren Hans Børli's hjemsted. Det er et tidstypisk husbankhus fra tidlig 1960-tall. Her flyttet Hans Børli inn i 1962 sammen med kona Magnhild og dattera Beathe. Dette var det første hjemmet den vesle familien eide sjøl. På soverommet står det vesle blå bordet med skrivemaskinen, der Hans Børli skrev ned sine dikt etter at de hadde blitt til i tømmerkogen. I bokhyllene står variert litteratur, antall bøker er godt over snittet for det som var vanlig i hjem på Eidskogen.

Men ellers er det nok Magnhild som først og fremst har satt sitt preg på interiøret på Børheim. Her bodde Hans Børli fram til han døde i 1989. Magnhild bodde her til 1999; hun døde i 2002. Hjemmet står så godt som uendret fra deres tid. Det eies i dag av dattera. Hjemmet ble åpnet i begrenset grad for publikum i forbindelse med 100-årsjubileet 2018.

Verneverdier

Verneverdien ved en eiendom som Børheim ligger i graden av autenticitet. Huset i seg sjøl er ikke så interessant, rent bortsett fra at det har fått stå uendret gjennom et par-tre tiår, og har unngått de moderniseringer som hus flest blir utsatt for. Det er i kraft av å være hjemmet til en stor lyriker at eiendommen er verneverdig.

Muligheter og utfordringer

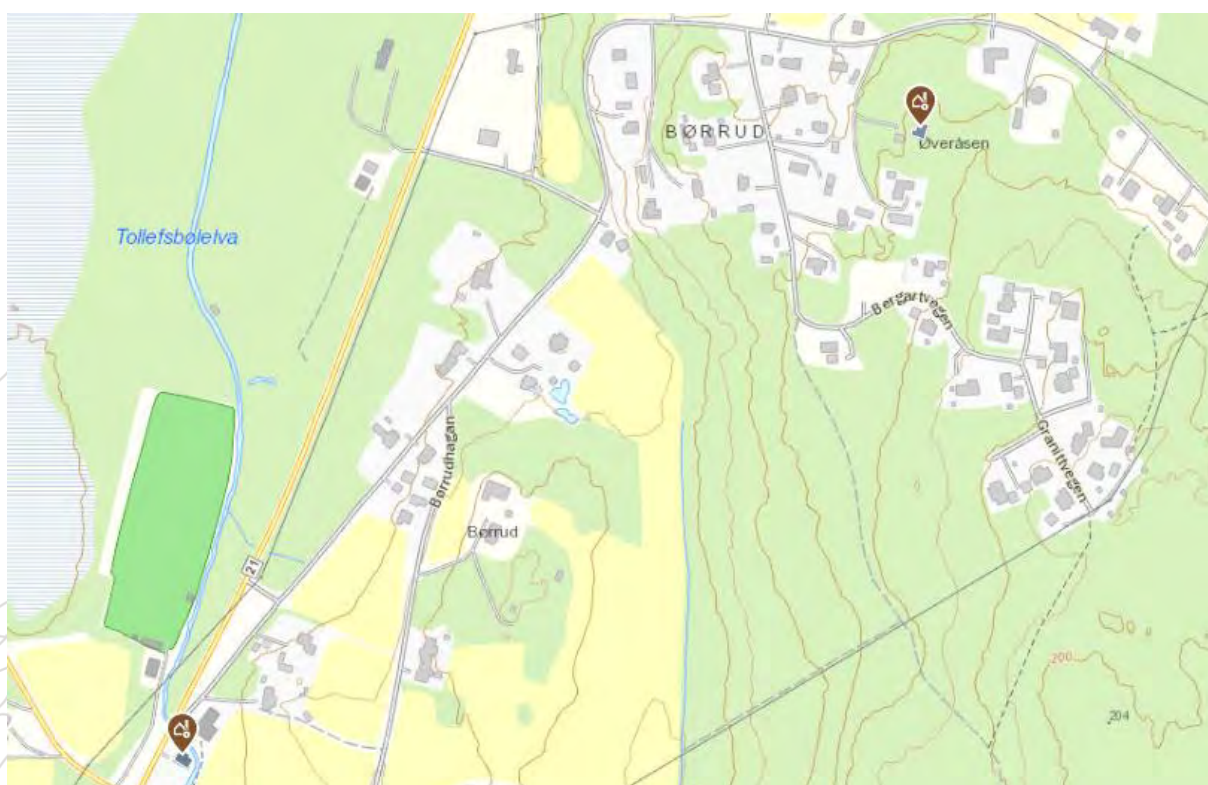
I forhold til Oppistun Børli, ligger Børheim lett tilgjengelig for publikum. Gangavstand fra Skotterud gjør Børheim til et aktuelt besøksmål for lyrikkinteresserte. Ved utvikling av et slikt tilbud bør det gis faglig bistand til eierne. Det er viktig å bevare autenticiteten og gå varsomt fram i en tilrettelegging

for publikum. Det bør utarbeides en plan for formidling og forvaltning. Man må vurdere nøye hvor mye publikumsbesøk et slik anlegg tåler.

Status i planen

Børheim har status som lokalitet i planen. Denne omfatter sjøve huset, hagen og uthuset.

Kart: Børheim og Tobøl bad

5.4.4. Tobøl bad, ID: 238458

Tobøl bad er et eksempel på forsamlingshus som ble bygd i en periode etter krigen da folkehelse og hygiene var sterkt i fokus. Det var egne badetider for karer og kvinnfolk: kvinner på fredag og menn på lørdag. I de siste åra har bygningen fått en annen bruk som rent forsamlingslokale. Den er påbygd for å romme alle aktivitetene, som fester, trim, quiz, og bingo. Badeforeningen har eksistert helt fra huset var nytt i 1951 og møtes fortsatt.

Tobøl bad er et av de mange offentlige badene som ble bygd før folk fikk innlagt bad hjemme. Badene fungerte som møteplasser i lokalsamfunnet, og denne funksjonen fyller Tobøl bad fortsatt.

Verneverdier

Tobøl bad har først og fremst verdi som et forsamlingslokale i aktiv bruk. Etter at skolen og barnehagen ble nedlagt, har badet en viktig funksjon som møtested for aktiviteter og er på mange måter limet i lokalsamfunnet. Arkitektonisk utmerker ikke badet seg, men det er viktig at slike bygninger også tas vare på for ettertida.

Muligheter og utfordringer

Det bør støttes opp under engasjementet hos lokalbefolkningen som er eiere og aktiv brukere av bygningen (Tobøl vel).

Status i planen

Tobøl bad har status som enkeltminne i planen.

5.4.5. Kulturmiljøet ved Vestmarka kirke, ID: 238457

Harstad skole er i dag kirkestue. Her var det fast skole fra 1875 da bruksnummer 13 av Harstad ble solgt til Eidskog kommune som skolejord. Det var vanlig at læreren hadde jordveg, fjøs og låve.

Bygningen er gammel. Ett rom i andre etasje var forbeholdt presten når han skulle holde gudstjeneste på Vestmarka og hadde behov for overnatting.

Kulturmiljøet ved Vestmarka kirke består av den gamle skolen og låven i tillegg til kirka.

Låven er interessant. I tillegg til husdyrrom og høygolv har den adskilte doer for elever og læreren. Låven er i delvis dårlig stand, men kirketua er i aktiv bruk. Kirka er ei langkirke fra 1883. Den er bygd i tidstypisk nygotikk og sveitserstil. Den ligger vakkert til med utsikt over Harstadsjøen og er synlig fra store deler av bygda rundt sjøen. Det gamle kirkestedet lå på Ødegårdshaugen.

Verneverdier

Kirka og den gamle skolen på Vestmarka viser hvor nært disse institusjonene var knyttet til hverandre i tidligere tider. Læreren var gjerne klokker i tillegg til lærergjerningen og hadde, som vi vet, et gardsbruk å skjøtte på toppen av det hele. Anlegget på Vestmarka viser alle disse sammenhengene og er intakt uten forstyrrende bebyggelse eller infrastruktur.

Muligheter og utfordringer

Det intakte bygningsmiljøet rundt kirka på Vestmarka utgjør et stykke skole- og kirkehistorie som kan formidles til publikum. Den gode beliggenheten med utsikt over sjøen gjør det innbydende å stoppe her, kanskje i forbindelse med et besøk på Almenninga som er i kort avstand. Det er imidlertid viktig å sikre kulturmiljøet med varsomhet ved vedlikehold av kirkestua og ikke minst å bevare låven for ettertida, et tiltak som haster.

Status i planen

Kulturmiljøet ved Vestmarka kirke har status som hensynssone i planen. Denne omfatter området fra vegen og opp til kirka og sammenhengen dette har med kirkestua og tunet der.

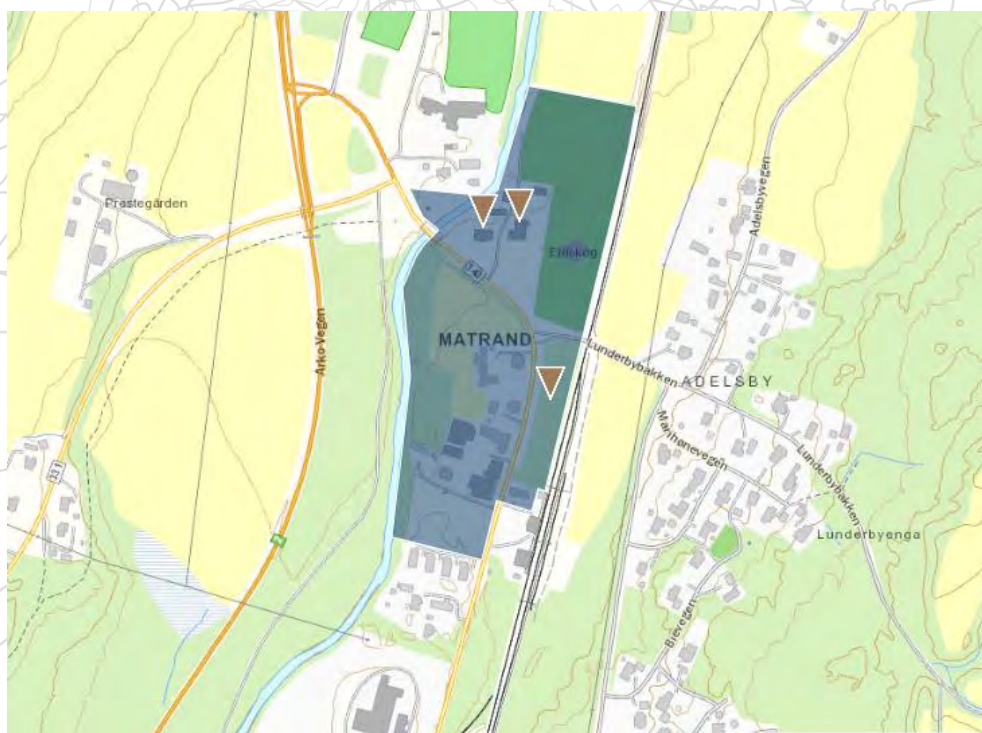
Kart: Kulturmiljøet ved Vestmarka kirke

5.4.6. Kulturmiljøet på Matrand, ID: 238456

Matrand er det eldste kirkestedet i bygda, kjent fra middelalderen. Det var også det første sentrum i bygda. Skolens beliggenhet like ved kirka viser den gamle sammenhengen mellom forkynnelse og undervisning.

Kart: Kulturmiljøet på Matrand

På Matrand har vi et kulturmiljø med ulike elementer som spanner over flere århundrer. Dagens miljø består av kirka, kirkestua, den gamle skolen, stasjonsmiljøet og bebyggelsen langs den gamle riksveien sørover. Kirka er ei korskirke fra 1665 og er en av Hedmarks eldste. Den ligger på et gammelt kirkested der det har stått to stavkirker fra før, den eldste trolig fra tidlig på 1100-tallet.

Her har det også vært et sælehus, der pilegrimer hvilte på veg til Nidaros. Ved siden av kirka ligger kirkestua, som er oppført som småskole i byggmesterstil i 1918. Ved siden av kirkestua ligger skolemuseet, som opprinnelig stod på prestegården og ble brukt som allmuestue. Bygningen ble også brukt som rådstue. Den ble i 1879 flyttet til nåværende plass og tatt i bruk som skole. Lengre sør langs den gamle hovedvegen ligger den gamle landhandelen og stasjonsmiljøet på Matrand som er fredet. Mellom kirka og stasjonsmiljøet står en av tre bautaer som vitner om trefningene mellom nordmenn og svensker under napoleonskrigen i Eidskog. Bautaen står i en park mellom vegen og jernbanetraseen.

Matrand er det opprinnelige sentrum i bygda. Stedet er definert som «kulturhistorisk sentrum» i kulturplan for Eidskog kommune (2010–2014).

Verneverdi

Bygningsmiljøet har stor tidsdybde og gjenspeiler et miljø med lang utvikling. Miljøet har derfor høy verneverdi.

Muligheter og utfordringer

Det intakte bygningsmiljøet rundt kirka på Matrand utgjør et stykke skole- og kirkehistorie som kan formidles til publikum. Skilting må forklare sammenhengen mellom kirka og skolen. Beliggenheten, like ved RV 2, gjør det godt egnet for en stopp. Det er imidlertid viktig å sikre kulturmiljøet med varsomhet. Miljøet er sårbart for forandringer.

Status i planen

Kulturmiljøet ved Matrand er definert som ei hensynssone i planen. Denne omfatter området rundt kirka og bygningsmiljøet til Oberst Krebs bautaen.

5.4.7. Finnsrud bedehus, ID: 238496

Bygningen er satt opp i 1929 av tømmer fra et hus fra tidlig 1800-tall, som stod ved den gamle Finnsrud sag. Normisjon Eidskog eier bygningen, men det har vært snakk om å legge ned virksomheten og selge bygget. Anlegget består av sjølve bedehuset og do/skåle.

Generelt var bedehusene ofte kvinnes arena, ikke for at de nødvendigvis var mer religiøse enn mannfolka, men for at bedehusene representerte et fristed når det gjaldt alkohol. Fyll og bråk var

ofte et problem i tidligere tider. Mange familieforsørgere avreagerte etter ei hard arbeidsuke med å drikke seg fulle, noe som kunne gjøre det utrivelig for kone og barn. Det kvinnefelleskapet som utviklet seg på bedehusene var viktig i lokalsamfunnet.

Så godt som alle grendene hadde eget bedehus. Den store «bedehusepoken» må sies å være over, og mange bedehus er solgt, men enkelte har fortsatt sin opprinnelige funksjon.

Kart: Finnstrud Bedehus

Verneverdier

Finnsrud bedehus er et typisk eksempel på et mindre bedehus i ei grend. Flere av de andre tilsvarende bedehusene er gjort om til grendehus eller er i privat eie.

Muligheter og utfordringer

Det bør støttes opp under engasjementet hos lokalbefolkningen som er eiere og aktiv brukere av bygningen. Hvis bygningen blir solgt, bør nye eiere oppmuntres til å bevare husets særpreg.

Status i planen

Finnsrud bedehus er definert som et enkeltminne i planen.

5.4.8. Finnsrud samfunnshus, ID: 238460

Finnsrud samfunnshus har en tidstypisk stil. Det er et viktig forsamlingssted for denne delen av bygda.

Bygningen er satt opp i overgangen mellom 1950- og 1960-tallet, og var et stort løft for grenda. Idrettslaget eier bygningen, som er mye brukt og godt vedlikeholdt. Samfunnshuset er på mange måter «limet» i lokalsamfunnet, og er ekstra viktig etter som skole, butikk og andre møteplasser har forsvunnet fra grenda. Frivillige på Finnsrud viser et stort engasjement og jobber med vedlikeholdet.

Verneverdier

Finnsrud samfunnshus har først og fremst verdi som et forsamlingslokale i aktiv bruk. I tillegg er bygningen stilrein og godt vedlikeholdt. At det dessuten er såpass stort, gjør det velegnet som samlingspunkt i bygda.

Muligheter og utfordringer

Det bør støttes opp under engasjementet hos lokalbefolkningen som er eiere og aktiv brukere av bygningen.

Status i planen

Finnsrud samfunnshus er definert som et enkeltminne i planen.

Kart: Finnsrud Samfunnshus

5.4.9. Eidskog framhaldsskole, ID: 238453

Framhaldsskolen på Skotterud fra 1924 er en av de mest staselige bygninger i Eidskog.

I litt avstand fra nåværende sentrum, men godt synlig for dagens svensktrafikanter, ligger Eidskog framhaldsskole ved idrettsplassen på Skotterud. Den store bygningen som ble bygd i 1924, er et godt eksempel på hus i såkalt byggmesterstil, som var populær et par tiår etter unionsoppløsningen. Her er nær sagt alle tidligere stilperioder satt sammen til én etter byggmesterens smak.

Middelskolen/Realskolen holdt også til i denne bygningen en del år. Den eies i dag av Skotterud Idrettslag som bygde dusjer og garderober i huset på 1980-tallet. Det har tidligere både vært ungdomsklubb og barnehage i bygningen.

Verneverdier

Bygningen er en god representant for byggmesterstilen. Stilarten preger mange store skolebygg og forsamlingshus i distriktet fra denne tida. Det påbygde inngangspartiet innebærer et stilbrudd, og kunne med fordel vært bedre tilpasset til opprinnelig arkitektur.

Muligheter og utfordringer

Et bygg av denne typen, sentrumsnært og med aktiv bruk vil alltid være i risikozonen for ombygginger og endring av fasader. Det er derfor viktig med et godt fokus på bevaring av stilarten. Slik kan framhaldsskolen framstå som både et stilhistorisk element og et populært samlingspunkt i sentrumsnært strøk.

Status i planen

Eidskog framhaldsskole er definert som et enkeltminne i planen.

5.4.10. Paviljongen på Skotterud, ID: 238461

Paviljongen på Skotterud, i den seinere tida også kalt «Skøttruparken», er en tradisjonell dansebane, beliggende ved idrettsplassen på Skotterud. Paviljongen ble åpnet sankthans 1947 som dansebane og fikk tak neste sommer. Den brant sommeren 2005 og ble gjenoppbygd og nyåpnet i 2007. Det er særlig svenske danseband som har gjort Paviljongen populær; her har alle de mest kjente orkestrene spilt, så vel Sven Ingvars, Vikingarna, Streaplers som Lasse Stefanz. Enkelte trekker så mange ihuga fans at området på andre siden av idrettsplassen fylles av campingvogner og bobiler. På 1960-tallet ble Buskerudmarken med tivoli arrangert på området.

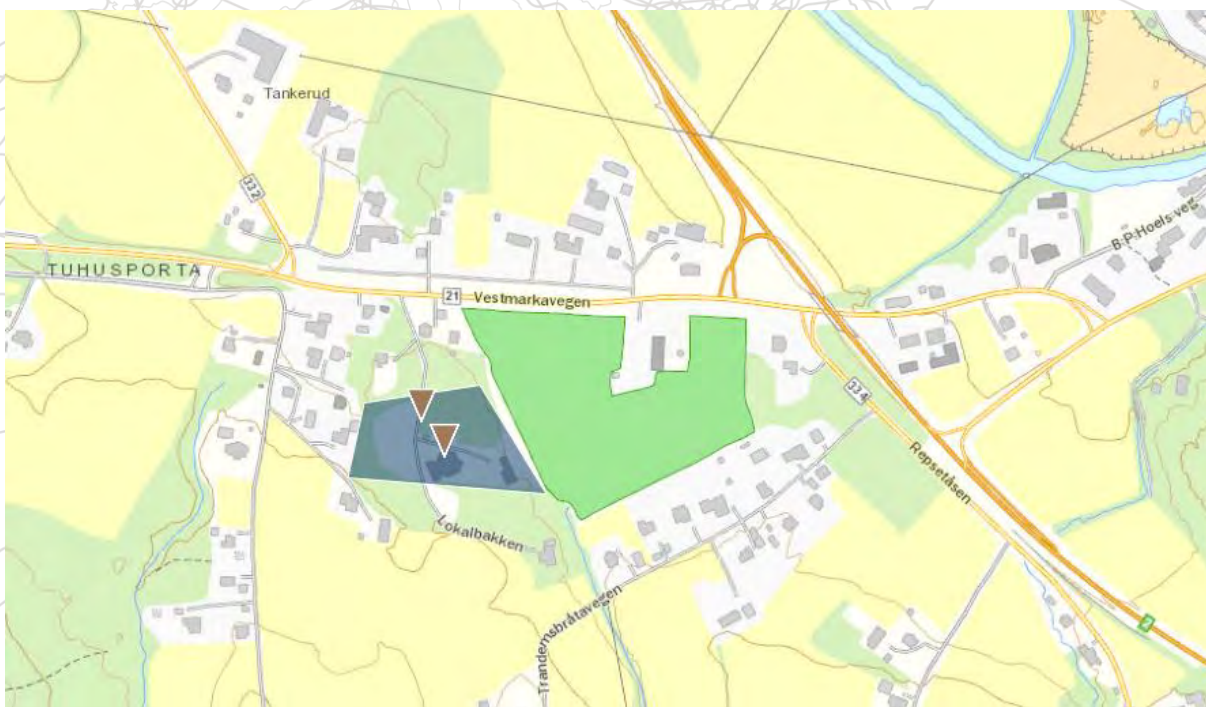
Eiendommen består av selve dansepaviljongen og et bygg som tidligere huset kiosk, toaletter, samt dusj og garderober for idrettsplassen. Her er det nå pub. Ved festplassen lå det også tidligere et gammelt festlokale, rett og slett kalt «Lokalet». Her var det både fest og kino. Dette ble overtatt og brukt av tyskerne under krigen. Rett ved er det et synlig merke etter det tyske nærværet: ei **tysk ørn** hogd inn i ei steinhelle. Den tyske ørna er datert 1940. Den er forsøkt ødelagt en gang, men hærverket lyktes ikke.

Paviljongen på Skotterud er fortsatt en populær festplass. Det fantes mange slike dansebaner i distriktet, men få har klart å holde virksomheten i gang.

Den tyske ørna rett nedenfor der det gamle festlokalet sto, er et vitne om tyskernes okkupasjon under andre verdenskrig.

Kart: Paviljongen på Skotterud og den tyske ørna

Verneverdier

Paviljongen på Skotterud er en god representant for en festkultur som på godt og vondt har preget distriktet. Det er ikke til å legge skjul på at den har medført en del fyll, men at folk samles, koser seg og danser er uansett positivt. «Svenskemusikken», som i et halvt århundre har satt et sterkt preg på musikklivet langs svenskegrensen, kan litt spissformulert kalles «svensk kulturimperialisme». Musikkformen har holdt forbausende godt på populariteten. En slik festplass som gir mulighet for at hundrevis kan samles, er verdt å bevare.

Muligheter og utfordringer

Det bør støttes opp under engasjementet hos lokalbefolkningen som er eiere og aktive brukere av anlegget (Skotterud IL). Det er gjort lite av dokumentasjon av festkultur/dansebaner i Eidskog. Dette er et felt det bør arbeides med.

Den tyske ørna har blitt utsatt for hærverk tidligere. En eksponering av minnesmerket kan derfor være problematisk.

Status i planen

Paviljongen på Skotterud er definert som en lokalitet i planen. Denne omfatter sjølve paviljongen og den tyske ørna.

5.5. Att og fram

Eidskog har i alle tider vært et gjennomfartsområde. Snorres kongesagaer beretter om at Harald Hårfagre i 871 dro gjennom Eidskog for å erobre Värmland fra svenskekongen. Også Olav den Hellige, kong Sverre og Erik av Pommeren brukte denne vegen. De fulgte alle den gamle Eskoleia, den viktige vegforbindelsen fra Glomma ved Tråstadsundet gjennom Vinger og Eidskog over Magnor til Sverige.

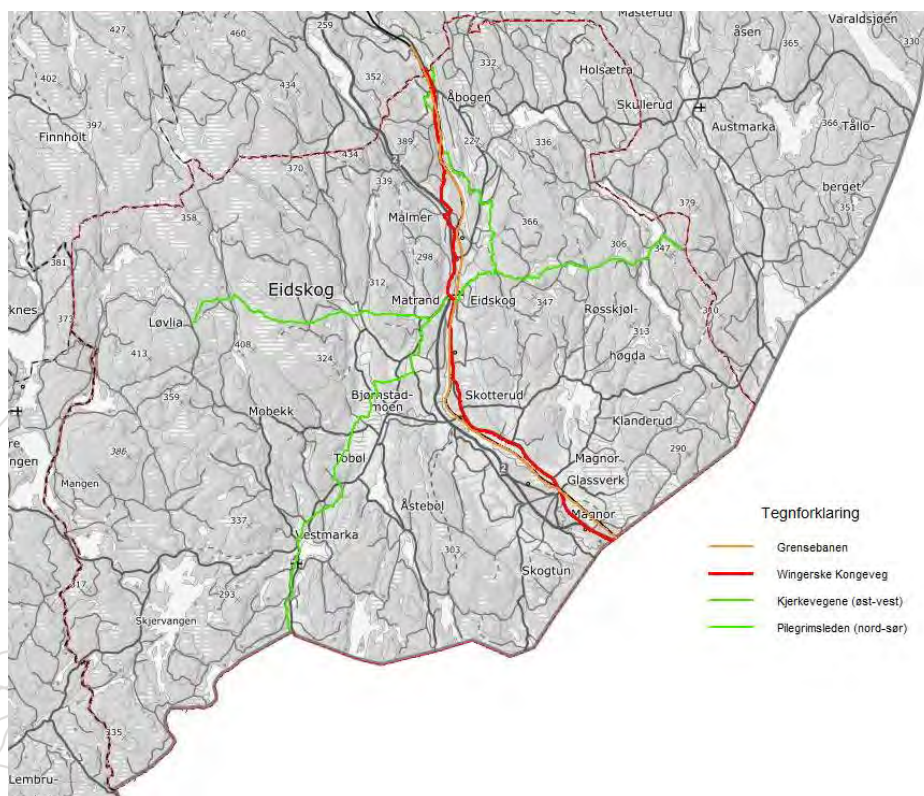
Seinere kom den Wingerske Kongeveg som fulgte noenlunde samme trasé. Kongevegen var av stor strategisk betydning siden den ble brukt til transport av krigsmateriell. Langs vegen ble det bygd skanser med kanoner og palisader (stolperekker) som beskyttelse.

Denne trafikken har påvirket bygda og befolkningen på forskjellig vis. De faren de brakte med seg ulike impulser utenfra, og eidskogingene tok til seg nye skikker både bevisst og ubevisst. Trafikken har også medført endringer både i byggeskikk og samfunnsstruktur på lokalplanet.

Langs deler av Kongevegen kom etter hvert jernbanen. Denne skapte i si tid små stasjonsbyer og ulik virksomhet etablerte seg i nærheten av jernbanestasjonene. I de seinere åra har svenskehandelen hatt negativ betydning for lokal handelsvirksomhet.

I 1997 ble Skubbersenga bru bygd. Den krysser RV 2 rett nord for Matrand og er ei kjørebru i kreosotimpregnet treverk. Som et ledd i å sikre og bevare vegrelaterte byggverk og anlegg som er representative for den historiske utviklingen av vegnettet i Norge, ble brua fredet av Riksantikvaren i 2008 og er et eksempel på et nytt kulturminne.

Temakart: «Att og fram»

5.5.1. Wingerske Kongeveg, ID: 242008- 0

I unionstida med Danmark og seinere Sverige ble enkelte vegstrekninger definert som Kongeveger. Hovedforbindelsen mellom Stockholm og Kristiania gjennom Eidskog var en slik strekning, kalt Wingerske Kongeveg. Den følger stort sett traseen der vegen i dag går over Åbogen, Kongetorp, Malmer, Brenna, Matrand, Skotterud, Magnor og fram til grensen.

Verneverdier

Den gamle kongevegen vitner om at Eidskog i alle tider har vært et gjennomfartsområde. I unionstida hadde vegen spesiell betydning for å binde de to unionslandene sammen. Som hovedfartsåre skapte kongevegen aktivitet og virksomhet langs ruta.

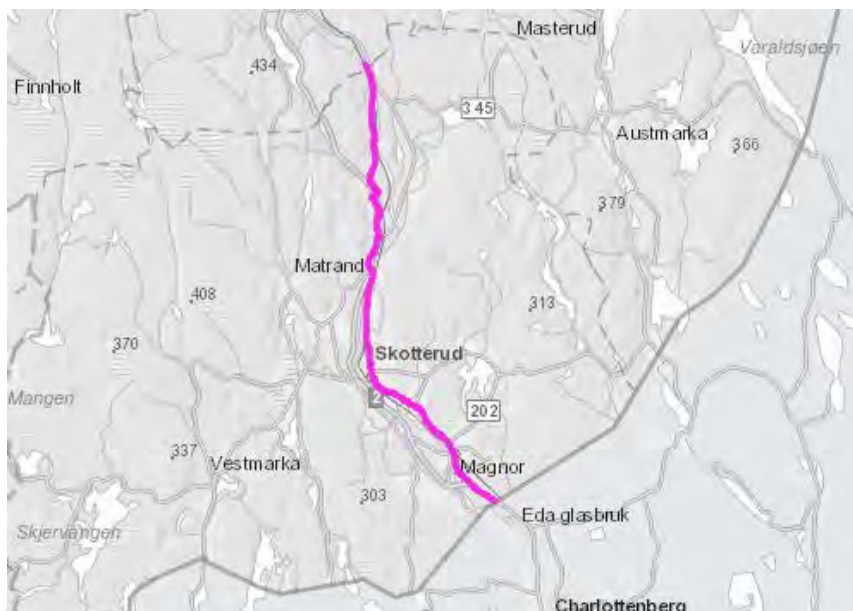
Skisse av den sannsynlige sommertraseen til den Wingerske Kongeveg. Illustrasjon av Tore Gransæter.

Muligheter og utfordringer

Den gamle vegen fra Åbøgen over Malmer til Matrand er en idyllisk avstikker fra hovedvegen, men kanskje mer egnet for sykkel enn bil. Fra Matrand over Skotterud til Magnor kan vegen fint nytties som turistveg. Fram til begynnelsen av 1990-tallet var dette RV 2. Langs vegen bør historiske steder og plasser skiltes. Denne strekningen har kommunen profilert som "annerledesvegen".

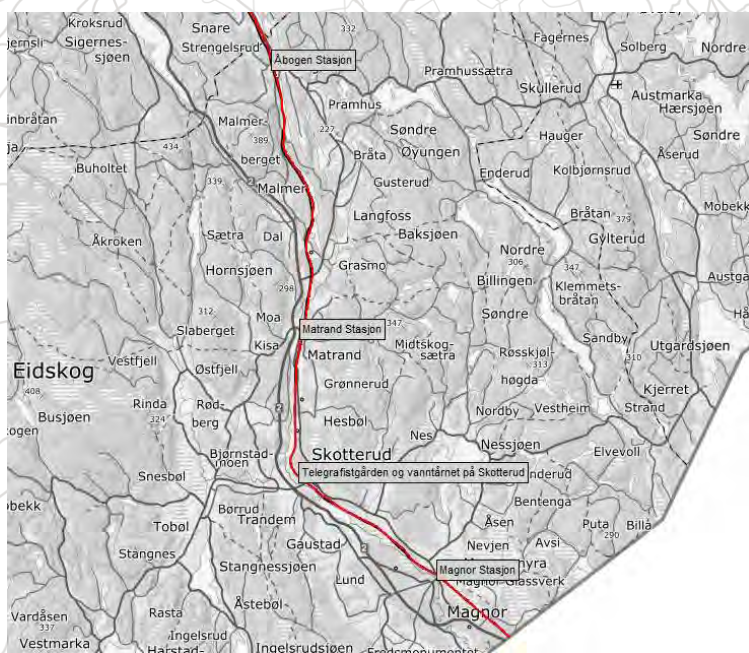
Status i planen

Wingerske Kongeveg har status som ei linje i planen der den strekker seg over et større geografisk område.

Kart: Wingerske Kongeveg

5.5.2. Grensebanen (Åbogen stasjon, ID: 87669, Matrand stasjon, ID: 87666, Vanntårnet på Skotterud, ID: 238463, Telegrafistgården på Skotterud, ID: 238210, Magnor stasjon, ID: 238462)

Kart: Grensebanen

Grensebanen går fra Kongsvinger gjennom Eidskog til Charlottenberg og ble åpnet i 1865. Jernbanestrekningen var viktig for å binde sammen Kristiania og Stockholm. I Eidskog har vi fire stasjonsmiljøer langs banen: Åbogen, Matrand, Skotterud og Magnor. Av disse stasjonsmiljøene er Åbogen og Matrand fredet. Skotterud stasjon er ombygd. Mye av miljøet er gått tapt, seinest ved at godshuset brant ned våren 2018. Jernbanemiljøene preges av sveitserstilens arkitektur med kjente arkitekter som Georg Andreas Bull og Paul Due. I tillegg til sjølve stasjonsbygningen består anleggene av privet (do), godshus og noen ganger flere uthus. Med jernbanen kom også viktig påvirkning til hagekunsten. Ved stasjonene ble det opparbeidet hager som var moderne for sin tid, ikke bare utforminga, men også hva slags planter som ble brukt. Ved Skotterud stasjon er det i tillegg til stasjonsbygningene også et vanntårn for damplokomotivene i upusset tegl. Her er det dessuten en egen telegrafistgård med bolighus og uthus (den gamle priveten) i sveitserstil.

Grensebanen var viktig både for bosettingen og næringsutviklingen i Eidskog. I tillegg brakte jernbanen framstående arkitektur til bygda, her eksemplifisert ved priveten på Åbogen. Arkitekturen på det som egentlig er en utedo, overgikk de fleste våningshus.

Verneverdier

Stasjonsmiljøene er arkitektoniske perler. Jernbanearkitekturen fikk stor påvirkning på byggeskikken i distriktet. Jernbanen var en viktig samfunnsfornyer. Miljøene langs banen er godt bevart og har derfor høy kulturhistorisk verdi. Miljøene er viktige å bevare. To av stasjonsmiljøene er i dag fredet, mens de andre to har ikke noe formelt vern.

Muligheter og utfordringer

Det bør produseres informasjonsskilt om stasjonsanleggene og grensebanen i samarbeid med Bane NOR Eiendom. Det er viktig at bygningene kan utnyttes til ulik virksomhet og ikke blir stående tomme.

Status i planen

Grensebanen består av flere stasjonsmiljøer med flere bygninger og er definert som lokaliteter i planen. Åbogen og Matrand stasjoner er dessuten fredet. Vanntårnet på Skotterud er definert som enkeltminne, mens telegrafistgården, som består av flere bygninger i et tun, er definert som en lokalitet.

5.5.3. Paradisbanen, ID: 238211

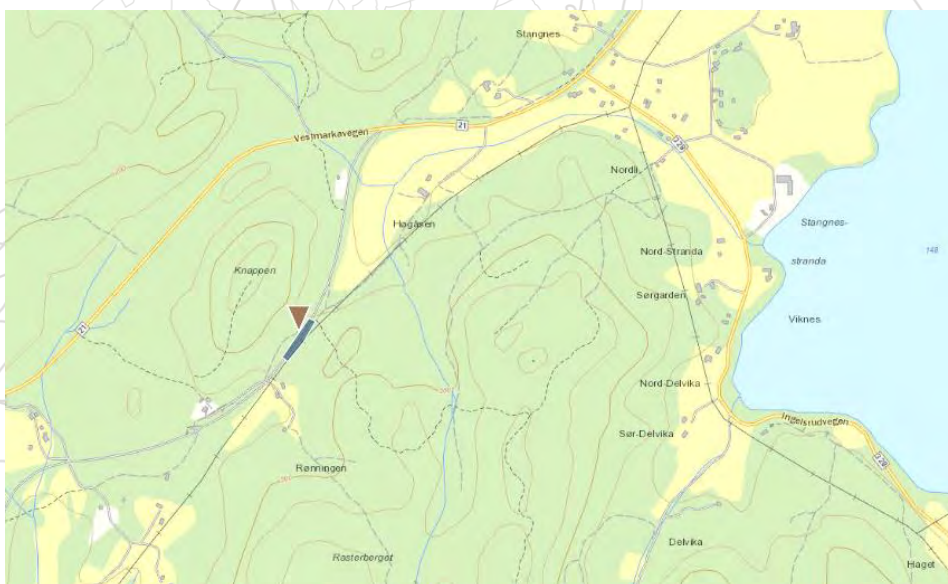
Paradisbanen har en artig historie. Traseen brukes fortsatt til transport, enten på hjul eller til fots.

Paradisbanen eller Vestmarkabanen var en jernbanestrekning som gikk mellom Skotterud og Vestmarka. Strekningen var 14,3 km lang og ble åpnet 15. oktober 1918. Planen var å bygge jernbane fra Skotterud til Mysen, men sporet ble aldri forlenget. Banen hadde imidlertid en forlengelse en periode i form av en taubane som gikk til Skillingsfors. Paradisbanen var bygd for godstrafikk, spesielt transport av tømmer og tremasse, men hadde også en skinnebuss med persontrafikk en periode. Banen ble helt nedlagt 1. juni 1965. I dag er traseen noen steder blitt en del av FV 21, andre steder går Vektervegen i traseen. Tunellen ved Rasta er 90 m lang. Et annet minne om Paradisbanen er stedsnavnet «Tuhus-porta», der Bergervegen tar av fra FV 21.

Verneverdier

Den gjenværende strekningen av jernbanetraseen etter Paradisbanen gir oss forståelse for hvor viktig jernbanen var for å frakte både gods og folk før motordrevne lastebiler og personbiler ble vanlige. Det er viktig å bevare Eidskogs eneste jernbanetunell, sjøl om den i dag ikke lenger har jernbaneskinner.

Kart: Tunellen på Paradisbanen

Muligheter og utfordringer

Paradisbanen og særlig tunellen er et spennende tumål. Vegen må imidlertid ryddes jevnlig og tunellen vedlikeholdes. Informasjonsskilt kan med fordel kompletteres.

Status i planen

Paradisbanen er definert som en lokalitet i planen. Denne omfatter tunellen og stien/sykkelvegen som går gjennom den.

5.5.4. Hornkjøltårnet, ID: 238271

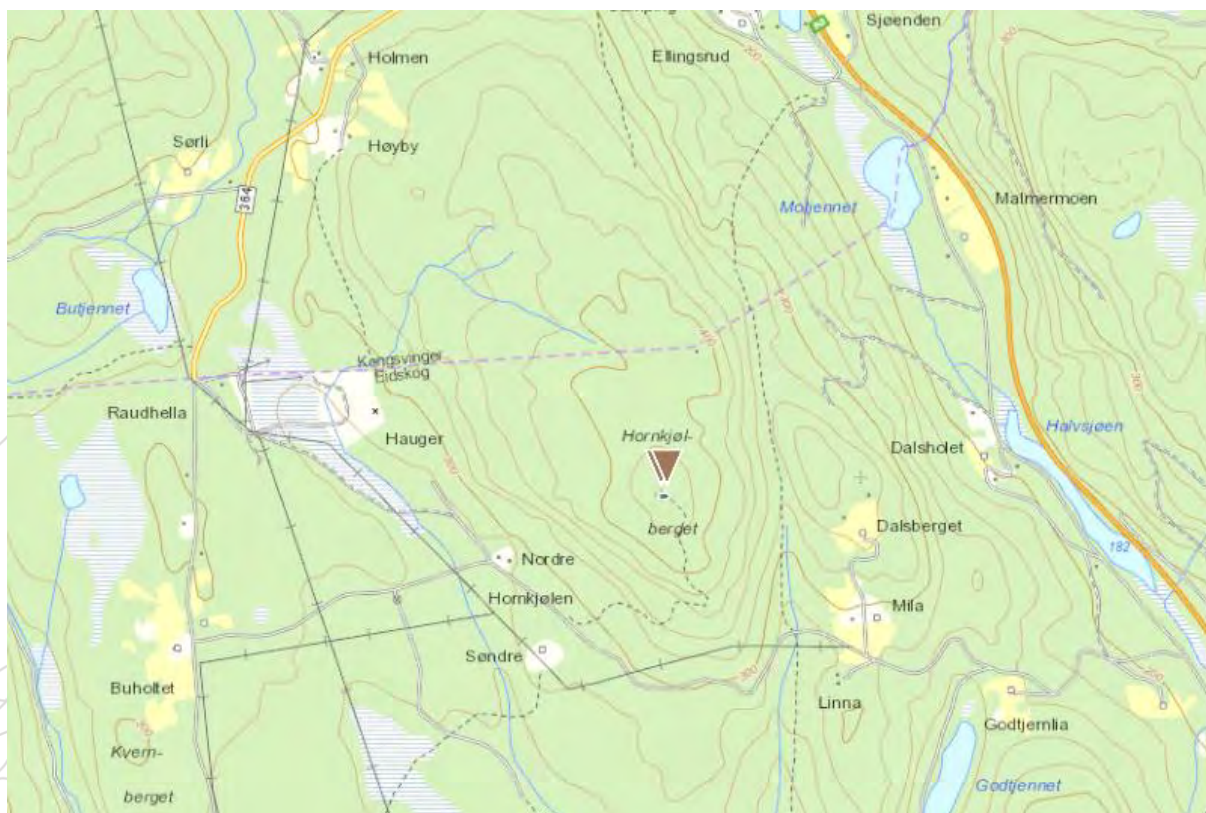

Det gamle branntårnet på Hornkjølberget er et viktig landemerke.

Hornkjøltårnet er et nedlagt branntårn bygd i 1944. Tårnet ble opprinnelig bygd som et åpent tårn med ei hytte på toppen. Det ble panelt fra bunn til topp på 1960-tallet. Fra Hornkjølberget, som er 434 m høyt og Eidskog høyeste punkt, var det brannvakt fra ei tid etter århundreskiftet og fram til 1972. Brannvakta varte tre måneder hver sommer. Fra toppen av Hornkjølberget er det flott utsikt

«over sju prestegjeld». Det er merket sti opp til tårnet, og på vinterstid går det skiløype helt fram. Ei overnattingshytte står ved tårnet.

Kart: Hornkjøltårnet

Verneverdier

Med tanke på hvor stor betydning skogen har hatt for Eidskog, er Hornkjøltårnet et viktig kulturminne. Det har en sterk stilling i lokalbefolkningens bevissthet, og det er viktig å ta vare på dette engasjementet. I dag skjemmes tårnet av noen tekniske installasjoner, hærverk og manglende vedlikehold. De tekniske installasjonene bør fjernes og vedlikehold igangsettes.

Muligheter utfordringer

Hornkjøltårnet er en flott turmål. Utsikten fra toppen av tårnet er en opplevelse i seg sjøl. Ved å sette i stand tårnet, slik at man kan ta seg til toppen, samt den vesle hytta ved siden av, vil man kunne øke bruken av stedet. For å bevare utsikten, må det hogges rundt tårnet. Det kan søkes om midler til istandsetting. Man bør benytte seg av det frivillige engasjementet både når det gjelder

istandsetting og ettersyn. Tårnets framtid ser lysere ut etter etableringen av Hornkjøltårnets venner i 2018.

Status i planen

Hornkjøltårnet er definert som en lokalitet i planen som omfatter sjølve tårnet og overnattingsbua ved siden av.

5.5.5. Kjerkeveger til Eidskog kirke på Matrand, ID: 238427

De gamle vegfarene fra de store skogsområdene og ned til sentrum av bygda der kirka lå, er i dag merket og skiltet.

Fra 1600-tallet har det bodd folk på Fjellskogen. Utover 1700- og 1800-tallet ble det mange, store familier som bodde og brødfødde seg av arbeidet på skogen – og som soknet til Eidskog kirke på Matrand. Ferdselsåra dit gikk langs den såkalte kjerkevegen. Kjerkevegen var nesten grodd igjen da lokale entusiaster tok fatt på arbeidet med å rydde og merke den på 1990-tallet. Vegen er ryddet fra Børli til Eidskog kirke, en avstand på vel 2,5 mil. Stien passerer nedlagte boplasser. I Havmyrlia

finnes det en intakt og fint oppmurt jordkjeller og tufter etter både bolighus og fjøs. Lang vegen er det dessuten «hvilasteiner» hvor man hvilte på veg til og fra bygda.

Eidskog Museums- og Historielag arrangerer årlig en kjerkevegmarsj. Vegen er skiltet, og severdighetene er markert.

Det går også kjerkeveger fra andre deler av bygda, bl.a. tre veger fra Finnsrud. Én går fra sjølve Finnsrud og rett ned mot Matrand. En annen går fra Billingsø og om Aursjøen der den møter den tredje vegen som kommer fra Enderud (egentlig går denne vegen fra Varaldskogen). Avstanden fra Finnsrud til Matrand er mellom 1,5 og 2 mil. Alle vegene er merket med turistforeningsmerker de siste åra.

Verneverdi

Kjerkevegene er viktige i forståelsen av hvor viktig det var å møte opp i kirka, helst hver messesøndag. Vegene vitner om Eidskogs bosettingsmønster gjennom historien. Naturressursene bestemte hvor man bosatte seg, ikke hvor langt det var til sentrum av bygda.

Muligheter og utfordringer

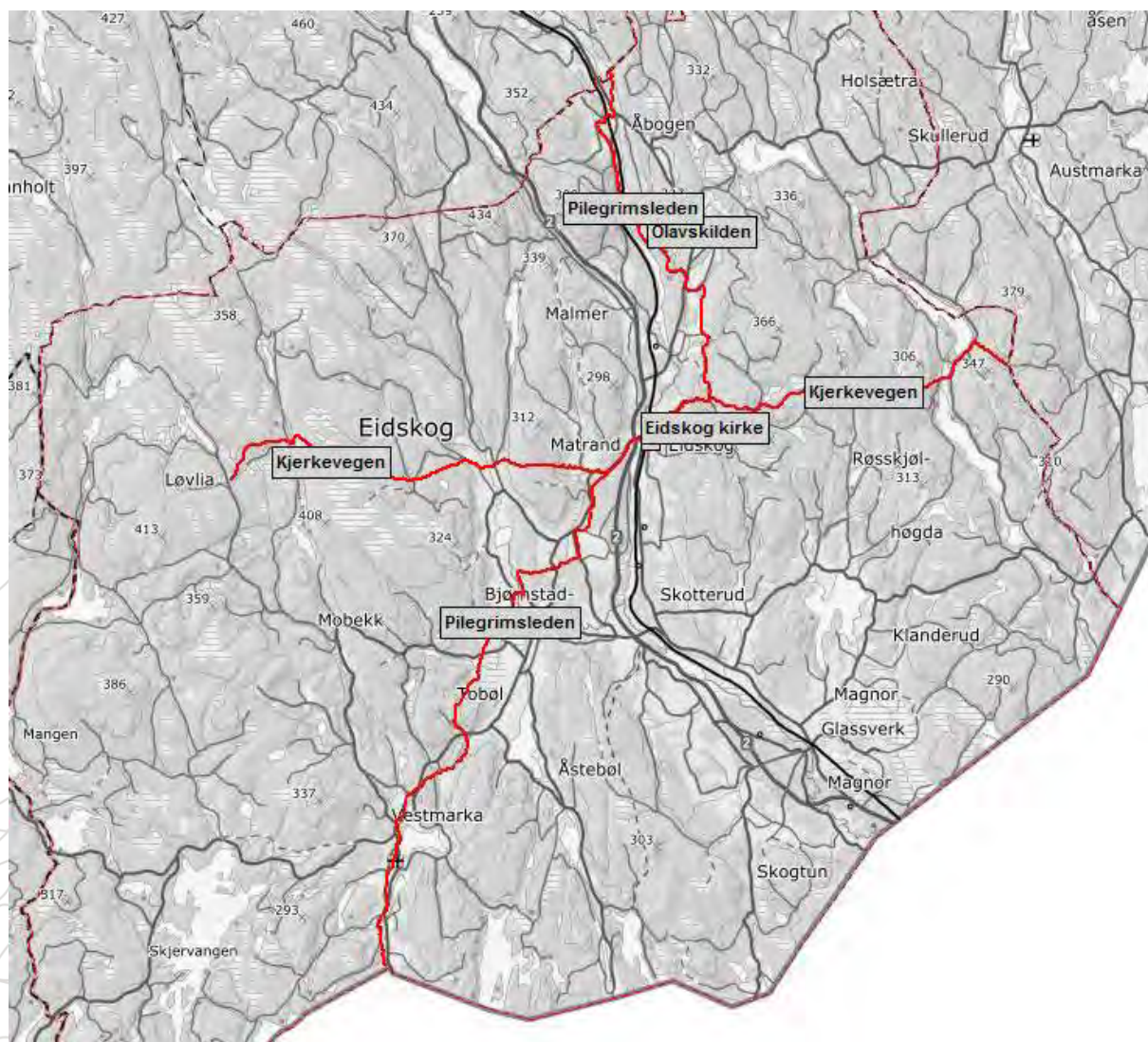
Kjerkevegene gir først og fremst gode turmuligheter for folk. Det er imidlertid behov for opprusting av informasjonsskiltene langs kjerkevegen fra Børli. Det er dessuten et løpende behov for rydding av skog og kratt.

Status i planen

Kjerkevegene har status som ei linje i planen da de strekker seg over et større geografisk område.

5.5.6. Pilegrimsleden ID: 238259 og Olavskilden ved Eidsmoen, ID: 39154

Olav den hellige besøkte distriktet vårt og Eidskog flere ganger. Det var trolig i 1022 at Olav møtte bøndene på Romerike og fikk dem til å godta kristendommen. Siden forteller sagaen at Olav drog østover til Solør, som strakte seg fra Eidskog i sør til Våler i nord, og kristnet hele dalføret. I 1028 måtte Olav imidlertid rømme landet og dro til Sverige gjennom Eidskog. Ved Matrand ville kongen og følget hans hvile på ei slette. Kongen satte seg på en stein og en kilde sprang fram like ved steinen. Kilden skal ha blitt borte da jernbanen ble bygd og steinen kongen satt på skal befinne seg i muren på Matrand stasjon.

Kart: Kjerkeveger til Matrand kirke, Pilegrimsleden og Olavskilden

Etter at Olav falt i 1030, ble han saligkåret og pilegrimsferdene tok til. Det var flere ruter til Olavsskrinet i Nidaros men en av vegene gikk den såkalte Eidskogleden, av svenskene kalt Eskoleia. Vegen gjennom Eidskog var sett på som den gjeveste siden kongen sjøl hadde brukt denne. Ved Matrand ble det satt opp et kors og seinere kom et sælehus for pilegrimer her. Trolig har pilgrimene hatt én sommer- og én vinterveg. Sommervegen kom inn ved Vestmarka, gikk over Fjellskogen til Matrand. Vintervegen fulgte Vrangselva til Matrand. Fra Matrand til Vinger fulgte begge veger samme trase, der man passerte Olavskilden ved Korskjølen. Det er vanlig med Olavskilder langs pilegrimsvegene og Hellig Olav kan umulig ha besøkt alle. Navnet tilsier likevel at pilgrimene brukte kilden. Det blir sagt at de som gikk forbi, kastet en stein eller en kvist på en haug ved kilden. Det skulle dessuten være usedvanlig grønt og fint rundt vatnet. Kilden er godt bevart og fortsatt i bruk.

Flere eksempler på Olavskultusen i Eidskog er Olavssteinen på Hesbølskogen og det nye Olavskorset på Matrand.

I de seinere åra er det jobbet med å reetablere tradisjonen med pilegrimsvandringar og legge til rette for dette. Det er valgt en trasé som går over tunet på Almenninga og følger sommervegen til Matrand. Derfra følger traseen den gamle leia til Kongsvinger.

Verneverdier

Pilegrimsvandringene bygger på en nesten 1000 år gammel tradisjon. De viser at Eidskog har vært en del av Europa.

Muligheter utfordringer

Pilegrimsvegane trekker fortsatt vandrende til bygda, samtidig som det er et fint turtilbud for befolkningen i Eidskog, enten man vil meditere eller ikke. Det er imidlertid viktig å etablere et godt samarbeid regionalt og ikke minst sørge for god skilting av traseen.

Status i planen

Pilegrimsleden har status som ei linje i planen da den strekker seg over et større geografisk område. Olavskilden har status som enkeltminne.

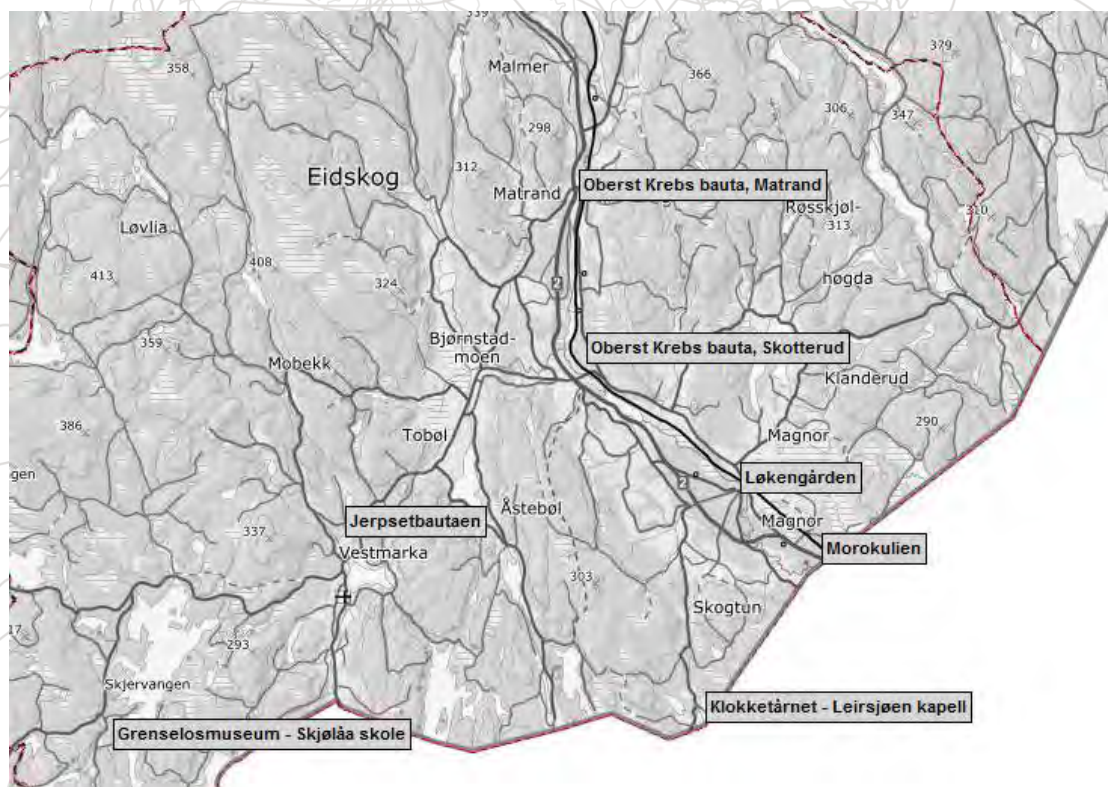
Pilegrimsleden gjennom Eidskog og minnesmerkene oppkalt etter hellig Olav vitner om en omfattende Olavskultus.

5.6. Svenskene og vi

Å være grensekommune og nabo til Sverige har satt sitt preg på kommunen på ulike måter gjennom tidene. Dette har gitt oss kulturminner av både krigersk og fredelig karakter, f.eks. bautaene fra napoleonskrigene, Fredsmonumentet og grenserøysene.

Under dansketida var svenskene på andre siden av grensen per definisjon fiender. Danskekongen og svenskekongen var ikke akkurat kjent for å være "gode busser" opp gjennom århundrene og valgte ulike sider under de europeiske krigene. Dette hadde særlig stor betydning for området vårt under napoleonskrigene på begynnelsen av 1800-tallet, da tusenvis av norske og svenske soldater oppholdt seg her i lange perioder. Avlingene slo feil, og det var til tider nærmest hungersnød. Men sjøl om Norge og Sverige var fiender, var det likevel mye samkvem mellom nordmenn og svensker over grensen. Det har til alle tider vært unaturlig at man ikke skulle omgås med de svenske naboene. Vi hører tross alt til det samme kulturområdet, og er ganske like når alt kommer til alt. Riksgrensen har ofte framstått som kunstig, «en gräns av ett annat slag», som Selma Lagerlöf uttrykte det. Etter napoleonskrigene har det aldri vært krig mellom Norge og Sverige. Under unionstida 1814–1905 lå Eidskog sentralt «midt i Skandinavia» på vegen mellom de to hovedstedene og nøt godt av det. Men under andre verdenskrig gjorde tysk okkupasjon og streng grensekontroll at omgangen ble sterkt begrenset. Tida etterpå er preget av et vennskapelig forhold til «söta bror».

Temakart: «Svenskene og vi»

5.6.1. Oberst Krebs bauta på Matrand, ID: 238456-3, Oberst Krebs bauta på Skotterud, ID: 238465 og Jerpsetbautaen, ID: 238464

Kart: Oberst Krebs bauta på Matrand, Oberst Krebs bauta på Skotterud og Jerpsetbautaen

Eidskog har med sin beliggenhet ved svenskegrensen flere ganger vært åsted for krigshandlinger. Bautaene på Matrand og Skotterud er reist til minne om kampene her 5. august 1814. Oberst Krebs og hans soldater drev svenskene tilbake. Bautaen på Jerpset står der til minne om et bakholdsangrep på svenske styrker i 1808, under første den av napoleonskrigene. Rett ved bautaen finner vi dessuten «svenskesteinen».

Verneverdier

Bautaene gir oss informasjon om viktige historiske hendelser av nasjonal og internasjonal betydning for 200 år siden.

Muligheter og utfordringer

Minnesmerkene fra napoleonskrigene vitner i høyeste grad om at Eidskog var en del av Europa. Gamle minnesmerker over hendelser fra lang tid tilbake blir gjerne «utdatert» og lite attraktive besøksmål for dagens unge. Men også i den voksne delen av befolkningen kan kunnskapen om hva som skjedde på slagmarken i Eidskog være mangelfull. Hvordan lokalbefolkningen hadde det under krigsåra har vært et lite påaktet tema. En revitalisering av bakgrunnen for hvorfor bautaene står der de gjør, er derfor påkrevet. Til dette hører informasjonstiltak i form av skilting og ikke minst vedlikehold av lokalitetene.

Status i planen

Bautaen på Skotterud har status som enkeltminne i planen. Bautaen på Matrand har status som lokalitet da den er del av et større kulturmiljø. Det samme gjelder for bautaen på Jerpset, som også omfatter «svenskesteinen» rett ved siden av.

Napoleonskrigene satte et sterkt preg på vårt distrikt på begynnelsen av 1800-tallet. Bautaene på Matrand, Skotterud og Jerpset er til minne om spesielle krigshandlinger. Sivillbefolkningens lidelser har ikke fått noen minnesmerker.

5.6.2. Kulturmiljøet på Morokulien, ID: 238467

Kulturmiljøet ved Morokulien består av flere forskjellige elementer. Fredsmonumentet ble reist i grensegata i 1914 til minne om 100 års fred mellom Norge og Sverige. Monumentet, 18 meter høyt i granitt, består av to søyler, én på hver side av grensen, med et felles fundament. På toppen av monumentet står to figurer som holder hverandre i hendene. Det var Norges Fredslag og Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen som samlet inn penger til monumentet. Fredsmonumentet ble innviet 16. august 1914, og nesten 12 000 mennesker var til stede ved innvielsen. Uro i Europa førte til utbruddet av første verdenskrig omtrent på samme tid. Under andre verdenskrig var plassen den eneste der svensk-norske par kunne giftet seg. Fredsplassen ble valgt til tusenårssted for Eidskog kommune. Rett foran Fredsmonumentet står grenserøys nr. 67 fra 1754.

Navnet Moro-kul-ien ble lansert i 1959 av radio- og tv kjendisen Lennart Hyland fra Sverige og Randi Kolstad fra Norge i forbindelse med radioprogrammet *Över alla gränser*. I programmet utropte Hyland Morokulien til «Radioriket Morokulien», med seg selv som statsoverhode. Radiohytta finnes fortsatt på området.

Fredsmonumentet er unikt, bygd mitt i grensegata. Monumentet og Fredsplassen, området kjent som Morokulien, har et utnyttet potensiale.

Ved Morokulien møtes begge riksvegene Rv 2 og r 61, og Grensebanen passerer grensen rett bak fredsmonumentet. Stedet er nest etter Svinesund den mest trafikkerte grenseovergangen mellom Norge og Sverige. Også Finnskogleden har utgangspunktet sitt fra Morokulien. I 1996 ble et Infosenter oppført på tvers av grensegata litt sør for fredsmonumentet. Bygningen er en av ytterst få som er oppført i grensen mellom to land.

I Morokulien finnes også Ministerlunden som ble etablert i forbindelse med 90-års dagen for Morokulien. Her har norske og svenske ministre plantet tre for å minne om et fellesskap i fredens tegn.

Brennastua er en tradisjonell midtkammersbygning fra ca. 1800. Den er flyttet hit fra Dal ved Matrand. Bygningen har vært bolighus, samt brukt til skystasjon og arrestlokale. Det var også her Eidskog kommunestyre holdt sine første møter etter at Vinger og Eidskog ble delt i 1859. I dag eies Brennastua av Eidskog kommune og disponeres av Eidskog Museum.

Verneverdi

Morokulien, og særlig Fredsmonumentet, er et viktig symbol på fredelig naboskap mellom Norge og Sverige i over 100 år. Området er av derfor av nasjonal betydning for begge land.

Muligheter og utfordringer

Fredsmonumentet er et unikt minnesmerke. Det har vist seg i de senere år at det har omfattende sprekkdannelser og trenger restaurering. De kulturhistoriske verdiene som finnes i området må sikres. Det bør dessuten gjøres en kritisk gjennomgang av bruk og forvaltning av området slik at det ikke forsimples. Området har et stort potensiale for turisme.

Status i planen

Kulturmiljøet i Morokulien har status som hensynssone i planen. Morokulien omfatter et større areal med flere elementer som til sammen utgjør en unik betydning. Fredsmonumentet på riksgrensen står i sentrum for dette.

Kart: Kulturmiljøet i Morokulien

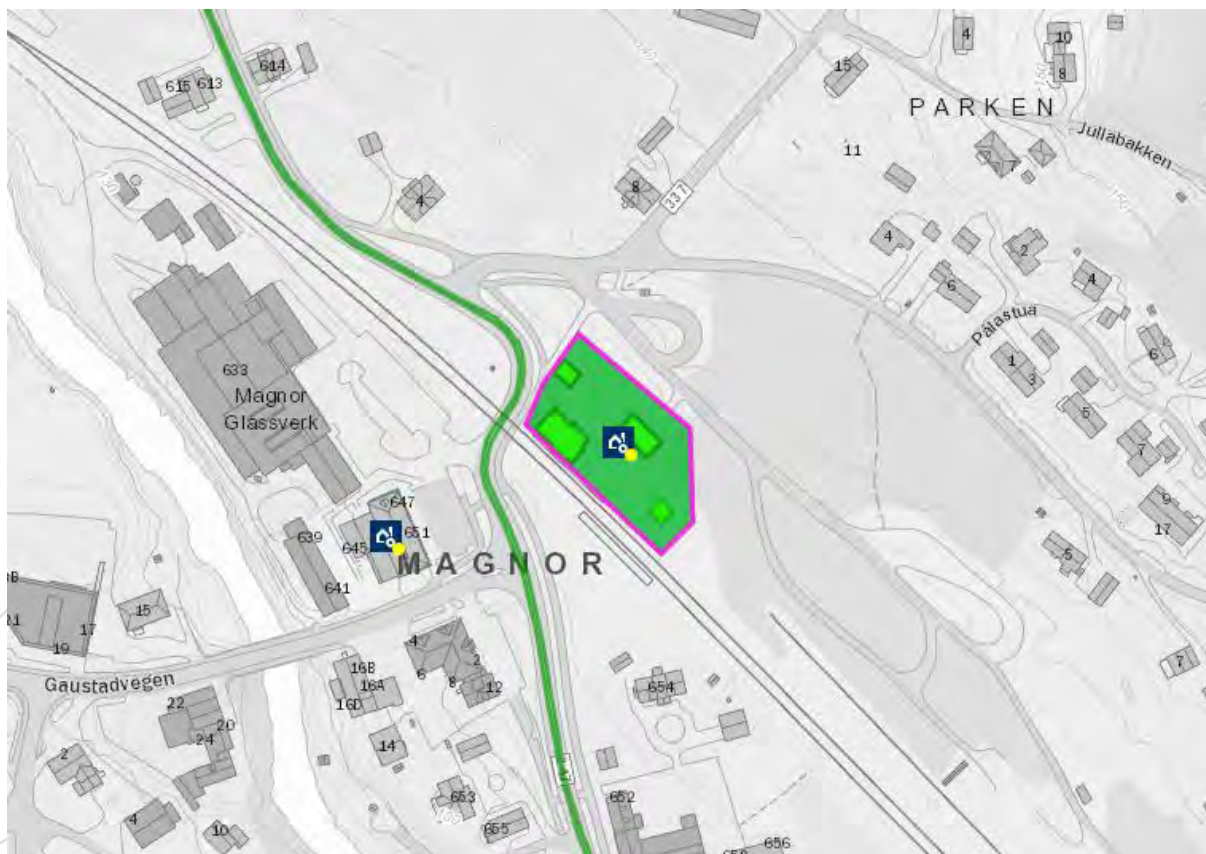
5.5.3 Løkenbygningen i Magnor sentrum, ID: 238468

På Magnor har det vært virksomhet i lang tid. Vrangselva hadde ved Magnor god fallhøyde, noe som ga opphav til etablering av blant annet mølle og sag. Et oppsving fikk området i 1865 da Grensebanen med stasjon på Magnor ble etablert, men den største forandringen kom trolig i forbindelse med at Eda Glasbruk i 1896 vedtok å bygge et glassverk på Magnor. Målet var å drive landbruk, skogbruk, sag og mølle samt handel ved Magnor stasjon. Det nye glassverket fikk navnet Geijersfos Glasverk. Glassverket har hatt mye å si for utviklingen av Magnor som tettsted, og har bidratt sterkt til Magnors arbeider- og industrikultur. Magnor ble et sted dit folk søkte for å få arbeid, også fordi mye annen industri ble etablert. Med økt tilflytting i det nye bygdesenteret ble det et stort og aktivt foreningsliv og et behov for rom for kirkelige handlinger. Det ble derfor, på initiativ fra indremisjonen, reist et kapell i 1923. Dette ble et viktig møtested for befolkningen i miljøet rundt Magnor og må kunne sies å være en menighet basert på initiativ fra lokalbefolkningen i området. Fra 1980-tallet betegnes bygningen som kirke og ikke kapell.

Løkengården er et «handelshus» som forteller om en svenskehandel av legendariske dimensjoner på vår side av grensen.

Magnor ble et internasjonalt miljø. Svenskehandelen kom til å bli en viktig inntektskilde for mange på Magnor etter krigen. En som satset stort, var Per Løken, som på 1950-tallet oppførte den karakteristiske **Løkenbygningen**. Bygningen i upusset tegl og funkisstil er fortsatt en forretningsgård og et viktig innslag i Magnor sentrum. Den har derfor kulturhistorisk betydning.

Kart: Løkenbygningen i Magnor sentrum

Verneverdi

Løkenbygningen forteller en viktig historie om handel og næringsliv og hvordan dette arter seg nær grensen mellom Norge og Sverige. Prissvingninger og politiske bestemmelser fører til at grensehandelen går enten den ene eller andre vegen. Dette førte til oppføring av et monumentalt bygg som Løkenbygningen. Huset er dessuten oppført i funkisstil og har derfor verneverdi i egenskap av det. Det bør etableres informasjonstiltak om Magnors interessante næringshistorie i tilknytning til bygningen.

Muligheter og utfordringer

Magnor er et viktig turistmål i fylkesmålestokk, grunnet Magnor Glassverk. Bevaring av Løkenbygningen er ikke bare arkitektonisk og kulturhistorisk begrunnet. Bygningen utgjør også en betydelig bruksressurs og kan romme næringsvirksomhet knyttet til handel og turisme.

Status i planen

Løkenbygningen i Magnor sentrum har status som et enkeltminne i planen.

5.5.4 Leirsjøen kapell, ID: 238469

Grensekapellet i Leirsjøen er et godt eksempel på svensk-norsk samarbeid og er unikt der det ligger med «kirkebygningen» og klokketårnet på hver sin side av grensegata. Klokketårnet ligger i Norge, mens selve kapellet ligger i Sverige. Det er bygd på dugnad, og ble innviet 23. august 1959. Den eldste klokka i tårnet er ei gammel vellingklokke. Kapellet er opprinnelig et gammelt våningshus som er bygd om.

Kapellet i Leirsjøen vitner om kontakten og samarbeidet mellom nordmenn og svensker på hver side av grensen – og at denne grensen på mange områder har vært unaturlig for lokalbefolkningen.

Verneverdier

Klokketårnet og kapellet er et tydelig minne om et vennskapelig forhold mellom folket på hver side av grensen.

Muligheter og utfordringer

Bygninger og landskap rundt kapellet er holdt godt ved like og utgjør et fint besøksmål for kirkegjengere og andre interesserte. En revitalisering av samarbeidsprosjektet mellom menighetene vil kunne øke oppslutningen og aktiviteten ved kapellet.

Status i planen

Leirsjøen kapell (klokketårnet) har status som et enkeltminne i planen.

Kart: Leirsjøen kapell

5.5.5. Skjølåa skole – Norsk Grenselosmuseum, ID: 238470

Som grensekommune hadde Eidskog en omfattende flyktningetrafikk under 2. verdenskrig. Våpen, forskjellig utstyr, kurérpost, radiosendere og pakker med mat ble fraktet gjennom området. Det ble etablert ei flyktningerute fra Skullerudstua i Oslo og helt til Skjervangen, en tur på om lag 120 km. Et par km fra grensen til Sverige passerte ruta **Skjølåa skole**. Her hvilte grenselosene ofte, og det kunne være undervisning i skolestua mens grenselosene og flyktningene skjulte seg i sløydsalen i etasjen over.

Skolestua er i dag **Norsk Grenselosmuseum**. Museet har som formål å fortelle om virket til dem som var grenseloser og kurerer over til Sverige under den tyske okkupasjonen og som risikerte livet sitt for å hjelpe andre på flukt.

I tillegg til flyktningetrafikken foregikk det også annen type motstandsvirksomhet i Eidskog. Langt til skogs, ved Havmyrene, finnes et minnesmerke over containerslipp fra krigen da hjemmefronten mottok våpen og utstyr til sabotasjeaksjoner og frigjøring av landet.

Grenselosmuseet er et minnesmerke over grenselosenes innsats under andre verdenskrig.

Verneverdi

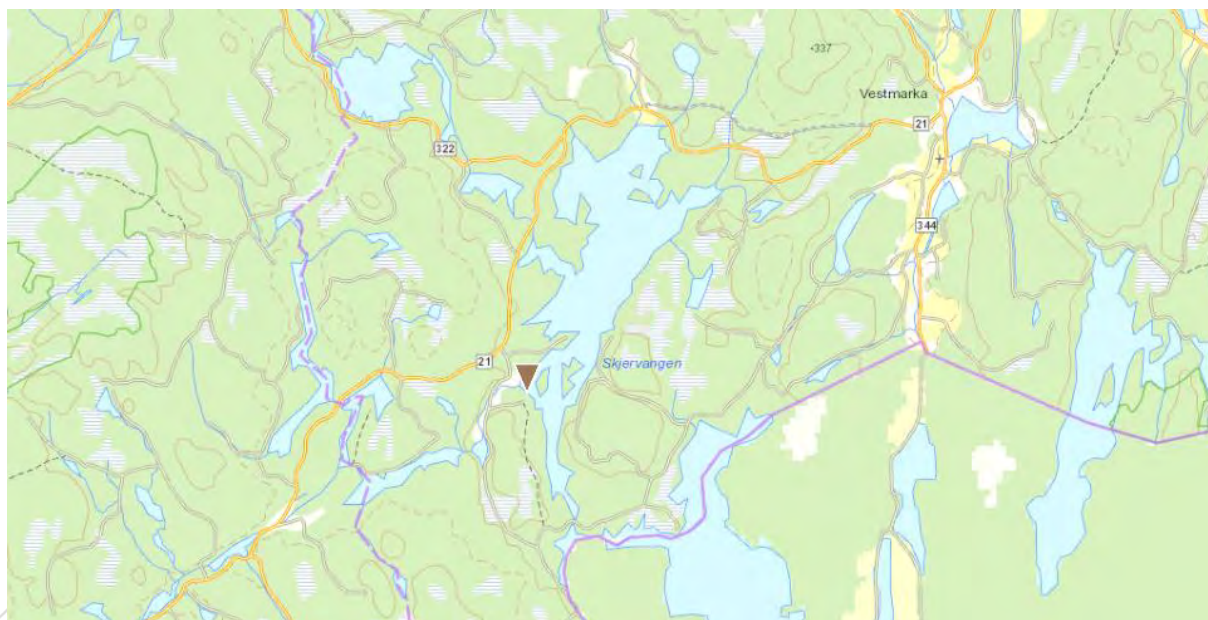
Skjølåa er på sitt vis et viktig krigsminnesmerke. Flyktningetrafikken er en betydelig del av andre verdenskrigs historie i vårt distrikt. I dagens debatt omkring flyktningestrømmer fra andre deler av verden er det viktig å huske at for noe tiår siden var også nordmenn flyktninger, i eget land. Til sist er det viktig å huske og verdsette enkeltpersoners innsats i kampen mot de ødeleggende kreftene.

Muligheter og utfordringer

Skjølåa skole er et aktuelt besøksmål for å forstå den lokale krigshistorien. Den skiller seg fra andre skolehus ved å ha denne historien knyttet til seg. Beliggenheten nær Sootkanalen gjør den også lett tilgjengelig. Vedlikehold av bygning og informasjonstavler er viktig for at dette tilbudet skal opprettholdes.

Status i planen

Skjølåa skole – Norsk Grenselosmuseum har status som et enkeltminne i planen.

Kart: Skjølåa skole – Norsk Grenselosmuseum

6. Bestemmelser

6.1. Innledning

Kulturminneplanen er en tematisk kommunedelplan i tråd med plan- og bygningslovens regler. En viktig årsak til dette er at den skal ha tyngde i kommunens politikk og forvaltning.

Kulturminneplanen løfter fram et utvalg kulturminner. Videre er det behov for å markere en gruppe kulturminner spesielt. Disse kan være aktuelle å fremme en aktivitet rundt, eller at de inngår i en sammenheng med andre kulturminner. Plan- og bygningsloven kan benyttes til å legge *hensynssoner* rundt et slikt kulturminne eller kulturmiljø. Dermed skal det tas hensyn til kulturminneinteressene i saker som berører disse områdene. Hensynssoner legges inn i kommuneplanens arealdel som er politisk og juridisk bindende for kommunens arealforvaltning. Kulturminneplanen foreslår åtte kulturminner og kulturmiljø som skal tas inn som hensynssoner i arealdelen.

Under følger en oversikt over de juridiske bestemmelser og medfølgende retningslinjer som foreslås til kommuneplanens arealdel for å fremme ønsket forvaltning av kulturminner:

- Pbl § 11-8 Hensynssoner, bokstav c) *Sone med særlig hensyn til landbruk, reindrift, mineralressurser, friluftsliv, grønnstruktur, landskap eller bevaring av naturmiljø eller kulturmiljø.* Kulturminneplanen foreslår hensynssoner der kulturminneinteressene skal prioriteres. Det er gitt retningslinjer til disse sonene, de ligger også til grunn for en generell bestemmelse om *Kulturminner og kulturmiljø.*
- Pbl § 11-9 Generelle bestemmelser. Disse kan være felles for hele planen. Samtidig kan de knyttes kun til deler av kommunen eller til for nærmere angitte områder. Generelle bestemmelser kan gis til konkrete hensynssoner etter 11-8 c. Dette er gjort for bestemmelsen *Kulturminner og kulturmiljø* med hjemmel i § 11-9 nr. 7) *hensyn som skal tas til bevaring av eksisterende bygninger og annet kulturmiljø.* Kulturminneplanen foreslår dette for å sikre høring før vedtak, dette vil dermed gjelde for objekter hvor dette i medhold av f.eks. kulturminneloven ikke nødvendigvis gjøres. Bestemmelse og retningslinjen får også fram hovedhensikt og ønsket utvikling.
- Pbl § 11-10 Bestemmelser til arealformål som presiserer bruk og vern innenfor de gitte arealformålene. Kulturminneplanen foreslår en ordlyd i bestemmelse *Unntak fra plankrav* for å sikre at tiltak som ellers slipper krav om regulering skal vurderes opp mot kulturminneinteresser.

6.2. Forslag som skal tas inn i kommuneplanens arealdel

Forslaget under tas inn i arealdelen som bestemmelser og retningslinjer (i kursiv). De er organisert slik arealdelen vil organiseres med generelle bestemmelser først, deretter hensynssoner.

6.2.1. Generelle bestemmelser (pbl § 11-9)

Forholdet til eldre planer (pbl § 1-5)

Reguleringsplaner som fortsatt skal gjelde, kommer fram av plankartet med hensynssone H910.

Reguleringsplanene gjelder så langt de ikke er i strid med kommuneplanens arealdel med følgende unntak og presiseringer:

- Kommuneplanens bestemmelser, hensynssoner og retningslinjer supplerer eldre regulerings- og bebyggelsesplaner på tema hvor reguleringsplanen er taus.

Unntak fra plankrav (pbl § 11-10 nr. 1)

For bebygde eiendommer kan mindre tiltak i tråd med eiendommens lovlige bruk godkjennes uten reguleringsplan under forutsetning av at det er i tråd med arealdelens bestemmelser under arkitektur, kulturminner og landskap. Det kan kreves nødvendig dokumentasjon og utredninger.

Forhold som skal tas hensyn til ved planlegging og forvaltning for Kulturminner og kulturmiljø (pbl § 11-9 nr.7)

Før vedtak som berører kulturminneverdier i hensynssonene H570_1-8, skal det innhentes uttalelse fra regional kulturminnemyndighet.

Det kulturhistorisk verdifulle objektet og områdets særpreg skal tas vare på. Utvikling som fremmer opplevelse, selvforståelse, trivsel og virksomhet knyttet til kulturminneverdiene kan tillates.

Retningslinje

Det er mange saker som skal og bør til regional kulturminnemyndighet (fylkeskommunen) for kulturminnefaglig uttalelse. Ved tvil avklares dette i samråd med fylkeskommunen. Gjennom kommunedelplan for kulturminner skal også saker som er i hensynssonene, vurderes sammen med regional kulturminnemyndighet.

6.2.2. Hensynssoner (pbl § 11-8)

Hensynsone med særlig hensyn til bevaring av kulturmiljø, H570_1-8 (pbl § 11-8, bokstav c)

For hensynssonene H570_1 Fangstanlegg Gaustadmoen, H570_2 Fløtningsanlegg i Børjåa, H570_3 Bygningssmiljø på Malmer, H570_4 Kulturmiljøet i Skotterud sentrum, H570_5 Oppistun Børli, H570_6 Kulturmiljø ved Vestmarka kirke, H570_7 Kulturmiljø ved Matrand og H570_8 Kulturmiljøet på Morokulien er det gitt følgende retningslinjer:

Innenfor disse områdene skal hensynet til kulturmiljøet også være førende for arealbruken. Dette kan legge restriksjoner på tekniske inngrep og tiltak som endrer kulturminnet eller omgivelsene.

Kommunedelplan for kulturminner skal legges til grunn.

Eventuelle tillatelser forutsettes å videreføre eller forsterke kulturmiljøets karakteristiske eller identitetsskapende preg.

Ved søknad om tiltak innenfor hensynssonene skal dokumentasjon/tegninger for hvordan nye tiltak tilpasses eksisterende kulturminne/ -miljø/ -landskap, følge søknaden.

Kulturminneregistrerte bygninger og anlegg i hensynssonen bør bevares og istandsettes etter antikvariske prinsipper.

Ved utarbeidelse av reguleringsplaner skal kulturminneinteressene vurderes regulert til bevaring gjennom bruk av hensynssone med tilhørende reguleringsbestemmelser. Utfyllende retningslinjer knyttet til enkelte av områdene:

H570_1 Fangstanlegget på Gaustadmoen: Sammenhengen og anleggets lengde er viktig å ivareta.

H570_4 Kulturmiljøet i Skotterud sentrum: Kommunedelplan kulturminner navngir bygninger som vurderes som spesielt viktige både i kraft av seg selv og for kulturmiljøet.

H570_5 Oppistun Børli: Bevaring av kulturmiljøet og kulturlandskapet knyttet til Oppistun er viktig. Tiltak som underordner seg dette målet, kan tillates i Nestun.

H570_6 Kulturmiljøet ved Vestmarka kirke: Tiltak som endrer kirkens synlighet i landskapet eller silhuetten rundt kirka skal ikke tillates. En viktig akse er fra Skillingmarkvegen og opp mot kirka. Det samme gjelder fra kirka og ut over Harstadsjøen. Sammenhengen med kirkestua og tunet der må ikke endres negativt.

H570_7 Kulturmiljøet ved Matrand: Tiltak som endrer kirkens synlighet i landskapet eller silhuetten rundt kirka skal ikke tillates. En viktig akse er fra brua på Matrandvegen og fra Oberst Krebsbautaen. Sammenhengen med kirkestua og skolen må ikke endres negativt. Bygningssmiljøets tidsdybde og samspill skal ivaretas.

H570_8 Kulturmiljøet på Morokulien: Områdets historie knyttet særlig til Fredsmonumentet og historie rundt fredelig samkvem, samt beliggenheten på og ved riksgrensen er svært viktig. Området er av unik betydning, og utvikling av området må ta hensyn til dette. Eda kommun skal høres i saker som angår området.

Tabell: Oversikt over utvalgte kulturminner og status i planen

Følgende kategorier er benyttet:

Hensynssone: Områdene tas inn i arealdelen og det er gitt retningslinjer for disse.

Reguleringsplan eksisterer: Det aktuelle kulturminnet er hensyntatt i kommunens reguleringsplaner.

Automatisk fredet: Fredet etter kulturminnelovens § 4.

Lokalitet: Avgrenset område med ett eller flere enkeltminner.

Enkeltminne: Et frittstående kulturminne.

Linje: Kulturminnet utgjør en strekning, f.eks. en veg eller sti.

6.3. Oversikt over de utvalgte kulturminnenes status i planverket

Vårt daglige brød	
Fangstgropanlegget på Gaustadmoen	Hensynssone
Steinalderboplasser ved Skjervangen, nord	Reguleringsplan eksisterer
Steinalderboplasser ved Skjervangen, sør	Automatisk fredet kulturminne, ikke reg.plan
Ullspinneriet på Magnor	Lokalitet
Sootkanalen	Reguleringsplan eksisterer
Koia ved Slettmoen	Lokalitet
Gaustadsjøsaga	Lokalitet
Fløtningsanlegg i Børjåa	Hensynssone
Tjæregrav ved Åkroken	Enkeltminne
Jern- og kullframstillingsfelt på Grasmø	Lokalitet
Kabbefjøset i Langsrud	Lokalitet
Almenninga	Reguleringsplan eksisterer
Bygningsmiljø på Malmer	Hensynssone
Kverna i Søgardsvangen	Enkeltminne
Kulturmiljøet i Skotterud sentrum	Hensynssone
Iversmia	Lokalitet

Fra Vårherre til Lasse Stefnaz	
Gisti	Enkeltminne
Oppistun Børli	Hensynssone
Børheim	Lokalitet
Tobøl bad	Enkeltminne
Kulturmiljø ved Vestmarka kirke	Hensynssone
Kulturmiljø ved Matrand	Hensynssone
Finnsrud bedehus	Enkeltminne
Finnsrud samfunnshus	Enkeltminne
Framhaldsskolen	Enkeltminne
Paviljongen	Lokalitet

Att og fram	
Wingerske kongeveg	Linje
Grensebanen	Lokaliteter (fredning Åbogen og Matrand)
Telegrafistgården på Skotterud	Lokalitet
Vanntårnet	Enkeltminne
Paradisbanen	Lokalitet
Hornkjøltårnet	Lokalitet
Kjerkevegene	Linje
Pilegrimsleden og Olavskilden	Linje, enkeltminne

Svenskene og vi	
Bautaene ved Skotterud, Matrand og Jerpset	Enkeltminne, Lokalitet, Lokalitet
Kulturmiljøet Morokulien	Hensynssone
Løkenbygningen	Enkeltminne
Klokketårnet ved Leirsjøen kapell	Enkeltminne
Skjølåa skole – Norsk grenselosmuseum	Enkeltminne

7. Forslag til tiltak for hele planperioden 2018–2025

Generelle tiltak

Objekt	Tiltak	Samarbeidspartner
Planarbeid	Overføre bestemmelser og hensynssone til arealdel	Kommunen
Kompetanse	Vurdere ansettelse av faglig kompetanse	Kommunen
Saksbehandling	Etablere rutiner	Kommunen

Vårt daglige brød

Objekt	Tiltak	Aktuelle Samarbeidspartnere
Fangstanlegget ved Gaustadmoen	Det bør lages en skjøttselsplan. Området bør tilrettelegges for publikum med fornyet skilting og parkeringsplass.	Anno museum, Hedmark fylkeskommune, frivillige
Steinalderboplassene ved Skjervangen	Tilgjengeliggjøring, sikring og informasjonsskilt på et eller flere steder langs sjøen.	Anno museum, Hedmark fylkeskommune
Spinneriet på Magnor	Bygningen med dam og bru bør restaureres i tråd med bygningens kulturhistoriske verdier.	Grunneier, Anno museum, Hedmark fylkeskommune.
Sootkanalen	Restaurering av en sluse til. Informasjonstiltak overfor hyttebeboere vedr. vannstand. Utbedring av informasjonstavler og fornying av bruer, klopper etc. Kommunen tar initiativet til fornyet samarbeid med Aurskog-Høland kommune, Akershus f.k. og Hedmark f.k.	Grunneiere, Frivillige, Hedmark fylkeskommune Akershus fylkeskommune Aurskog Høland kommune
Koia ved Slettmoen	Tiltak iverksettes slik at de kulturhistoriske verdiene i bygningsmiljøet sikres, spesielt stallen. Årlig slått i henhold til skjøttselsplan.	Grunneier, DNT, Eidskog kommune
Dokumentasjonsprosjekt skogskoier	Registrering av koier brukt under tømmerdrift.	Anno museum, Hedmark fylkeskommune, Frivillige

Gaustadsjøsaga	Området rundt saga bør tilbakeføres. Den nye bygningen bør også modifiseres noe for å gi miljøet tilbake sitt historiske preg. Informasjonstiltak overfor besøkende utenom åpningstid Gjennomgang av tidligere innsamlet sagbrukshistorie.	Anno museum, Frivillige, EMH
Fløtningsanleggene i Børjåa	Det bør lages en skjøtselsplan, og området bør tilrettelegges bedre for publikum. Vedlikehold av damanleggene. Sikring av tilgjengelighet med rekkverk. Oppgradering av skilting.	Grunneier, Anno museum, Frivillige, EMH
Tjæregrav ved Åkroken	Informasjonsskilt, sikre tjæregrava for ettertida med god oppmerking.	Grunneier, Anno museum, EMH
Jern- og kullframstillingsfelt på Grasmø	Tilgjengeliggjøring, sikring og informasjonsskilt.	Anno museum, Hedmark fylkeskommune
Bygningsmiljøet Langsrud	Tiltak iverksettes slik at de kulturhistoriske verdiene i bygningen sikres. Faglig bistand til eier.	Grunneier, Anno museum, Hedmark fylkeskommune
Bygningsmiljøet Almenna	Tiltak iverksettes slik at de kulturhistoriske verdiene i bygningene sikres. Informasjonstiltak overfor besøkende utenom åpningstid. Oppføring av driftsbygg.	EMH, Anno museum
Bygningsmiljøet Malmer	Tiltak iverksettes slik at de kulturhistoriske verdiene i bygningene sikres. Informasjonstiltak rettet mot eiere av gamle hus. Faglig bistand til eier.	Grunneier, Anno museum, Hedmark fylkeskommune
Kverna i Søgardsvangen	Restaurering	Eier, Anno Museum, Hedmark Fylkeskommune
Skotterud sentrum	Revidere estetisk veileder. Samarbeide med eier om å etablere publikumstilbud i Magelsenhuset. Faglig bistand til eiere.	Hedmark fylkeskommune, Anno museum

Iversmia	Eventuelle tiltak iverksettes slik at de kulturhistoriske verdiene i bygningene sikres. Vurdere å flytte smia til Almenninga.	EMH, Anno museum
Dokumentasjonsprosjekt boplasser	Registrere og markering av fraflyttede boplasser	EMH

Fra Vårherre til Lasse Stefanz

Objekt	Tiltak	Aktuelle samarbeidspartnere
Bedehus, forsamlingshus, dansebaner og idrettsanlegg	Det bør gjennomføres et dokumentasjonsprosjekt, kartlegging av forsamlingshus, idrettsanlegg o.l.	Anno Museum, Hedmark fylkeskommune, frivillige
Gisti	Rydding av vegetasjon. Tiltak iverksettes slik at de kulturhistoriske verdiene i bygningen sikres. Faglig bistand til eier.	Grunneier, Anno museum, Hedmark fylkeskommune
Oppistun Børli	Forvaltningsplan for bruken av plassen. Tiltak iverksettes slik at de kulturhistoriske verdiene i bygningene sikres. Årlig slått i henhold til skjøtselsplan.	Grunneier, Hans Børli-selskapet, Anno museum, Fylkesmannen i Hedmark Hedmark fylkeskommune
Børheim	Plan for formidling og forvaltning. Tiltak iverksettes slik at de kulturhistoriske verdiene i bygningen sikres. Faglig bistand til eier.	Grunneier, Anno museum, Hans Børli-selskapet
Kulturmiljø ved Vestmarka kirke	Bevare låven. Tiltak iverksettes slik at de kulturhistoriske verdiene i bygningene sikres. Faglig bistand til eier.	Grunneier, Anno museum, Hedmark fylkeskommune Menighetsrådet
Kulturmiljøet ved Matrand	Tiltak iverksettes slik at de kulturhistoriske verdiene i bygningen sikres. Informasjonstiltak overfor besøkende utenom åpningstider. Faglig bistand til eier.	Grunneiere, Anno museum, Hedmark fylkeskommune, EMH Menighetsrådet
Tobøl Bad	Støtte opp om lokalt engasjement.	Grunneier

Finnsrud bedehus	Tiltak iverksettes slik at de kulturhistoriske verdiene i bygningen sikres. Faglig bistand til eier.	Grunneier Anno museum
Finnsrud samfunnshus	Tiltak iverksettes slik at de kulturhistoriske verdiene i bygningen sikres. Støtte opp om lokalt engasjement	Grunneier
Framhaldsskolen	Tiltak iverksettes slik at de kulturhistoriske verdiene i bygningen sikres. Faglig bistand til eier.	Grunneier, Anno museum, Hedmark fylkeskommune
Paviljongen på Skotterud	Dokumentasjonsprosjekt festkultur og «svensk kulturimperialisme». Støtte opp om lokalt engasjement.	Grunneier, frivillige, Anno museum

Att og fram

Objekt	Tiltak	Aktuelle samarbeidspartnere
Grensebanen	Informasjonsskilt. Bidra til aktivitet i bygningene.	Bane Nor, Rom Eiendom
Telegrafistgården på Skotterud	Tiltak iverksettes slik at de kulturhistoriske verdiene i bygningen sikres. Faglig bistand til eier.	Grunneier, Anno museum, Hedmark fylkeskommune
Paradisbanen	Komplettering av Informasjonsskilt. Kontinuerlig ettersyn av turtrasé.	Grunneiere, frivillige
Hornkjøltårnet	Hogging. Tårnet må restaureres og ansvarsforhold avklares. Fjerning av tekniske installasjoner.	Grunneier, frivillige, Hedmark fylkeskommune, Hornkjøltårnets venner
Kirkeveger fra Fjellskogen og Finnsrud til Matrand	Kirkevegene må holdes åpne. Oppgradering av skilting.	Grunneiere, EMH, Frivillige, Anno museum
Pilegrimsleden med Olavskilden	Pilegrimsleden må holdes åpen. Informasjonsskilt ved Olavskilden.	Grunneiere, Pilegrimsenteret på Hamar Kirken

Wingerske kongeveg	Kartlegging av Wingerske kongeveg og registrering av tilhørende kulturminner.	Grunneiere, EMH, Frivillige, Anno museum
--------------------	---	---

Svenskene og vi

Objekt	Tiltak	Aktuelle samarbeidspartnere
Bautaene på Skotterud, Matrand og Jerpset	Vedlikehold av minnesmerkene. Informasjonstiltak overfor publikum.	Anno museum
Kulturmiljøet Morokulien	Restaurering av fredsmonumentet. Tiltak iverksettes slik at de kulturhistoriske verdiene i bygningen sikres. Forvaltningsplan for bruken av plassen.	Fredsplassens venner, Eda kommun, Anno museum, EMH
Løkenbygningen	Tiltak iverksettes slik at de kulturhistoriske verdiene i objektene sikres. Faglig bistand til eier. Informasjonstiltak.	Grunneier, Hedmark fylkeskommune
Klokketårnet ved Leirsjøen kapell	Revitalisering av samarbeid mellom menighetene.	Menighetsrådene
Skjølåa skole – Norsk grenselosmuseum	Tiltak iverksettes slik at de kulturhistoriske verdiene i bygningen sikres. Faglig bistand til eier.	Grunneier, Hedmark fylkeskommune, Anno museum

8. Kilder

Foto:

Knut Ola B. Storbråten og Ingun Aastebøl, Anno Museum
Torfinn Smines, Eidskog kommune
Hans Johnsson
Even Strømman

Trykte og skriftlige kilder:

Eidskog bygdebok Bind 1–5 (Jorunn Engen), Eidskog kommune 1982–1995
Glimt fra Magnor før og nå Bind 1-2, Magnor Vel 2011
Smånapp fra historia... Eidskog kommune 150 år, Eidskog kommune 2009
Tidsskriftet Solør-Odal
Pedagogiske opplegg for Den kulturelle skolesekken i Eidskog: «Da klokka klang», «Dra på saga», «Langt til skogs», «Magnor – industrien, glassverket og menneskene», «Hans Børli – fra måsan til Melkeveien», «Krig og fred», «Gubben mot strømmen», Kvinnemuseet – Museene i Glåmdal 2005–2009
Fløtingsinnretninger i Hedmark, prosjektrapport 1991 (Hedmark fylkeskommune, Fylkesmannen i Hedmark, Glomdalsmuseet)
«Kulturminner i Eidskog», tekst til kulturminneårutstilling 1987 (Ingun Aastebøl)
Skriftlige innspill fra Tore Gransæther, Gunnar Bakken

Muntlige kilder:

Kåre Delviken
Kjell Aastebøl
Hans Petter Børrud
Innspill og opplysninger fra deltakere på grendemøter, møte med kulturminne-eiere, Gubbetreff på Magnor

Nettsider:

www.kulturminnesøk.no
www.askeladden.ra.no
www.naturbase.no

9. Handlingsdelen

2019

Generelle tiltak

Objekt	Tiltak	Kostnad	Invest.	Ansvar/samarb. partnere	Kommentar
Kommuneplan	Overføre bestemmelser og hensynssoner til arealdel			EK plan	
Saksbehandling	Gjennomgang av rutiner			EK plan	
Kompetanse	Ansettelse faglig kompetanse 50 % stilling	325 000		EK kultur	Forutsetning for gjennomføring av handlingsdel
Kompetanse	Kommunens hjemmeside			EK kultur, dig.avd.	Ny presentasjon /inndeling av kulturavdelingen
Sikre registreringer	Fortløpende registrering i Askeladden			EK kultur	Forutsetter ny stilling med fagkompetanse
Samarbeid	Revidering av avtale med Anno Museum			EK rådmann, Anno	
Forankring	Forvaltning av kulturminneplan			EK kultur	Årlig rullering av handlingsdel. Ny planstrategi.
Opplæring	Rydd et kulturminne	25 000		EK, skole, frivillige	Bevissthet om kulturminner blant barn
Kulturminne-dagene	Styrking av håndverkerkompetanse i forhold til kulturminner	50 000		EK, Anno, frivillige	Avholde seminar

Vårt daglige brød

Objekt	Tiltak	Kostnad	Invest.	Ansvar/samarb. partnere	Kommentar
Magelsenhuset	Tilstandsrapport og dokumentasjon av eksteriør	50 000		EK, RA, HFK	Anslått egenandel
Slettnoen	Overnattingstilbud	20 000		EK, DNT, frivillige	Grensesømmen
Dokumentasjonsprosjekt boplasser	Registrere og skilte fraflyttede boplasser	20 000		EK, frivillige, E. slektshistorielag.	Videreføre prosjekt
Sootkanalen	Informasjonsmøte			EK teknisk	Om regulering av vannstand
Sootkanalen	Initiere samarbeid med Aurskog-Høland	10 000		EK, Aurskog-Høland kommune, fylkeskommuner	Hensikt forprosjekt
Sootkanalen	Drift og vedlikehold av Sootkanalen	20 000		EK	

Fra Vårherre til Lasse Stefanz

Objekt	Tiltak	Kostnad	Invest.	Ansvar/samarb. partnere	Kommentar
Forsamlingslokaler	Støtte opp om lokalt engasjement. Søke tilskudd			EK, frivillige	Vurdere ved utdeling av kulturmidler.
Børlis plass	Støtte opp om aktivitet på plassen			EK, frivillige	Besøksmål, arrangement

Att og fram

Objekt	Tiltak	Kostnad	Invest.	Ansvar/samarb. partnere	Kommentar
Hornkjøltårnet	Fjerning av tekniske installasjoner og hogging av trær			EK, teknisk	Anslått kostnad
Hornkjøltårnet	Avklaring rundt eierskap, ansvar og fremtidig bruk			Hornkjøltårnets venner, grunneier	
Hornkjøltårnet	Tilstandsrapport/faglig vurdering på tårnet	30 000		EK, Hornkjøltårnets venner	Anslått kostnad
Hornkjøltårnet	Evt. tilskudd restaurering, etter faglig vurdering		1 000 000	EK, Hornkjøltårnets venner	Vedtatt EK sak 125/17
Wingerske kongeveg	Starte prosessen for brun skilting og Matrand-Morokulien			EK, Statens vegvesen, frivillige, Anno	

Svenskene og vi

Objekt	Tiltak	Kostnad	Invest.	Ansvar/samarb. partnere	Kommentar
Morokulien	Søke, regulere og forberede restaurering av Fredsmonumentet og området rundt		1 000 000	EK og Eda k.	IR- søknad restaurering, inntil 35% IR-midler Norge. Søke Fylkeskommunen og Fylkesmannen.
Bautaene	Skjøtselsplaner, vedlikehold og informasjonsskilt	100 000		EK, Anno, frivillige	
Løkens plass	Skjøtselsplaner, vedlikehold og informasjon	10 000		EK, frivillige	
Morokulien 60 år	Arrangement, f.eks. workshops m. næringsliv, foreninger, allsang på grensen, mat fra mange land	35 000		EK, Eda k., frivillige, næringsliv	
SUM 2019		695 000	2 000 000		

2020

Vårt daglige brød

Objekt	Tiltak	Kostnad	Invest.	Ansvar/samarb. partnere	Kommentar
Kunnskapsformidling	Etablere reiseopplevelser og turmål			EK, næringsliv	Bruke reise- og turapper, kart o.l.
Kunnskapsformidling	Fotokurs for ungdom	10 000		EK kulturskole, skole	Kurs, workshop, konkurranse.
Kunnskapsformidling	Månedens kulturminne			EK, EMH	Presentasjon av våre kulturminner
Sootkanalen	Utvikle produktet				Reiseliv
Finnskogleden	Utvikle produktet, markedsføring	20 000		EK, Styringsgruppe for leden.	Sykkel, overnatting

Fra Vårherre til Lasse Stefnaz

Objekt	Tiltak	Kostnad	Invest.	Ansvar/samarb. partnere	Kommentar
Oppistun Børli	Bruk av plassen. Støtte opp om arrangement.	20 000		Hans Børli-selskapet, EK, Anno	Den kulturelle skolesekken

Att og fram

Objekt	Tiltak	Kostnad	Invest.	Ansvar/samarb. partnere	Kommentar
Grensebanen	Info-skilt. Bidra til aktivitet i byggene.			EK, Bane Nor, frivillige	
Matrand stasjon	Tilskudd til leie av stasjonen	20 000		EK, Bane Nor, frivillige	Støtte opp om aktivitet i stasjonen
Wingerske kongeveg	Samle informasjon	10 000		EK, Statens vegvesen, frivillige, Anno	Hele strekningen til kommune-grensen

Svenskene og vi

Morokulien	Restaurering av monumentet		1 000 000	EK og Eda kommun	
------------	----------------------------	--	-----------	------------------	--

SUM 2020		80 000	1 000 000		
----------	--	--------	-----------	--	--

2021**Vårt daglige brød**

Objekt	Tiltak	Kostnad	Invest.	Ansvar/samarb. partnere	Kommentar
Skotterud sentrum	Revidere estetisk veileder	10 000		EK, eiere, HFK, Anno	

Fra Vårherre til Lasse Stefanz

Objekt	Tiltak	Kostnad	Invest.	Ansvar/samarb. partnere	Kommentar
Paviljongen på Skotterud	Dok.prosjekt, Festkultur og "svensk kultur-imperialisme"	10 000		Grunneiere, frivillige, skole, Anno	

Att og fram

Objekt	Tiltak	Kostnad	Invest.	Ansvar/samarb. partnere	Kommentar
Paradisbanen	Komplettering av info-skilt.			EK, grunneiere, frivillige	
Paradisbanen tunell	Plan for ettersyn av turtrase.	20 000		EK, grunneiere, frivillige	Muligens en konsert i tunnelen
Wingerske kongeveg	Etablere produkter, markedsføring	30 000		EK, grunneiere, næringsdrivende, frivillige	Turmål og reiselivsnæring langs vegen

Svenskene og vi

Objekt	Tiltak	Kostnad	Invest.	Ansvar/samarb. partnere	Kommentar
Morokulien	Slutføring av prosjektet		1 000 000	EK og Eda k.	Inkl. området rundt

SUM 2021		70 000	1 000 000		
----------	--	--------	-----------	--	--

2022

Vårt daglige brød

Objekt	Tiltak	Kostnad	Invest.	Ansvar/samarb. partnere.	Kommentar
Fangstanlegg Gaustadmoen	Søke tilskudd skilting og skjøtsel	20 000		EK, Anno, HFK, frivillige	Søke om tilskudd fra RA
Steinalderboplassene ved Skjervangen	Tilgjengeliggjøring sikring og skilting			EK, Anno, HFK, frivillige	Søke om tilskudd fra RA
Fløtningsanleggene i Børjåa	Skjøtselsplan, skilting og sikring	50 000		EK, EMH, Anno, HFK, frivillige	Bedre tilrettelegging
Tjæregrav ved Åkroken	Informasjonsskilt, sikre tjæregrava for ettertida med god oppmerking.	10 000		EK, EMH, Anno	Turmål med fløtningsanleggene

Fra Vårherre til Lasse Stefnaz

Objekt	Tiltak	Kostnad	Invest.	Ansvar/samarb. partnere	Kommentar

Att og fram

Objekt	Tiltak	Kostnad	Invest.	Ansvar/samarb. partnere	Kommentar
Kirkeveger fra Fjellskogen og Finnsrud til Matrand	Oppgradering av skilting.	20 000		EK, grunneiere, EMH, frivillige, Kirken	
Pilegrimsleden med Olavskilden	Vedlikehold av leden. Infoskilt ved Olavskilden.	10 000		EK, grunneiere, Pilgrimsenteret, Kirken	Informasjon om overnatting langs leden.

Svenskene og vi

Objekt	Tiltak	Kostnad	Invest.	Ansvar/samarb. partnere	Kommentar
Flyktningerute, historisk vandringsrute ved Grenselosmuseum	Organiserte vandringer for barn og unge, m. historiefortelling og "opplevelser"			Den kulturelle skolesekken, DNT, EMH, Grenselos-museet, Anno	

SUM 2022		110 000	0		
----------	--	---------	---	--	--

2019-2025

Uprioriterte og private tiltak

Vårt daglige brød

Objekt	Tiltak	Kostnad	Invest.	Ansvar/samarb. partnere	Kommentar
Kverna Søgardsvangen	Faglig bistand, restaurering			Grunneier, Anno, HFK	
Dok.prosjekt	Registrering og skilting av koier brukt under tømmerdrift, skihoppbakker, skytebaner, osv.			EK, frivillige, Anno, HFK	Prosjekter blir vurdert etter innspill fra initiativtakere, gjerne skoler eller frivillige
Jernvinneanlegg på Grasmo	Legge til rette			EK, Anno, HFK, frivillige	
Spinneriet på Magnor	Dam og bru bør restaureres			Grunneier, Anno, HFK, frivillige	
Gaustadsjøsaga	Området rundt saga bør tilbakeføres. Modifisere den nye bygningen.			EMH, Anno, HFK, frivillige	
Gaustadsjøsaga	Informasjonstiltak overfor besøkende utenom åpningstid.			EMH, Anno, HFK, frivillige	
Gaustadsjøsaga	Gjennomgang av tidligere innsamlet sagbrukshistorie			EMH, Anno, HFK, frivillige	
Bygningsmiljøet Langsrud	Kulturhistoriske verdier sikres. Faglig bistand eier.			Grunneier, Anno, HFK, EMH	
Bygningsmiljøet Almenninga	Sikring av de kulturhistoriske verdiene i bygningene.			Grunneier, Anno, HFK	
Iversmia	Sikre de kulturhistoriske verdiene i bygningene. Vurdere flytting til Almenninga.			EMH, Anno, HFK, frivillige	

Fra Vårherre til Lasse Stefanz

Bedehus, forsamlingshus og dansebaner	Dok.prosjekt, kartlegging av forsamlingshus			Frivillige, Anno, HFK	
Gisti	Sikring, dokumentasjon av bygningens kulturhistoriske verdier.			Grunneier, Anno, HFK	Rydding av vegetasjon. Faglig bistand til eier.
Framhaldsskolen	Sikring og dokumentasjon av bygningens kulturhistoriske verdier.			Grunneier, Anno, HFK	
Oppistun Børli	Bruk av plassen. Oppfølging av slåtteplan.			Grunneier, Hans Børli-selskapet, Anno, HFK, Fylkesmannen	
Oppistun Børli	Sikring og dokumentasjon av bygningens kulturhistoriske verdier.			Grunneier, Hans Børli selskapet, Anno, HFK, Fylkesmannen	
Børheim	Plan for formidling og forvaltning. Sikring av de kulturhistoriske verdiene i bygningen.			Eier, Hans Børli selskapet, Anno	Faglig bistand til eier.
Låve Vestmarka kirke	Bevaring/sikring av bygningens kulturhistoriske verdier. Faglig bistand til eier.			Vestmarka menighetsråd, grunneiere, Anno, HFK	
Kulturmiljøet Matrand	Sikring av bygningens kulturhistoriske verdier. Info-skilting. Faglig bistand til eier.			EMH, Grunneiere, Eidskog menighetsråd/ Anno, HFK	Vurdere en samlet utvikling for Matrand som kulturmiljø.
Finnsrud bedehus og samfunnshus	Sikring og dokumentasjon av bygningens kulturhistoriske verdier.			Grunneiere, frivillige, Anno	

Att og fram

Telegrafistgården på Skotterud	Tiltak iverksettes slik at de kulturhistoriske verdiene i bygningen sikres. Faglig bistand til eier.			Grunneier, Anno, HFK	
--------------------------------	--	--	--	----------------------	--

Svenskene og vi

Løkenbygningen	Tiltak iverksettes slik at de kulturhistoriske verdiene i bygningen sikres. Faglig bistand til eier. Info-tiltak.			Grunneier, Anno, HFK	
Klokketårnet ved Leirsjøen kapell	Revitalisering, samarbeid mellom menighetene.			Kirken, Eidskog og Eda menigheter.	
Skjølåa skole - Grenselosmuseum	De kulturhistoriske verdiene i bygningen sikres. Faglig bistand til eier.			Grunneier, HFK, Anno	

Vedlegg 1. Lovverk, reguleringer og registre

Kulturminner med juridisk beskyttelse

Et kulturminne kan gis juridisk vern på flere måter, både gjennom fredning og gjennom hensynssoner og bestemmelser i overordnede planer.

Automatisk fredete kulturminner

Automatisk fredning innebærer at kulturminnet er fredet direkte etter teksten i Kulturminneloven, uten at et vedtak er fattet. Alle faste kulturminner fra før 1537 er automatisk fredet. I tillegg har alle automatisk fredete kulturminner en sikringssone på 5 meter i alle retninger fra objektet. Stående bygninger fra perioden 1537–1649 blir etter en erklæring fra Riksantikvaren også automatisk fredet.

Det finnes i dag ca. 150 registrerte automatisk fredete kulturminner i Eidskog i Riksantikvarens database, Askeladden. En stor del av disse ble gjort i forbindelse med omfattende utmarksregistreringer utført i regi av Hedmark fylkeskommune i perioden 1992–1998 (www.askeladden.ra.no).

I Oldsakssamlingen finnes det over 20 gjenstander fra Eidskog. Det kan fortsatt finnes mange fornminner i Eidskog som ikke er avdekket og registrert.

Kulturminner fredet ved vedtak

Vedtaksfattet fredning skjer gjennom enkeltvedtak etter Kulturminneloven. Vedtaksfredning etter kulturminneloven kan omfatte alle slags faste kulturminner og fartøy yngre enn 1537. Større løst inventar kan fredes sammen med byggverk eller anlegg. I Eidskog er stasjonsmiljøene på Åbogen og Matrand vedtaksfredet.

Forskriftsfredet

Betegnelsen brukes om kulturminner som er fredet etter forskrift, ikke ved enkeltvedtak. Det er byggverk og anlegg i statlig eie (Kulturminneloven § 22a) og kulturmiljøer (Kulturminneloven § 20) som fredes ved forskrift. Forskriftsfredning innebærer normalt en forenklet prosedyre i forhold til fredning ved enkeltvedtak. Det er ingen forskriftsfredete objekter eller miljøer i Eidskog.

Midlertidig fredet

Midlertidig fredning kan vedtas hvis et kulturminne er truet, og det er ønskelig å vurdere om kulturminnet kan være aktuelt for permanent fredning. Den midlertidige fredningen kan oppheves dersom kulturminnet ikke lenger er truet, og/eller kulturvernmyndigheten vurderer at objektet ikke

er aktuelt for permanent fredning. I motsatt fall vil vedtak om midlertidig fredning normalt bli stående inntil det avløses av vedtak om permanent fredning.

Listeførte kirker

Kirker oppført før 1537 og erklært stående kirker fra 1537–1650 er automatisk fredet. I tillegg er også et fåtall yngre kirker vedtaksfredet. Alle de rundt 300 kirkene i Norge som er oppført mellom 1650 og 1850, betraktes som verneverdige og er derfor listeført. I tillegg er flere verneverdige kirker bygd etter 1850 listeført. Eidskog kirke (1665) er den eneste i kommunen som er listeført. Riksantikvaren og biskopen skal uttale seg før det fattes vedtak som innebærer inngrep eller andre endringer av listeførte kirker. Fylkeskommunen har ansvar for kirkens omgivelser.

Vern gjennom Plan- og bygningsloven

Ved byggesaksbehandling gjelder generelt §31-1, som fastsetter plikten til så vidt mulig å ta vare på arkitektonisk, historisk og annen kulturell verdi i bygningers eksteriør. På plansiden har kommunen mulighet for å fastsette føringer vedrørende vern av kulturminner og -miljøer i kommuneplanen (samfunnsdelen og særlig arealdelen), og til å gi juridisk bindende bestemmelser om vern i reguleringsplan.

Kulturminner og -miljøer regulert til «spesialområde bevaring»

I perioden 1978 til 2009 var det mulig å regulere til spesialområde bevaring. I de fleste områdene som er regulert til spesialområder, er bestemmelser lagt inn i reguleringsplanen. I Eidskog er det tre områder som er regulert etter plan- og bygningsloven, vern av kulturmiljø eller kulturminner: kullgrop på Magnormoen, to kullgroper på Grasmo og to steinalderlokaliteter ved Skjervangen. Videre er det regulert seks spesialområder for bevaring av kulturminner: Sootkanalen, Almenninga, Matrand sentrum (forsvarsanlegg, kirkestua og skolemuseet), tre steinalderboplasser i Libergslia, kullgrop på Sjøli og kullgrop ved Tannsjøen.

Regulering til hensynssone «vern av kulturmiljø»

Etter 2009 gir Plan- og bygningsloven i §11-8 adgang til å vedta særlige hensynssoner med formål vern av kulturmiljø, med angivelse av hva som er interessant, og med tilhørende retningslinjer og bestemmelser. I henhold til §12-5 omfatter denne adgangen også enkeltstående kulturminner. Ordningen kommer som erstatning for den tidligere «regulering til spesialområde bevaring». Reguleringsplaner har i dag tidsbegrenset gyldighet (5 år) når det gjelder utbyggingsrettighetene som følger av planen. Hensynssonebestemmelser vedrørende vern vil i midlertid gjelde inntil annen plan måtte bli vedtatt.

Kulturminner uten særskilte juridisk beskyttelse

Formelt vern er ikke en forutsetning for bevaring av kulturminner. I kommunen er det registrert bygninger, miljøer og andre kulturminner som sentrale eller lokale vernemyndigheter (Riksantikvaren, Hedmark fylkeskommune eller Eidskog kommune) vurderer som verneverdige, men der det ikke foreligger et formelt vern. Lokalt gir kommunens lister over registrerte kulturminner en oversikt over hva dette omfatter. Nasjonalt og regionalt finnes også andre registre.

Kilder og oversikter

Askeladden/Kulturminnesøk

Kulturminnesøk gir en oversikt over kulturminner i Norge. Sidene ble lansert av Riksantikvaren i desember 2009. Kulturminnesøk viser informasjon om kulturminner registrert i Askeladden og i tillegg informasjon fra flere andre kilder. I Kulturminnesøk og Askeladden finnes blant annet de fredete bygningene og de automatisk fredete kulturminnene. I tillegg til dette finnes også en del registrerte skogfinske plasser (www.kulturminnesok.no).

SEFRAK

SEFRAK (Sekretariatet For Registrering Av faste Kulturminner) er et landsdekkende register over eldre bygninger og andre faste kulturminner. Ansvar for registrert lå fra starten av i sekretariatet, men ble overdratt til Riksantikvaren. SEFRAK omfatter bygninger oppført før 1900, uavhengig av vernestatus. Registeret inneholder opplysninger om alder, byggemåte, funksjon og eierforhold. I tillegg er bygningene målt opp og fotodokumentert. SEFRAK er en god kilde, og kan brukes som et generelt kulturhistorisk register, men brukes også av forvaltningen for å undersøke en bygningens verneverdi. Registeret finnes hos kommunen og fylkeskommunen, samt på www.miljostatus.no. En registrering i SEFRAK innebærer ingen vurdering i seg sjøl av kulturminneverdiene.

Landsverneplan for jernbanen

Landsverneplan for jernbanen er Bane NORs prioriterte liste over kulturminner. Noen objekter er fredet av Riksantikvaren, i Eidskog gjelder dette Åbogen og Matrand stasjoner. Det utarbeides forvaltningsplaner for flere av objektene. Bane NOR har ansvaret for jernbanesektorens kulturhistoriske eiendommer og anlegg. Bane NOR arbeider kontinuerlig med Landsverneplan for jernbanen i samarbeid med Riksantikvaren og berørte fylkeskommuner.

Vassdragsregistreringer

Fylkesmannen i Hedmark v/ miljøvernavdelingen tok i 1987 initiativet til et prosjekt for registrering og vurdering av fløtningsinnretningene i fylket. Alle vesentlige fløtningsinnretninger ble registrert, fotografert, kartfestet og beskrevet. Registreringen pågikk over to år og rapporten "Fløtningsinnretninger i Hedmark" kom i 1991. Den viser 54 registrerte objekter i Eidskog hvorav 45 er fløtningsobjekter. Sootkanalen ble ikke registrert i dette prosjektet.

Kulturlandskap

Det er kartlagt spesielt verdifulle områder i kulturlandskapet og i skogen. Fire områder er plukket ut som helhetlige kulturlandskap med spesielle miljøverdier: Korskjølen, Sootkanalen, Buåa og Gaustad.

Det er videre registrert viktige naturtyper i kulturlandskapet. Av 14 lokaliteter er det en artsrik vegkant, sju naturbeitemarker og seks slåttemarken. En av slåttemarkene er Børli.

Registrering av boplasser

I Eidskog foregår det nå en registrering av boplasser, utført av frivillige i samarbeid med Eidskog kommune.

Vedlegg 2: Økonomiske støtteordninger

Det finnes flere støtteordninger til kulturminnevern hos forskjellige aktører:

Norsk kulturminnefond

Fondet kan etter søknad gi tilskudd til istandsetting av kulturminner og kulturmiljøer. Fristen for søknad er 1. november hvert år. Norsk kulturminnefond er stasjonert på Røros og er et statlig organ under Miljøverndepartementet. Fondet har hatt en stadig økning av søknader, og for 2017–2018 ligger antall søknader på godt over 1000, med en tilskuddsramme på ca. 100 millioner kroner. Fondet gir også tilskudd til seminar og sikringstiltak. Disse har løpende søknadsfrist.

Spesielle Miljøtiltak i Landbruket, SMIL

SMIL er en statlig tilskuddsordning som er en del av det årlige landbruksoppgjøret. Ordningen omfatter søkere av produksjonstilskudd i jordbruket. Tilskuddsordningen forvaltes av kommunen og gir støtte til planlegging og gjennomføring av engangstiltak knyttet til blant annet istandsetting og skjøtsel av kulturminner og kulturmiljøer. Søknaden sendes til landbrukskontoret. Søknadsfrist er 15. februar. I Eidskog kommunes tiltaksstrategi for 2014–2017 er rydding og skjøtsel av verdifulle kulturlandskap med slått og beite prioritert i tillegg til å ta vare på verneverdige bygninger og andre kulturminner og kulturmiljøer.

Regionalt miljøprogram for Hedmark

Regionalt miljøprogram er utarbeidet av Fylkesmannen i Hedmark i samråd med Hedmark fylkeskommune og ivaretar særlige miljøhensyn i vårt fylke. RMP for Hedmark beskriver miljøstatus og utfordringer landbruket har innen ulike miljøområder, som forurensning, klima og kulturlandskap. Gjennom denne tilskuddsordningen er det mulig å søke tilskudd som bl.a. begrenser gjengroing av landskapet og ivaretar og synliggjør landbrukets kulturminner og kulturmiljøer.

Hedmark fylkeskommune

Hvert år gis det mulighet å søke om midler til kulturminneverntiltak i Hedmark. Midlene tildeles i hovedsak verneverdige bygninger og anlegg. Hvor mye som stilles til disposisjon hvert år, avhenger av årsbudsjettet. Prioritering av søknadene tar utgangspunkt i fylkesdelplanen for vern og bruk av kulturminner og kulturmiljøer. Satsningsområder, verdier og prinsipper i denne danner grunnlag for vurdering av søknadene. Søknadene blir behandlet i første kvartal av året. Søknadsfrist 1. desember hvert år.

Stiftelsen UNI

Stiftelsen UNI er en allmenn stiftelse som støtter tiltak som verner mennesker og kulturminner. Støtte til brannsikring står sentralt. Midlene til den økonomiske støtten kommer fra avkastningen på stiftelsens kapital.

Skattemessige fordeler

Dersom en eiendom får status som kulturminne vil det kunne søkes kommunestyret om fritak for å betale eiendomsskatt etter eiendomsskatteloven § 7 b, bygning som har historisk verdi. Søknad kan eiendomsskattekontoret i Eidskog kommune være behjelpelig med å utforme.

Bevaringsprogrammet for utvalgte arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer (BARK)

BARK er et bevaringsprogram for utvalgte arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer. Målet er at rundt 450 arkeologiske kulturminner eller kulturmiljøer skal sikres og bli tilgjengelige for publikum. Dette kan gjøres på mange ulike måter, f.eks. vegetasjonsskjøtsel, fysisk tilrettelegging gjennom skilting eller andre ulike formidlingstiltak, og bedre adkomst ved stier/ramper med prinsipp om universell utforming. I Eidskog er Matrand med på dette prosjektet.

Fylkeskommunale vassdragsmidler

Ordningen er primært rettet mot tilrettelegging for allmennhetens bruk av vassdrag og vassdragsnære arealer. Dette kan innebefatte istandsetting av kulturminner med tilknytning til vassdraget, f.eks. fløtningsdammer.

EIDSKOG
KOMMUNE

